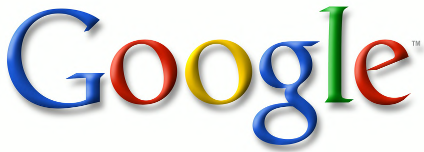

B 840,108

ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

КЊИГА IX.

СВЕСКА XXVI СТАРОГА РЕДА.

1869.

У БЕОГРАДУ У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ.

ГДЕ ЈЕ ШТО.

Страна.

РАДЊА СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

Пети састанак одбора.

5. Августа 1869.

Били су: председник г. др. Ј. Шафарик; чланови одбора г.г. М. Спасић, С. Сретеновић, др. А. Медовић; секретар Ст. Новаковић.

Бр. 62.

Прочитају се писма преосвећеног бискупа г. Ј. Ј. Штросмајера, г. Ж. Милковског и г. дра Ј. Пфула, којима јављају да су примили дипломе на чланство у друштву и да се чланства са захвалношћу примају.

Бр. 63.

Прочита се писмо његовог преосвећенства г. митрополита Михаила, у коме јавља по писму г. арх. Леонида, како је исти арх. одлазио ту скоро у Свету Гору у манастир Хиландар и нашао да се тамо налази око 100 хрисовуља, које би много осветлиле српску историју кад би се на свет издале, а могле би се фотографисати, и на то би требало потрошити 100 дуката. Г. архимандрит препоручује, да би то ваљало што пре чинити, јер је опазио, да се једнако налази руку које упропашћују или на страну односе ове историјске драгоцености. Даље пише г. архимандрит за библиотеку манастира Павлова, да и у њој има још доста рукописа који сведоче до какога је високог ступња дошла била српско-словенска књижевност у XIV. веку и у Србији и у Св. Гори. Како у овом допису г. архимандрита не стоји, да ли су то све нештампане хрисовуље, и како се не назначује ко би се могао постарати да

се то за друштво префотографише, јер г. архим. одлази из Цариграда, одлучи се, да се о томе г. архим. пише у Москву и да му се на том допису захвали.

Бр. 64.

Исти г. архимандрит шаље друштву преко г. митрополита „фотографију Хрисовуље хиландарске од 1193“ и фотографију „изгледа саборне цркве грачаничке митрополије“ копиране са првог листа охтоиха из исте митрополије штампана 1539 год.

Прво одбор упути одсеку историчком да се проучи, а за друго нареди да се остави у архив друштвени.

Бр. 65.

Секретар подноси прилог за „Гласник“ редовнога члана г. дра Владана Ђорђевића „Прилози за историју српскога рада у јестаственици I.“ Упућује се на преглед и оцену одсеку јестаственичком и математичарском.

Бр. 66.

Управа државне штампарије с писмом својим од 3. Јуна Д№ 4259. шаље рачуне за штампање „Српске библиографије“ у 3.306 гр. 30 пр. пор. Наређује се, да се приложи к осталоме што се има плаћати државној штампарији, па да се све заједно почне по мало отплаћивати.

Бр. 67.

Одобрава се, да се на признаницу даду на поклон неке друштвене књиге за једну школу у Херцеговини учитељу исте школе.

Бр. 68.

Одобрава се, да се на признаницу даду на поклон књиге друштвене учитељу школе мостарске у Херцеговини.

Бр. 69.

Одобрава се, да се даду на поклон књиге друштвене за библиотеку општине Бањалучке.

Бр. 70.

Одобрава се, да се дружини лозничкој „Подринској слози“ пошљу на поклон друштвене књиге, које јој пређе нису послате.

Прочитано и потписано на шестом састанку 12. Авг. 1869.

Шести састанак одбора.

12. Августа 1869.

Били су: председник г. др. Ј. Шафарик; чланови: г. Милован Спасић, С. Сретеновић и др. А. Медовић; секретар Стојан Новаковић.

Бр. 71.

Прочита се писмо одбора за светковање успомене Хусове 500 год. након рођења његова, којим се позива и учено друштво да учествује на светковини која ће се од 23—27 Августа држати у Прагу и у Хусинцу. Учествујући у праведном поносу којим се чешки народ и све словенство дичи Хусом, великим мучеником за истину и правду одбор одлучи да се на ту светковину пошљу од стране друштва нарочити изасланици изабравши као заступнике: председника одсека философског и филолошког г. С. Сретеновића и секретара Ст. Новаковића, одредивши им у име попутнине по 30 дук. ћес., с тим, да им се као заступник придружи и члан друштвени г. др. Ј. Валента, који је о свом трошку већ отпутовао у Чешку.

Бр. 72.

Секретар подноси два прилога за Гласник од ред. члана г. А. Н. Спасића и то: 1. „Новац и кредит“, 2. „Банке на акције“ и 3. први део Бланкијеве „Историје политичке економије у Европи“. Упућује се све троје на преглед и оцену одсеку државничком и историчком.

Бр. 73.

Секретар подноси књиге које су дошле на поклон или у замену друштву.

Тако:

1. Од г. наместника Ј. Гавриловића:

а. Поглед на нови устав књажества Србије.

б. Сарајевски цвјетник.

в. Босну, сарајевске новине.

г. Kratku zemljopisnu početnicu s dodatkom o Bosni од F. Ž. F. U Sarajevu 1869.

д. Практично предавање из рачуна Ст. Д. Поповића. I.

ђ. Правила за чување у београдском казнителном заведењу.

е. Закон о условном отпуштању криваца из казнителних завода.

ж. На гробу кнеза Михаила, од Ђ. Јакшића.

з. Les Turcs et la Turquie contemporaine, itinéraire et compte rendu de voyages dans les provinces ottomanes par B. Nikolaïdy. Tome I. et II. Paris. 1869.

и. Ода на дан рођења кнеза Милана, спевао је и штампао у Цариграду г. Њанга из Клисуре у Маћедонији.

ј. Химна народа српског од М. Д. Рашића Београд 1869.

к. Говор дра Јована Суботића посланика земунског на српском народном сабору 30. Јунија и 1. Јулија 1869. Н. Сад, 1869.

2. Од југословенске академије наука Rada VIII. i Starina I. knjigu.

3. Од берлинске академије наука Monatsbericht за Април, Мај и Јун 1869 год.

4. Од г. Велимира Гаја из Загреба Danicu ilirsku, tečaj XXI. за 1867 godinu.

5. Од статистичног одељења мин. финансије „Државописа Србије“ III. свеску.

6. Од реалке у Панчеву Sechster Jahresbericht über die kaiserl. königl. Oberrealschule in Pančova für das Studienjahr 1869. Pancsova.

7. Од Русина из Лавова: Protest der ruthenischen Nationalen gegen die allenfällige Deutung der sogenannten Lubliner Union als eines rechtlich zu Stande gekommenen Aktes. Veröffen

tlicht anlässlich der 300-jährigen von den galicischen Polen in Lemberg zu veranstaltenden Gedenkfeuer, Lemberg 1869.

8. Од секретара Ст. Новаковића његову „Српску синтаксу у изводу за други разред гимназије и реалке у кн. Србији. Београд, 1869.“

9. Од руског министарства просвете његов „Журнал“ за месеце Јун и Јул.

10. Од царске академије наука из Беча Sitzungsberichte philos. histor. 60 Band, Heft 1, 2, 3, 61 Band, Heft 1. Mathem. Naturwissen. 1868 I Abtheilung № 6/7, 8/9, 10, II Abtheilung № 7, 8, 9, 10, 1869 I Abth. № 1, 2, II Abtheil, № 1, 2, 3:

11. Од краљевског млетачког института за науке књижевности и уметности његових Atti, tomo decimoquarto, serie terza, dispensa 2, 4, 5, 6, 7, 8.

12. Од новосадске гимназије њезин извештај за школску годину 186 8/9.

13. Од г. Л. Лежера из Париза његову лекарију: Le Slaves du sud et leur civilization par L. Leger. Paris 1869.

14. Од руског географическог общества: а. Записки по общей географіи, отдѣленіямъ физической и математической Томъ вторый. С. П. 1869.

б. Отчетъ императорскаго географическаго общества за 1868. годъ Сптбргъ 1869.

в. Извѣстія, томъ IV, бр. 6. 7, 8, и том V. бр. 1.

15. Од г. А. Трачевскога: Польское безкоролевье по прекращеніи династіи Ягелловъ. Историческое изслѣдованіе Ал. Трачевскаго. Москва 1869.

16. Из Русије: Московскую медицинскую газету издаваемую обществомъ русскихъ врачей 1868. Москва 1868.

17. Од г. проф. дра Франц. Ланце његова дела:

а. Dell antico palazzo di Diocleziano in Spalato. Trieste 1855.

б. Elementi di Zoologia ad uso delle prime classi gimnaziali e delle scuole reali. Terza edizione. Vienna 1867.

в. Elementi di mineralogia. Terza edizione. Trieste 1864.

г. Antiche lapidi salonitane inedite. Seconda edizione. Zara 1850,

д. Il progresso industriale, agronomico del secolo applicato ai bisogni patrj. Dispensa prima. Trieste.

ђ. Viaggio in Inghilterra e nella Scozia. Triesto 1860.

Прочитано и потписано на седмом одборском састанку 20. Септембра 1869.

Трећа седница одсека историјског Српског ученог друштва

држана 12. Септембра ове год. у Београду.

Били су: председник одсека историјског Милован Спасић; чланови: др. Ј. Шафарик, арх. Н. Дучић, др. Никола Крстић, Јефрем Грујић, М. А. Петронијевић, Глиша Гершић и Чед. Мијатовић.

№ 11.

Председник јави да су гг. Никола Крстић и Милан А. Петронијевић прегледали чланак г. архим. Дучића „о српској општини у Трсту“, па даде прочитати реферат њихов по овом предмету. По мишљењу господе референата чланак је овај добро написан и могао би се штампати у друштвеноме Гласнику, но без приложенога статута, јер је овај већ једном штампан.

Услед тога одсек закључи да се чланак о трстанској општини штампа, но без статута, а писцу да се изда награда од 6 дук. ћес. на штампани табак.

№ 12.

Председник јавља, како је г. архимандрит Леонид у Цариграду снимио фотографски један историјски споменик српски и то писмо св. Саве од године 1193. па уједно подноси веран препис тога писма заједно с расправом коју је о истоме написао секретар друштва г. Стојан Новаковић. Пошто се и писмо и расправа у одсеку прочиташе, би закључено да се обадвоје штампа у Гласнику.

№ 13.

Председник подноси чланак г. Ч. Мијатовића „О приходним изворима српског краљевства“ као продужење његовог прилога

о финанцијама старог српског краљевства. Одсек закључи да чланак овај прегледају и оцене г. Јован Мариновић и г. Никола Крстић.

№ 14.

Г. др. Јанко Шафарик и г. Г. Гершић, којима је поверено било да саставе распис награде коју је преосвећени владика ђаковачки г. Стросмајер дао, подносе га одсеку на писмено.

Пошто се овај распис у одсеку прочита, би закључено да се он усвоји онако како су га поменута господа написала.

Седница јестаственичког и математичког одсека
на дан 27. Септембра 1869. год.

Били су: др. А. Медовић, др. Ј. Машин, М. Панић, Драгашевић др. Ј. Панчић, Мих. Рашковић, др. Ј. Валента.

Чланак „Обичне народне болести и како се лијече“ би прочитан, и реферат гг. дра Милана Јовановића, дра Машина и дра Медовића саопштен. После дужег претреса одлучи се: да се чланак само прими као грађа за етпографију народа нашега, али да се не штампа у Гласнику но да се остави у архив друштвени а односно награде одсек оставља одбору, да се с писцем споразуме.

После би прочитан чланак г. дра Владана Ђорђевића „Прилози за историју српскога рада у јестаственици“ и пошто већ би касно, одложи се одлука за другу седницу.

Седми састанак одбора.
30. Септембра 1869.

Били су: председник г. др. Ј. Шафарик, члан г. Др. А. Медовић и секретар Ст. Новаковић.

Бр. 74.

Одбор одобрава одлуку одсека историчког и државничког, по којој ваља чланак г. арх. Н. Дучића „о трстанској српској општини“ наштампати у Гласнику и наградити са 6 дук. цес., и наређује, да то секретар изврши.

Бр. 75.

Исто тако одобрава одбор одлуку истога одсека да се у Гласнику наштампа Ст. Новаковића препис писма св. Саве од 1193 год. начињен по фотографији коју је друштво добило од г. арх. Леонида.

Бр. 76.

За питање књижевно које су по избору одсечком израдили гг. др. Ј. Шафарик и Г. Гершић о теми књижевној за коју ће се по одлуци друштвенога скупа дати 100 дук. цес. владике Ђ. Ј. Штросмајера и које је исти одсек прегледао и одобрио, одбор нареди, да се у обичној форми таких књижевних питања наштампа у главним листовима нашим. Наређује се да то секретар изврши.

Бр. 77.

Председник одсека јестественичког и математичког јавља да је за прилог г. В. Врчевића „Обичне народне болести и како се лијече“ одсек одлучио, да га одбор откупи, па да се у архив друштвени остави, јер ако би се у Гласнику штампао, требало би да је с многих страна друкчије и брижљивије израђен. Што се тиче количине откупа, одсек је оставио, да то одбор по своме нахођењу сврши. Усвојивши одлуку одсечку, одбор одлучује, да се г. В. Врчевићу за откуп његова рукописа дâ 8 дук. цес.

Бр. 78.

За пређашњу одлуку о препоруци М. Ракићева превода „Историје умственог развића у Европи“ Џ. У. Дрепера одбор наређује, да се сад г. министру просвете онако пише, како је предложио философски и филолошки одсек.

Бр. 79.

На предлог секретарев одбор одлучи, да се г. Вл. Јакшић замоли, да би дао за Гласник наставак својих метеорологијских бележака које су се некад у Гласнику штампале.

Бр. 80.

На предлог секретарев одлучи одбор, да се за потребу друштвене библиотеке начини још један велики раф и дупле полице поврх сва три садашња рафа. Трошак на то, колико по мајсторском рачуну буде, одбор одобрава.

Бр. 81.

За нов Гласник, св. XXV. одреди се да му буде цена 6 гр. чарш. као и досадашњима.

Бр. 82.

Секретар јавља, да има грађе довољно и да би се могао одмах почети штампати и XXVI. Гласник, те одбор нареди, да тако буде и да се секретар о томе по дужности постара.

Бр. 83.

Будући стара писма која друштво у свом архиву има, нису још сва стављена ни у какав ред, то се нареди, да секретар гледа, да се и тај посао почне, а потребни трошак на пописивање и нумерисање одбор одобрава.

Прочитано и потписано на осмом састанку одборском 29. Октобра 1869.

Трећи састанак одсека философског и филолошког.

9. Октобра 1869.

Били су: председник г. С. Сретеновић, чланови г. г. Ј. Бошковић, А. Васиљевић, Ј. Ђорђевић и Ст. Новаковић.

Бр. 9.

Ред. члан Ст. Новаковић реферује о чланчићу г. арх. Леонида „Издања старих српских штампара“ да би био за Гласник, кад би оно што се у њему говори и описује у нас са свим непознато било, а овако да се може, као познато, оставити у архив да се тамо нађе као грађа ономе књижевнику који стане прикупљати и описивати издања и Божидарове и

осталих старих штампарија српских, јер и тако друштвени архив има довољно таке грађе коју стручан књижевник обићи не ће.

Бр. 10.

Исти члан саопшти одсеку литерарно-историјску студију дра Владана Ђорђевића под насловом „Јан Хус и хуситска крајина“ и реферује о њој. Писац хоће да покаже како схватају појаву Хуса у чешкој историји две главне словенске школе и доказује документима и студијом писаца да Хус није чисто религијозни него је и народни реформатор, износећи његов појав и рад као почетак савремене борбе за народност и права њезина. По што се главније ствари из чланка прочиташе пред одсеком, одсек одлучи, да се чланак са 12 дук. цес. откупи и у Гласнику наштампа.

Бр. 11.

За збирку народних песама, до сад најстарију, из почетка прошлог и свршетка XVII. века, коју је друштву понудио на издавање др. В. Богишић, одлучи се да је прегледају гг. Ј. Ђорђевић и Ст. Новаковић.

Четврта седница одсека историјског и државничког, српског ученог друштва.

Држана 23. Октобра 1869 год. у Београду.

Били су: председник г. др. М. Спасић, чланови: г. г. Ј. Мариновић, Р. Лешјанин, др. Ј. Шафарик, М. А. Петронијевић, др. Ст. Ј. Вељковић, К. Јовановић, С. Николић, М. Ђ. Милићевић, П. Срећковић, С. Бошковић, Гершић и А. Н. Спасић.

Бр. 15.

Председник одсека јави, да је г. А. Н. Спасић прегледао критику г. Жујевића на дело г. Ч. Мијатовића: „Кратка наука о државном газдинству, или наука о финансији“ и даде прочитати његов реферат. По мишљењу г. референта критика г. Жујевића могла би ући у друштвени Гласник само да је написана мало штедљивије према г. Ч. Мијатовићу и онима

светским научницима, који се напомињу у тој критици, на које је г. критичар просуо многе руге. — Услед овога одсек закључи те се прочита критика г. Жујевића, и реши да се чека на реферат и другог референта, г. В. Јакшића.

Бр. 16.

Председник одсека јави, да су гг. К. Јовановић и Гершић, референти, састав г. Жујевића: „Стара питања према новим начелима" прегледали, па даде прочитати њихове реферате. По мњењу гг. референата на први чланак састава г. Жујевића, на име: „Научност политичке економије или: је ли и политичка економија наука" не би се имало шта приметити, а по мњењу првога г. референта г. К. Јовановића, које је он поткрепио многим научним разлозима, друга два чланка поменутога списа г. Жујевића, на име „капитал" и „надница" не би били никаква добит за друштво и науку, ако би се примили за друштвени Гласник. — На ово одсек закључи великом већином гласова, да се чланак „научност политичке економије" прими за друштвени Гласник, а писцу његову да се даде награда по 8 дук. цес. од печатана табака; а она два чланка г. Жујевића „капитал" и „надница" да се не приме и да се врате писцу.

Бр. 17.

Председник јавља да је г. А. Н. Спасић поднео одсеку за друштвени Гласник два чланка: „банке на акције" и „новац и кредит". — И на ово би закључено да гг. Р. Лешјанин и Ч. Мијатовић прегледе ове чланке и своје мњење о њима поднесу одсеку.

Осми састанак одбора.

29. Октобра 1869.

Били су: председник г. др. Ј. Шафарик, члан г. др. А. Медовић и секретар Ст. Новаковић.

Бр. 84.

Председник одсека философског а филолошког јавља у одбору да је у поменутом одсеку примљена и са 12 дук. цес.

награђена литерарно-историјска студија дра Влад. Ђорђевића „Јан Хус и хуситска крајина“ — које одбор усваја.

Бр. 85.

Председник одсека историчког и државничког јавља за чланке г. Жујевића „Стара питања према новим начелима“ да су у одсеку прегледани и да је одлучено да се за Гласник прими и са 8 дуката од штампаног табака награди само први чланак под насловом „Научност политичке економије, или: је ли и политична економија наука“. Одбор усваја ову одлуку и наређује да се тако учини, ако г. Жујевић пристане на то,

Бр. 86.

Секретар, који уједно врши и касирске послове, показује стање касе друштвене. По томе је било примања свега 45,409 гр. $6^{2}/_{3}$ п. чарш. Издавања пак 24,816 гр. 36 п. Кад се у издавање уброји и новац од 6000 гр. вл. Штросмајера предат на руковање управи фондова, па се издавање од примања одбије, остаје сад у готовини на расположењу друштву 14,591 гр. 10 п. чарш.

Бр. 87.

Исти подноси митровски рачун друштвене књижарнице В. Валожића за продавање књига од Ђурђева до Митрова дне ове године. По томе рачуну полаже књижарница за продате друштвене књиге кроз то време 1666 гр. 18 п. чар. Одбор наређује, да се ти новци у примање запишу и међу остале новце друштвене метну.

Бр. 88.

У исти мах одбор одобрава, да се књижарници В. Валожића исплати 117 гр. 20 п. чарш. за набавку гдекојих књига и потреба канцеларијских.

Бр. 89.

Прочита се писмо г. министра просвете и црkв. дела од 28. ов. м. бр. 4721 у коме отписује на друштвено писмо

(види бр. одб. 78) да није имао никаква начина којим би издао дело Дреперово „Историју умног развића у Европи“ у српском преводу, него да друштво промисли и опет не би ли само могло издати поменуто дело. Одбор на то одлучи, да се на основу пређашње одлуке одсечке то дело изда друштвеним трошком, и то тако, да се прва свеска изда 1870, а друго 1871 и да се и преводнику одређени хонорар од 120 дуката изда у две половине, прва половина из прихода друштвеног од 1870 и друга од 1871 године, и то онда кад рукопис од које свеске преда друштву.

Бр. 90.

Прочита се писмо г. Клемпфнера фотографа из Шапца, којим јавља друштву, како би рад за стереоскопију и иначе фотографисати етнографске, историјске и остале знатности Србије, па моли, да би га друштво у томе потпомогло. Одбор оставља ову ствар док не види како ће од нове рачунске године стајати доходци његови. Наређује се да се о томе и г. Клемфнер извести.

Бр. 91.

За неколико комада сувременог народног сеоског руха које је друштву претекло иза спремања пошлатка на етнографску изложбу у Москви — одлучи се да се преда народноме позоришту, јербо би овамо пропало, што се нема где чувати.

Бр. 92.

Што се тиче старинских новаца и осталих неколико знаменитости које има друштво, одлучи одбор да се предложи скупу друштвеном да се уступе народноме музеју, да би се његове збирке као једине у Србији своје врсте, потпомогле и обогатиле.

Бр. 93.

Секретар подноси писмо Јоакима митрополита ваљевског од 1769 године својим нахијама у коме опомиње људе за-

дају свештеницима заслугу њихову, које је писмо поклонио друштву г. Миливој Смиљанић богослов. Примајући поклон с хвалом, одбор нареди да се писмо остави међу остала друштвена писма.

Бр. 94.

Секретар подноси књиге које су дошле на поклон или у замену:

1. Од чешког ученог друштва из Прага:

a. Sitzungsberichte 1868, 1, 2.

b. Abhandlungen, VI Folge, 2. Band.

c, Tomek, Zaklady starého místopisu Pražského II. 2.

2. Од министарства народне просвете у Русији његов „Журнал“ за Август 1869.

3. Од г. А. Т. Хиљфердинга његове књиге.

а. Древнѣйшій періодъ исторіи Славянъ прештампано из „Вѣстника Европы“ 1868 год,

б. Собраніе сочиненій А. Гильфердинга. Томъ I и II. С. Петербургъ 1868.

в. Старинный сборникъ сербскихъ пословицъ А. Гильфердинга. С. Петербургъ 1868.

Прочитано и потписано на деветом одборском састанку 19. Новембра ов. год.

Девети састанак одборски.

19. Новембра 1869.

Били су: председник г. др. Ј. Шафарик, чланови г.г. Милован Спасић и др. А. Медовић и секретар Стојан Новаковић.

Бр. 95.

Секретар подноси труда г. Б. Петрановића „Обичаји српског народа у Босни“ као прилог за Гласник с писмом г. Б. Петрановића, у коме моли да се овај посао што је могућно скорије прегледа и оцени. Одбор нарежује да се дело

заједно с писмом пошље на преглед и оцену одсеку филолошком и философском.

Бр. 96.

Секретар подноси као прилог за Гласник чланак г. Светозара Ј. Никетића „Историјски развитак српске цркве“ који се упућује на преглед одсеку историчком и државничком.

Бр. 97,

Секретар подноси као прилог за Гласник своје послове.

а. Библиографију српске и хрватске књижевности за 1868 годину заједно с белешкама чланака и дела написаних о нама или за нас интересних у страним литературама.

б. Прилога за историју српске књижевности четврти чланак: Срби Мухамедовци и турска писменост, на основу књиге дра О. Блауа и пети: Пут Јеротија Рачанина у Јерусалим 1704 године.

Све се то упућује на преглед и оцену одсеку филолошком и философском.

Бр. 98.

Прочита се писмо г. Вл. Јакшића као одговор на писмо друштвено бр. 79. од 7. ов. м. у коме јавља да не може појединце саопштавати своје метеорологијске извештаје онако као што је друштво тражило, него је рад све своје белешке издати у посебној монографији. Узима се на знање.

Бр. 99.

Прочита се писмо г. А. Ј. Бугарског ново изабраног редовног члана друштвеног, којим се он уписује у уметнички одсек Српског ученог друштва. Како сад за уметнички одсек има јављених пет редовних чланова, г. М. Миловук још од пређе, даље гг. Стеван Тодоровић Д. Јанко, др. М. Јовановић и А. Ј. Бугарски, те он по чл. 22. уређења може радити, то одбор у свези са наређењем својим бр. 61. наређује да се ово јави г. М. Миловуку као најстаријем члану и да се тај одсек позове нека се конституише.

Бр. 100.

Секретар саопшти, како је г. М. Максимовић свештеник и учитељ религије и српског језика у тамишварској гимназији понудио друштву на откуп две старе књиге: Божидарев *Октоих* од 1837 и *Минеј* од 1560. Одбор одреди да се обе те књиге откупе за 24 фор. а. вр. ако буду добро сачуване, о чему да се секретар увери.

Бр. 101.

Одобрава се издатак из касе од $89\frac{1}{2}$ гроша чаршијских за грађење футрола у које ће се пометати стари рукописи друштвене архиве које су до сад просто замотани стајали.

Бр. 102.

Г. председник друштвени јави одбору да је г. патријарах српски из Карловаца преко г. П. Срећковића обећао предати на послугу друштву историјски рукопис деспота П. Бранковића с преписима, ако му се пошље реверс одбора друштвенога и нарочити одасланик за то. Одбор одлучи, да се тога ради замоли г. П. Срећковић да отиде до Карловаца а г. председника и секретара овлашћују да му по договору путни трошак спрам потребе одреде.

Бр. 103.

Секретар подноси књиге које су друштву дошле на поклон и у замену и то:

1, Од чешког ученог друштва из Прага Pravek zeme české Zložil Jan Erazim Wocel. I, и II. Prag 1866 и 1868.

2. Од непознатог:

а. Zygmunta Krasinjskiego Przedświt Lwów 1869.

б. Adama Pluga Sroczka. Obrazek zaściankowy Lwów 1869.

в. T.T. Ježa Asan. Ustenp z dzieòw „Slowian zabalkanjskich". Lwow 1869.

г. Ludwika Wolowskiego Praca dzieci po renkodzielnicach. Lwow 1869.

д. Wincentego Mazurkiericza Demokracja polska i jéj przeciwnicy. Lwów 1869,

е. S. Goszczinjzkiego Król zamczyska. Powieść, Lwów 1869.

ж. Wolodego Skiby Kanarki. Ustenp z kroniki parafialnej. Lwów 1869.

з. Juljusza Slowackiego Mindowe Krol litewski. Obraz historyczny w pienciu aktach. Lwów 1869.

и. Wl. Syrokomli Ulas. Sielanka bojowa z blot poleskych. Lwow 1869.

Прочитано и потписано на десетом одборском састанку 10. Декембра 1869 годин

Четврти састанак одсека философског и филолошког.

I. Декембра 1869.

Били су: председник г. С. Сретеновић, чланови г.г. J. Бошковић, Ст. Новаковић, М. Кујунџић, и Милорад Поповић.

Бр. 12.

Ред. члан Ст. Новаковић саопштава свој реферат о послу г. Богољуба Петрановића „Обичаји српског народа у Босни“, који је он по препоруци одборској у напред прегледао, да би се ствар што пре свршити могла. Као главно из реферата може се навести, да се г. писац слабо обзирао на остале сродне послове о том истом предмету у нашој књижевности, макар да се тамо други крајеви спомињу; даље, да се из описа види, како се није довољно придржавао онога правила да само оно прими под народно, о чему се увери да није обичај или реч само појединога него целокупне масе свуда и на сваком месту, те је по томе дошла ту нова опасност. У тој опасности мислимо то, како појединi прост човек који преписивачу казује обичај (као што је овде с г. Б. Петранонићем случај) хоће радо да поправља и по својој глави дотерује речи и говоре, често хотећи да тим угоди своме преписиваоцу. Ову ствар осведочава референат показујући на многа календарска имена

у здравицама Илије Дивјановића (који је г. Б. Петрановићу највише казивао) и многе црквенске речи, које се до сад нису никад нашле у народним умотворинама. На послетку јавља референат да у описивању ових обичаја има уплетених многих песама које нису обредне, а често су дугачке, и по томе се из описивања обреда морају изоставити. Након свега тога одсек одлучи: да се те примедбе саопште г. Б. Петрановићу те да по њима поправи своје дело, а поименце: да сад упореди свој опис обичаја са описима обичаја из других српских крајева који се налазе у разних књижевника, па да једнако напомене а на разлике упути, да изостави што не припада обреду, и да здравице и остале говоре на ново прегледа, па да из њих избаци све оно за што се зна да није својина целокупнога народа него тек лични обичај онога, који је у овај мах казивао. На тај начин да се рукопис штампа и да се откупи са 30 дук. ћес. — Штампаће се у Гласнику.

Бр. 13.

Изнесе се на оцену „Библиографија књижевности српске и хрватске“ за 1868. годину, попуњена белешкама и оних страних дела која су о Србима или се Срба тичу. Почем је још одавна наређено у пословнику, да се овака библиографија штампа у „Гласнику“, то се овај израд Ст. Новаковића прими и одређује му се награде 3 дук. ћес.

Бр. 14.

Од „прилога к историји српске књижевности“ истога писца, одређује се да „пут Јеротија Рачанина у Јерусалим 1704. године“ прегледају г.г. Милорад Поповић и Јован Бошковић, а чланак „Срби Мухамедовци и турска писменост, на основу књиге г. О. Блау-а“ г. М. Кујунџић.

Пета седница одсека историјског и државничког, српског ученог друштва.

Држана 3. Декембра, 1869. год. у Београду.

Били су: председник одсека г. др. М. Спасић, чланови, г.г. Ј. Мариновић, Р. Лешјанин, М. А. Петронијевић, др. Ј. Шафарик, Ј. Грујић, др. Н. Крстић, В. Јакшић, Ђ. Павловић, арх. Н. Дучић, Срећковић, Бошковић, А. Н. Спасић.

№ 15.

Г. председник одсека извести да су прегледали г.г. Ј. Мариновић и др. Крстић, умољени референти, састав г. Ч. Мијатовића: „О старим српским финансијама“, који је продужење г. пишчева састава што је штампан у друштвеном Гласнику под истим именом; па даде прочитати њине реферате. По мњењу г.г. референата састав г. Ч. Мијатовића заслужује да се прими за друштвени Гласник, и да се награди по онолико исто дук. ћес. од табака штампана, по колико је награђен и први састав под овим именом. — На ово одсек закључи, да се састав „о старим српским финансијама“ прими за друштвени Гласник, а г. Ч. Мијатовићу даде награда по 8 дук. ћес. од штампана табака.

№ 19.

Г. председник јави да је прегледао г. В. Јакшић, други референат, критику г. Жујевића на дело г. Ч. Мијатовића: „Кратка наука о државном газдинству, или наука о финансији“. На то г. В. Јакшић изјави усмено своје мишљење, да критика г. Жујевића не може ући у друштвени Гласник ни са своје садржине ни са много просутих руга и омаловажења на писца: „Кратка наука о државном газдинству“ а поглавито на неке велике и признате светске научењаке, који се помињу у тој критици. — На ово одсек великом већином гласова својих чланова закључи да се на основу реферата оба г.г. референта не прими у друштвени орган критика г. Жујевића, и да му се она врати.

№ 20.

Г. председник јавља да је г. Никетић поднео одсеку за друштвени орган састав „Историјски развитак српске цркве.“ — На ово се умолише гг. архим. Дучић и Милићевић да прегледе исти састав, и да поднесу одсеку своје мњење о њему.

№ 21.

Г. председник јави, да је поднео одсеку за друштвени Гласник г. П. Срећковић састав свој „Стеван Немања“. И на ово би закључено, да гг. др. Н. Крстић и Бошковић прегледе исти састав и о њему поднесу одсеку своје мњење.

№ 22.

Г. председник јави, да је поднео одсеку за друштвени Гласник г. Ђ. Павловић свој састав: „расправа о уређењу тежачког кредита у Србији“. На ово се умолише гг. Ј. Мариновић и Грујић, да исти састав прегледе и о њему поднесу одсеку своје мњење.

№ 23.

Г. председник одсека предложи одсеку да бира себи нова председника одсечног за наступајућу годину, на основу чланка 26. уређења српског ученог друштва од 3. Јануара, 1869. год. И на предлог г. председника одсека, одсек изабра себи г. Јев. Грујића за новога председника.

На ово одсек заврши своју седницу.

Прочитано и потписано Декембра 1869, год. у Београду.

Десети састанак одбора.

10. Декембра 1869.

Били су: председник г. др. Ј. Шафарик; чланови г.г. др. А. Медовић, М. Спасић и секретар Ст. Новаковић.

Бр. 104.

Будући да не беше на састанку г. председника одсека философског и филолошког, секретар реферује место њега о одлукама истога одсека. Тако је у истом одсеку одлучено

да се с неким поправкама откупи и у Гласник прими израд г. Б. Петрановића „Обичаји српског народа у Босни“ и да се за откуп да 30 дук. ћес., које одбор одобрава.

Бр. 105.

Исто тако одобрава одбор да се Ст. Новаковићу за његов израд „Библиографија српске и хрватске књижевности за 1868. годину“ плати 3 дук. ћес. како је одсек предложио, и да се тај рукопис у Гласнику наштампа.

Бр. 106.

Председник одсека историчког и државничког јавља да је одсек одлучио да се у Гласник прими други чланак г. Ч. Мијатовића „О финанцијама српскога краљевства“ и да се откупи као и први са 8 дук. ћес. од штампанога табака.

Бр. 107.

Председник истога одсека јавља да је одсек по закону о промени председника изабрао себи за новога председника од 1870. год. г. Јеврема Грујића. Узима се на знање и да се у своје доба скупу објави.

Бр. 108.

Секретар подноси г. Б. Петрановића рукописне збирке српских песама и то: „Женских пјесама из Босне књигу другу“ (прва је штампана у Сарајеву 1867) и „Епских пјесама старијег времена“ из Босне и Херцеговине књигу другу (прва је она коју је штампало друштво још 1867.) и књигу четврту. Књига трећа истих епских песама сад се налази на прегледању у филолошког одсека. Уз то секретар прочита писмо г. Б. Петрановића у коме моли друштво да ускори с оценом његових збирака, па ако му у овај мах не би могло исплатити све, а оно да му се да половина откупнога новца, и да му се каже, колика ће се откупна цена учинити по табаку у осмини или свакој књизи на по се. На то писмо одбор нареди да се г. Петрановићу одговори: да друштво без

оцене стручнога одсека не може издати ништа ни за какав рукопис као откуп, нити да може унапред казати како ће се што откупити, те тако да не остаје ништа друго него причекати како ће одсек прецеиити ову другу књигу која му је већ предата, а остало да мора ићи својим обичним редом.

Бр. 109.

Прочита се писмо г. министра просвете и црквених дела од 18. пр. м. № 5.434, с којим шаље друштву буџет за годину 1870. у 20.440 гр. пор. од којих 1440 на плату секретару, 14000 гр. пор. помоћи на вршење задатка друштвеног и 5000 гр. пор. на научна изашиљања ради испитивања српске земље и народа. Наређује се, да се ове суме с почетком месеца Јануара дигну из државне касе.

Бр. 110,

На потраживање г. Милоша Милосављевића, да га друштво потпомогне у издавању његове збирке народних песама, плативши му штампу, одлучи се да у тој ствари друштво ништа предузимати не може.

Бр. 111.

Секретар подноси од г. Б. Петрановића на поклон поднесене друштву две србуље, од којих је једна Служабник а друга Зборник у коме су при повезу састављени комади од разних рукописа. Рукописи се ови примају с хвалом и наређује се да се ставе у збирку друштвену.

Бр. 112.

Секретар подноси књиге које су Српском ученом друштву дошле у замену од Матице словенске, а то:

а. Letopis Matice slovenske za 1869. Uredil dr. E. H. Costa

б. Vodnikove pesni. Uredil Franc Levstik, Ljubljana 1869.

в. Schoedler Fizika. Poslovenil Ivan Tužek. 1869 Ljubljana.

Прочитано и потписано на једанаестом састанку одборском 3. Јануара 1870-те године.

Учена друштва, зборови или заводи којима „Српско учено друштво“ шаље на поклон или у замену своје књиге.

I. Читаоницама у Београду, Зaичару, Књажевцу, Крагујевцу, Лозници, Г. Милановцу, Неготину, Пожаревцу, Ужицу, Шапцу, Котору, Сенти и Чакову.

II. Реалкама и гимназијама у Београду, Крагујевцу, Неготину, Пожаревцу, Алексинцу, Шапцу, Крушевцу, Карловцима, Новом Саду, Панчеву и Задру.

III. У Нови Сад: Матици Српској и Збору новосадских учитеља.

IV. У Загреб: Југословенској академији, Матици Илирској, Господарском друштву хрватско-славонском, Друштву за југословенску повесницу.

V. У Задар: Православној Семинарији, и Далматинској Матици.

VI. У Крижевац: Управи шумарског друштва.

VII. У Бању Луку: Богословској библиотеци.

VIII. У Карловац: Библиотеци Српске школе.

IX. У Ђаково: Омладини босанској у Семинарији и библиотеци богословске семинарије.

X. У Сомбор: Препарандији.

XI. У Тамишвар: Библиотеци Српске школе.

XII. На Цетиње: Црногорској влади.

XIII. Омладинским дружинама: „Зори“ у Бечу, „Звезди“ у Загребу, „Застави“ у Кечкемету, „Јавору“ у Осеку, „Слободи“ у Пожуну, „Слози“ у Сегедину.

XIV. У Љубљану: Матици Словенској.

XV. У Русију: Духовној академији Московској, Императорском друштву за историју и старине руске при университету у Москви, Министарству народне просвете у Петербургу, Императорској академији наука,

императорском руском географском друштву, императорској публичној библиотеци у Ст. Петербургу, Словенском добротворном комитету у Москви, Друштву пријатеља природних наука при московском университету.

XVI. У Праг: Матици чешкој, Чешком ученом друштву, Академичкој читаоници.

XVII. У Лавов: Русинском друштву „Просвети", Библиотеци Осолињских.

XVIII. У Краков: Пољском ученом друштву.

XIX. У Будишин: Друштву лужичко-српске Матице.

XX. У Америку: Смитсонову институту у Вашингтону.

XXI. У Берлин: Краљевској академији наука.

XXII. У Беч: Царској академији наука, царском географском друштву и Словенској беседи.

XXIII. У Колошвар: Друштву ердељског музеја.

XXIV. У Минхен: Краљевској баварској академији наука.

XXV. У Млетке: Институту за науке.

XXVI. У Пешту: Маџарској академији и Кишфалудијином друштву.

XXVII. У Христијанију: Университету.

XXVIII. У Шербур: Ученом друштву.

ШТАМПАРСКА ПОГРЕШКА. На стр. 5. стоји наштампано при дну *протестански* Срби и Грци, мјесто *трстански*.

О СРПСКОЈ ОПШТИНИ У ТРСТУ.

Трст лежи на сјеверо-западној обали јадранскога мора у подножју брда Опћине и главице Стријелца (њемачки Јегер, талијански Касаторе); варош до самога мора уредно, лијепо и укусно по новом начину у њемачкоме стилу саграђена, у накрст поплочана (патосана) тако лијепо, да јој то особиту чистоћу придодаје и пажњу свакојега странца на се привлачи, као и њезине лијепе и ка мору кроз сву варош паралелно повучене улице.

Мучно да има у свој Јевропи и једна варош, која би јој се у патосу и чистоћи улица могла успоредити, јер трстанска богата и велика општина (комуна) нити жали труда нити штеди новаца само да су чисте улице и варош. А олакшица јој је у томе највиша што се та врста плоча налази и копа у брду Опћини одмах више Трста од сјеверне стране. Отлен се носи мноштво плоча и камена сваковрсне величине чак у Мисир па и у Одесу у Русији.

Трст је трговачка, важна и засебно аутономна варош са морском слободном луком (porto-franco) и трговином, под хабсбуршком круном; најприје римска мала варошица са римском насеобином[1], која се као република кроз више

---

[1] Римљани су најприје имали варош од Трста у југ неколико миља далеко, гђе се сада виде развалине града и вароши. Па су се тек касније почели досељавати и варош оснивати у Трсту, која се по времену са трговином заједно умножила и развила до садашње величине и бића. Шафарик каже да се Трст прозва од латинскога: „Tergesteum“, на талијански „Trieste“. А ја бих се усудио рећи, да је прозван од „трстике“ — Трст; и то да су га Словени тако прозвали. Јер куда је сада варош зна се одиста, да је туда расла и била трстика као шума све до мора.

стољећа сама собом управљала, док се најпошље под хабсбуршку круну својевољно ставила, као што су учиниле краљевине Хрвацка и Мацарска.

У трстанској се луци на неизбројном бродовљу лепршају сваки дан различити барјаци са различитијем бојама и знацима,по чему се распознају бродови разнијех држава друштва и трговаца из разнијех царевина, кнежевина и република; управ коло шарено и владе још шареније.

Из ове се знамените луке сваки дан мноштво сваковрснијех бродова на једра и пару слично мравињаку изрози и довози, који кроз сва свјетска мора и. познате океане плове и користи сабирају по свијету, као пчеле мед по цвијету. И српски и словенски трговци имају приличан број својијех бродова, на којима су као и на многијем другијем заповједници и на тисуће поморци наша ваљана браћа из Боке и Далмације; који с великијем трудом и знојем хљеб добијају, па богме многи и у дубине морске пропану, а многи и честити остану. На овај мучни пут и занат највише их принуђава њихова тврда и кршевита отацбина, што иначе њима није тешко, јер су се на морепловство навикли тако, да кад на сухо изиђу, па који мјесец више остану, једва чекају, да се опет на море навезу.

Трст броји до 90.000 душа разнијех народности, као: Србо-Хрвата, Словенаца, Грка, Талијанаца, Нијемаца и Јевреја. У судовима се служи њемачкијем и талијанскијем језиком; а у кућама, друштву и трговини само талијански са ружнијем дијалектом и неправилнијем изговором; а по трговима (пијацама) — гђе се сваки боговетни дан продаје различито зеље, воће, сир, јаја, масло, млијеко, летеће живине и друге разне ствари за јело — говори се чисто словенски.

Између свијех народности најпретежнији је број наше браће Словенаца, међу којима се од неколико пошљеднијех година идеја народности и словенскога поноса јако пробудила и свијест развила тако, да су око народнијех учионица, књижевности и просвјете веома прионули; што им напредује, те заиста народу на велику корист а народњацима и књижевницима на дику и понос служи; чему се ми Срби као њихова племена браћа душевно радујемо и желимо да све то више напредују. По томе — мени се чини — да Талијанци врло неправедно на ову варош претендирају, држећи, да је искључиво њихова, у чему их Аустрија на своју сопствену штету потпомаже само за то: да се словенски елеменат не оснажи! Па и ако је Трст под утицајем талијанске културе, и ако је њихова интелиђенција виша, књижевност и журналистика развијенија; али је број словенскијех житеља већи, који тек сада својијем народнијем животом почињу живјети и у свему једро напредовати, отимљући се немачком гњету и талијанској неправди. А варош је од вазда на словенском земљишту (територији) била и словенскијем живљем (елементом) окружена тако, да га талијанштина и њемштина ни у много мучнија времена није могла угушити; а камо ли сад, кад су начела народности, слободе, братства и једнакости узела мах, и код свијех свјеснијех и напреднијех народа добила највеће поштовање, као и то: свакоме своје па мирна крајна.[1]

[1] Да су Словени туда живјели, као што и сад живе, прије римске и талијанске насеобине, између многијех аргумената и словенскијех имена свједочи и брдо Опћина више Трста, које су име као и многа друга Талијанци до сада тако задржали; јер кад су најприје на ту земљу крочили, чули су од Словена та имена, па су их тако примили и задржали.

Талијанци, што су у Трсту, Горици, Истрији, Ријеци и по некијем варошима кроз Далмацију могу се сматрати као суграђани на словенском и српско-хрватском земљишту са уживањем с њима подједнако свијех земаљскијех права. Иначе ако би и млада краљевина Италија (према којој имамо лијепу симпатију) и из далека мислила у наше земље до сињега дирати и крњити их, као што бјеше године 1866 на Вису у Далмацији покушала: нема сумње, да би се у рачуну преварила. Словени су у опште нарави таке, да туђе неће; а своје лако непуштају. А што је сила јачега и туђа мудролија с лукавштином и пријеваром овој нарави некада одољела и под свој је јарам скучила, и пак је није уништила. Но су се и јужни Словени у туђу огњу пречистили и очеличили тако, да са свијешћу и поуздањем корачају на сусрет својој великој будућности. Није још далеко када ће и сви јужни Словени своју народњу улогу међу слободнијем и напреднијем народима у свјетској позорници достојанствено играти и — поред својијех домаћијех — опште човјечанске интересе унапређивати.

Ко је хисторију свијета, као што треба, проучио, а живот мисли и карактер јужнијех Словена познао, тај ни један цигли час, о овоме што рекох, неће посумњати. А у интересу је како нама тако и краљевини Италији да као сусједи на јадранскоме мору у добријем одношајима будемо, у љубави живимо и узајамно се потпомажемо, јер и ми као гођ и она, хоћемо уједињење, независност и праву слободу садашњега напреднога времена и т. д.

Како дакле у овој некад потпуно, а сада у неколико слободној вароши има свака народност своју засебну и у духу народном и потребама релиђиозно-црквеним и просвјетним уређену и од круне потврђену општину; па, како

и наша српска општина има, и како сам прошлу зиму у Трсту провео: тако ћу овђе нешто у кратко пробесједити о њезину постанку и бићу и наш читалачки свијет упознати с овом по броју малом али по богатству, развијеној свијести, народном поносу и родољубљу првом и дичном српском општином.

У залуд сам староставне књиге претресао, старце испитивао и прашљиве архиве пребирао, кад до XVIII вијека не могох наћи ни трага о уређењу српске општине у Трсту. Тек с почетка реченог вијека зачестају српске фамилије из Боке, Херцеговине и Босне да се у Трст досељавају и трговину стално раде.

Но као што су се и Грци из јонскијех отôка и садашње краљевине Грчке поприје Срба у вишем броју доселили; па се и пошље као и Срби по времену и развићу трговине досељавали: тако и једни и други осјете праву нужду за православну цркву у Трсту. Ушљед чега договорно и заједно пошљу депутацију у Беч да моли, да би им се допуштило, да могу оградити богомољу, да се и они по својему закону моле Богу.

Но кад се помисли, да још у оно вријеме релиђиозни фанатизам страхота врућ бјеше, јер управ онога времена Марија Терезија владаше и православне на унију притјешњаваше; онда није чуда, што су протестански Срби и Грци имали доста муке, трошка и молбе и што су неколико година чекали, док су најпошље допуштење добили. Сваке су им незгоде пред очи изношене и тешкоће на пут метане само да би од намјере (градити православну цркву у Трсту) одустали, како би се најпошље на унију склонили! Али они све то са својом врућом и праведном же-

љом и вриједношћу и постојаношћу побиједе и допуштење добију; цркву доста велику на најљепшем мјесту у вароши саграде и у славу светога оца Шпиридона посвете 1748. године.

Пошто Срби и Грци заједно цркву саграде, неразумијевајући једни другијем језика уговоре: да се у цркви на једној пијевници чита и пјева грчки а на другој словенски. Непрође много година а Срби се у Трсту умноже, а нека добра срећа у трговини послужи, те се поголемо и обогате. Али ипак је Грка много више било, као што их и дан данашњи има пет пута више од Срба. Мало по мало почну се у цркви заваћати око читања и пјевања. Грци су као бројем много претежнији шћели, да словенско читање и пјевање најпре саузе, а пошље да га са свијем из цркве истисну. А Срби се наравно тој неправди жестоко одапру тако, да је који пут (како се прича) чак и до песница долазило. Но Грци су при свој својој вишини вазда зло прошли, јер којега би Херцеговац и Бокијељ у руке шчепао, томе грчка хитрина и лукавштина неби помогла. И тако Срби ни најмање не попуште тој грчкој навали на словенско читање и пјевање у цркви; но шта више, надвладају Грке тако, да се на Божић и Ускрс (као два највиша и најсвјетлија праздника у хришћанској цркви) апостол на литурђији словенски превео, с тога се неки Грци закуну, да у цркву светога Шпиридона неће никада доћи, докле гођ се у њој ишта словенски чита или пјева.

Та је распра међу њима трајала дуго, преко 30 година; ушљед чега су се и једни и други више пута у Бечу тужили и тражили да једни друге из цркве истисну.

У то су доба између осталијех живљели гласовити и у оно вријеме онђе најбогатији Срби Јово Куртовић родом

из Требињске шуме у Херцеговини и графЈово Војновић српски племић из Новога[1] који ову црквену распру вруће срцу приме и живо се за то заузму у Бечу; нежалећи труда и нештедећи новаца на своје и српске младе општине задовољство успију код ћесара Фрање II. да црква св. Шпиридона остане за саме Србе; а Грцима да исплате колико им по правди припада.

Српска општина ту царску пресуду једва дочека и грчкој општини њезин дио у цркви и у свему другоме исплати. Ту је поред заслужног Куртовића и Војновића највишу новчану помоћ учинио добри Србин Јован Милетић родом из Сарајева, а старином из Херцеговине. Поред друге помоћи и прилога у вриједности до 70.000 форината сребра он је сам платио те су се на истој цркви више западнијех врата саградила упоредо два врло лијепа звоника.

У исто вријеме и грчкој општини би допуштено, да себи одјелито цркву начини, која ју код самог мора на врло лијепу мјесту огради и у славу светога оца Николе посвети.

---

[1] Потомак српске племићске породице коју налазимо код цара Душана не само у реду првијех српскијех великаша, но с њим и у сродству; почем је за једним сестра Душанова била удата. Војновићи су родом из Херцеговине, гђе су и пошље Косова за дуго живљели; па су се најпошље под мљетачку републику у Нови доселили, као и друге млоге српске породице. Та се једна од најстаријих српскијех породица још и сада продужује у лицу два брата Војновића: Коста у Сплету а Ђорђа у Новом и Боки: два честита родољуба и врла народњака с којим се и Бока и Далмација дичи, и општине се надмећу која ће кога прије изабрати за свога посланика на далматински сабор.

Тако се та дуготрајна распра између српске и грчке општине око цркве и у њој читања и пјевања сврши и године 1782 коначно раздијели.

У томе су из српске општине, као што смо вићели највишу услугу учинили хвалу и спомен заслужни Куртовић и Војновић; и пошље њих Милетић и многи други по времену. За то се међу Србима у Трсту кад се о томе прича, чује ова изрека: „цркву светога Шпиридона доби од Грка Војновића господство, а Куртовића богатство.“ Како је то дивно кад се оваки лијеп спомен у народу остави, који се након једнога вијека претреса и с благодарношћу спомиње!

Српска се општина у Трсту конституирала тек 1748. године. Тада је и неке уредбе и правила себи прописала и у форми малога устава саставила, који је поднешен на потврђење императору Фрањи II. године 1772. а био је потврђен тек године 1792; управ до 21 годину пошље раздјељења са Грцима.

Што је толико прошло времена док је тај устав потврђен и санкциран кад се помисли на оно вријеме у којему о равноправности ни трага не бијаше, онда није чуда нит је тешко појмити то одуговлачење.

Неће бити с горег, што ћемо у кратко о томе уставу овђе нешто пробесједити и наш читалачки свијет упознати са аутономним уредбама и правилима српске општине у Трсту, која су писана назад 120 година.

Устав овај штампан је само у неколико примјерака искључиво само за чланове општине, за то је сад већ ријеђак.

На првом његовом дакле листу стоји: „Установленія и правила націе и братства илирическаго утверждена,

года 1748. граду и пристаништу слободному Тріесту, при влади Маріе Терезіе, коя су правила поднешена на потврђеніе императору Францеску II. 1772 год. И била су потврђена 1793. года. У Будиму печатано при крал. университ. писмени славено-србскія 1798. года."

На другом листу стоји предговор, а пошље предговора на трећему листу почињу правила редом. У зачељу тога листа стоји једноглави орао са раширенијем крилима и круном више главе; а испод њега на једну и другу страну опуштен мали трак; на орловијем прсима стоји грб и у њему на једној половини крст са двије пријечке, а на другој половини — три ступца.

Испод грба, а орлу кроз реп промаља се рука са скиптром (царски штит) уздигнутијем преко једнога орлова крила, а преко другога уздигнут је мач обавијеп љиљаном си наслоњенијем рукодржом на орлов реп; а реп стоји наслоњен на двије унакрст метнуте лаворикове гране. Од једне и друге стране испод орла стоји опуштен велики трак, на којему пише латински: „Sub umbra alarum tuarum"; што се српски може казати: „Под сјенком твојијех крила."

Сад су на реду правила, која су састављена из 77 чланака о уредбама и дужностима општине, која су писана словеносрпскијем језиком, онако као што се писало прије Доситија и Вука.

Из општине се бирају 18 чланова, један управитељ, два прокуратора, два синдика и један канцелист; што је све 18 чланова уједно названо онда, па се и данас зове: „Капитул". Чланове капитула бира општина у присутности владина комесара без икаква притиска слободномријечи по обичају балотирања. Кад се избор по установљеном за

то реду сврши, онда комесар изабрана лица поднесе мађистрату на потврђење. За члана „Капитула“ неможе бити изабран ни један, који постојано не живи у Трсту и који је без поштена карактера и извјеснога имања; као и то, који није српске народноости и православне вјере. Чланови „Капитула“ мијењају се сваке треће године; али могу бити опет и исти на ново изабрани.

Дужности су тачно прописане, како „Капитулу“ у опште, тако уп авитељу, прокураторима, синдицима, канцелисту, паросима (који по уставу томе треба, да су јеромонаси) и другијем црквенијем служиоцима на по се.

Устав је овај састављен по једногласном договору и општинском одобрењу још 1748. а од владе је потврђен и у скупштини у присутности њезина изасланика Франческа Филипа од Рот свечано прочитан и у јавни живот ступио тек 1793 године 1. Септембра; по којему се и дан данашњи општина управља.

Пошто смо постанак и уређење српске општине и православне цркве у Трсту хисторијски пропратили и колико се више могло расвијетлили, сад да бацимо поглед на нову величанствену цркву, којој је српска побожна општина 2. Марта 1861. год. темељ ставила и биће са живописом и са свијем другијем довршена и по православном обреду освећена 1869. Још од 1835 год. појавила се је жива жеља у ондашњој српској општини, да се црква св. Шпиридона претресе и погради или да се нова из основа начини. По дугом вијећању најпошље се општина сагласи, да се стара црква сруши, па да се нова, дужа шира виша, и љепша сагради на истоме мјесту. Али ушљед предрачуна та општинина одлука тога времена застане, јер по прегледу рачуна црквена благајница тада није могла основу пот-

кати ни арач око нове цркве подмирити, а да недирне у њезино непокретно имање. Али ипак ту мисао и одлуку није напуштила, но, прикупљајући новце и добровољнијем прилозима појединијех општинара, гђе нам треба изријеком споменути племениту госпођу Накиницу рођену од породице Вучетића у Трсту, која је приложила на зидање нове цркве у Трсту 50.000 фор., умножавајући црквену благајницу, најпошље садашња, сваке хвале достојна општина једногласно ријеши, да се на сваки начин отпочне зидање нове цркве по првој учињеној одлуци. Тако 1858 године својијем расписом кроз новине позове највјештије архитекте, да поднесу своје нацрте за српску православну цркву у византијскоме штилу, одредивши богату награду за нацрт који се прими, да се по њему црква гради.

Ушљед тога многи и први архитекти из Италије и Рима, као и из другијех мјеста, поднесу општини своје нацрте. Комисија, коју је општина за ту цјељ била одредила, пошто прегледа и сравни све нацрте, одабере и прими нацрт миланскога гласовитог архитекта Карла Мачијакина (Carlo Maciachini di Milano); и по томе вјештачкоме нацрту отпочне се црква градити 2-гог Маја 1861. године.

Вриједно ће бити, да и о самом здању нове цркве нешто проговоримо и читаоце, који у Трст не долазе, у неколико упознамо са овијем српскијем дивнијем спомеником и красном богомољом која трстанску цијелу варош својом љепотом и сјајношћу зачиња и крунише.

Ова величанствена црква, која се успоређује са Дечанима, саграђена је код канала близу црвенога моста (ponte rosso) на врло лијепу мјесту у вароши, наравно у византијском стилу и облику крста са богатијем уресом и одвећ

лијепијем укусом. Њу ките пет краснијех кубета, четири помања на четири црквена угла а пето и највише на сред сриједе цркве. Висока је од тала до свода 40 метара; дуга је 38, а широка 31 метар. Може у њу лако станути до 1400. душа. Сва је оловом покривена, а јабуке на кубетима и на њима крстови позлаћени су тако, да од сјаја, кад је сунце, гледајући у њих, очи заблијеште. Лице јој је или спољност од једне врсте мрамора пепељасте боје, што се вади у Истрији и Словенији све из четвероугластијех и великијех камена тако лијепо углађенијех, као да су, што но се рече, из сира изрезани. Довратници су пак на петоро великијех врата, од најљепшега тошканског бијелог мрамора, на којијема су са особитом вјештином израђене лавове главе са пријеплетом разнијех грана лозе и цвијећа. А повише западнијех великијех врата на изван у зиду стоје саразмјерно узиданијех и сводом везанијех девет стубаца (колона) од црвенога веронскога на гласу лијепога мрамора, који веома дивно ресе и црквену спољност красе.

У простору између овијех стубаца биће израђене мозаиком слике најизабранијих божијих угодника; као и одмах више великијех врата, што су мјеста у зиду остављена да се такође мозаиком израде слике: Саваота, светога спаса, свете Богородице и светога оца Шпиридона. *) Изнад свијех врата и по свијем угловима на лицу

* Почем се овај рад мозаиком није још ни почео, ја бих братски замолио српску општину у Трсту, да нареди да се више једнијех црквенијех врата мозаиком изради и слика светога српскога Саве — нашега просвјетиоца, која ће веома красити српску нову богомољу и кроз вијекове свједочити да је то српска задужбина, а сваки ће Србин, кад ту слику *својега свеца* види, двапут и трипут рећи: „Бог да прости.“

цркве написане су великијем словима разне мудре изреке и изабрани текстови из светога писма, старог и новог завјета, који се цркве тичу, као и то: „Храм сей почетъ є 2. Марта 1861. год“.

Истина то је лијепа идеја и веома доликује богомољи и такоме ријетком споменику, али ми се чини, да је помање и пореѓе тијех натписа, да би било много укусније и за око милије и љепше; као и четири помања кубета да су мало разведенија од средишњега и великог кубета много би љепше изгледало.

Овај црквени спољни опис треба нам још попунити и са црквеном унутрашњошћу; као гођ што је с поља, тако је и изнутра дивно распоређена и украшена. Нема у њој каквијех преграда или сувише стубаца, који би унутрашњи простор с'узили и љепоту окрњили. Без олтарскога пријебоја и два велика мраморска ступца у задњој страни цркве, на које је сведен наслон од свода и мјеста за музички хор, друго ништа на простору и црквеној шупљини нема. Пријебој, или да се црквенски изразим, иконостас довршиваше се управ онда, кад сам у Трсту био и податке прикупљао за ову хисторичку црту.

И он ће сјајно и величанствено изгледати, јер ми рекоше, да имају пријестолне иконе од чистога сребра и злата вјешто израђене а богато и дивно накићене; радња је руска, а прилози и пожртвовања српскијех првијех породица из Трста. Бог да прости!

Па као што хваљена општина није жалила својега труда, нити штеђела новаца за црквену спољну красоту и себичну љепоту: тако се исто постарала и за њезино унутрашње поред осталог и живописом украшење. Општина

је и за то тражила вјешта живописца, који ће је поред своје вјештине знати украсити и живописати у грчкоме стилу и духу православне цркве и хисторије.

И заиста су нашли вјештака првога реда у Јевропи у лицу Јосипа Бертина — Миланца (Giuseppe Bertini di Milano;) који је гласовит са своје вјештине тако да је и у Лондон нарочито био позван, да краљичин дворац живопише и украси.

Премда ја нијесам позван, нити сам у стању његову живописну радњу оцијенити онако, као што наука и критика изискује почем то не засијеца у круг мојега знања; али ипак судећи по ономе што сам о живопису читао и гледао, како по академијама и код првијех живописаца, тако и по нашијем старинскијем црквама и манастирима, смијем рећи, да оно што бјеше свршено и што сам разгледао ниједној радњи те струке ни у чем не уступа, и да је са свијем у духу православне цркве и њезине хисторије погођено, дубоко улијевајући у гледаоца — хришћанина праву побожност и духовну узвишеност над овијем стварнијем свијетом.

За сву љепоту и вјештину спољну и унутрашњу ове цркве у кратко ћу казати то: не зна се или је љепши штил, или је укуснија радња, или је богатији урес; све је различито, а све једно из другог истиче и једно друго објашњава и дивно хармонише и освјетљује. Ако и једној српској цркви доликује, да се каже оно, што наш народни пјевац за царске задужбине пјева: то се ње овој цркви може казати:

„Да је љепше на свијету нема.“

Као што су ми казали, ова ће црква станути више 500.000 форината сребра. Камо лијепа срећа, да је

општина начинила цркву, која не би стала више од 200.000 фор., а да је су оно 300.000 фор. основала фонд за једну вишу реалку, у којој би се сваке године учило и издржавало од 10—15 даровитијех и убогијех српскијех младића из Босне, Херцеговине и Старе Србије, гђе нам дивни народ српски још у мраку и ропству чами и за науком и слободом чезне!

Још не могу, да прекинем приповиједање о овој узоритој општини, коју поштујем ради њезина родољубља и српског карактера. Она, поред старања за цркву — води бригу и за своју основну школу, која је са 4 разреда добро уређена и броји се међу српскијем најстаријим школама, у коју је вазда српске учитеље по способности и научности бирала и добављала, као што и сада има вриједна учитеља г. Димовића.

У ову српску учионицу слободно је долазити чијем му драго ђетету без разлике вјере и закона, и без паре и динара кроз сва четири разреда учити науке на српском, а ко жели — и на талијанском и њемачком језику.

Општина ова потпомагала је и наше прве и најваљаније књижевнике и књижевност. Још на свршетку XVIII. стољећа видимо је како у своју средину прима, грли и потпомаже славнога калуђера Доситија; како над његовом српском дивном књигом и науком лебди и објеручке прима је управ онда, кад наши неки црквени достојанственици и други научници на његове књиге и филозофијску науку мрко и попријеко гледаху тако, да их та крајна занесеност, а да не речем глупост, најпошље спаљиваше и анатемисаше!

Обично тако раде они људи, који су у каквој власти с површном науком и плиткијем знањем, или су под утица-

јем туђе културе, па на све своје туђијем очима гледају и туђијем умом мисле и раде!

Видимо је даље, како и нашему неумрломе старини Вуку Караџићу свако поштовање одаје и у помоћ новцима притиче за издавање његовијех драгоцјенијех српскијех књига и народнијех дивнијех умотворина[1] од којијех се такође незналице својега језика плашаху и у њима језгру и чистоћу српскога језика називаху: говедарскијем, простачкијем језиком — језиком бабе Смиљане!

Опрости им Боже, јер нијесу знали шта су чинили.

Видимо је како у тешко вријеме српскога ослобођавања са знатном сумом новаца притиче у помоћ својој браћи Србима у садашњој слободној и срећној српској кнежевини; видимо је, како тако исто с новцима у помоћ притиче и кнезу Данилу и браћи Црногорцима у рату с Омер-пашом 1852—3. године. Видимо је, како потпомаже српске и старе и нове цркве, које су у потреби, кроз Далмацију, Боку, Црну-гору и Херцеговину.

Видимо је како ниједног Србина ни српског свештеника не пропушта без помоћи, којему је нужда и који јој се за помоћ молбом обрати и т. д.

Сва ова доброчинства и пожртвовања, која су истекла из хришћанске љубави, добродјетељи и побожности, навео сам овђе, као примјер и доказ родољубља и врлина српске трстанске општине, да читалачки свијет и потомство зна шта је учинила, желећи јој, да и од сада ни један час с тога пута не сврне, и да се и друге наше имућније општине на њу угледају.

Неће сувише бити, да штогођ кажем и о летурђији, како се у српској цркви у Трсту служи.

---

[1] Види „Српски омладински Календар за 1868 годину" стр. 239.

Летурђија се служи сваке нећеље и празника, а почиње се у 10. сахата прије подне.

Мирно, тихо и побожно служење; словенско чисто, правилно и смишљено читање, као и музичко по рускијем нотама дивно појање преко летурђије сваке нећеље и празника, учинило је на мене, а јемачно и на свакога другога слушаоца, како најпријатнији, тако и најпобожнији утисак! И могу слободно рећи, да таке лијепе службе и реда са тактом и побожношћу још до данас ни у једној српској цркви, у колико сам их гођ био, нијесам видио ни чуо. Ту је све и за око и за ухо дивно и красно тако, да сваки хришћанин мора остати тронут. У томе, поред ревностне општине, која се усрдно стара за поредак и црквену велељепност, заслужују хвалу два добра и смирена пароха: о. о. Саватије Кнежевић и Вићентије Ковачевић јеромонаси манастира Крке у Далмацији. Но поред све те љепоте и красоте има нешто, што оскудјева, и што ће сваки образовани хришћанин примјетити, а то је што се у српској трстанској цркви никад нечује никаква проповијед! — Сувишно би било доказивати, каква је и колика корист од проповиједања слова божијег; за то и препоручујем и на срце стављам српској побожној и узоритој општини, да и тој оскудици доскочи.

Треба ми још и то напоменути да осим цркве светога Шпиридона имају још двије српске православне цркве: једна у старом гробљу у вароши, храм светога Димитрија; а друга у новом гробљу изван вароши, храм светога Ђорђија.

С похвалом се може казати, како српске фамилије све из реда усрдно иду у цркву, летурђију слушају и Богу се моле. Бавећи се у Трсту 5. мјесеци, очевидац сам и свједок те народне прилежности и побожности.

Многи су ми причали, како и Словенци римске вјероисповједи из трстанске околице (кад којега каква мука и болест снађе) иду у цркву светога Шпиридона, да им наши духовници молитве читају; гђе себи утјеху и оздрављење налазе. „Вјера ће те твоја спасти,“ рекао је преблаги Спаситељ. Ове се ријечи могу рећи и нашој браћи Словенцима.

Али им римска духовна власт строго забрањује, да не иду у српску цркву. Но како су многи оздравили ушљед читанија и молитава у српској цркви, тако слабо ту забрану слушају.

Видећи то духовна римска власт обрати се најпошље мађистрату с молбом, да томе „злу дјелу!“ — буди Бог с нами — на пут стане. Мађистрат наравно предузме строгу мјеру и забрану, препоручивши и српској општини, да забрани својијем свештеницима, да не читају молитве Словенцима римске цркве! — Као да је српска црква џамија!! — Да ли је то толеранција и дјело савјести!!

Мимогред нек се зна и то, да су српску цркву у Трсту походили између многијех високијех особа и путника и руски цар Никола, а пошље 1852. и његов син велики кнез Константин са својом супругом. Походили су је и српски владаоци, најприје кнез Милош а пошље и његов син — кнез Михаило. Походили су је и црногорски владаоци, нарочито владика Петар II. и кнез Данило, који се — као што је познато — и оженио из Трста од српске племените фамилије — Квекића.

У цркви се спомиње на великом ваходу мјесто владике српски Карловачки патријах, за то што ова црква и општина имају засебну аутономију, о којој смо на својему мјесту говорили; по томе не припада ни једној епархији.

А кад јој парох треба, онда „Капитул" на основу својега устава, замоли српскога патријара или којега ближњег српскога владику, да им пошље наученог и примјерна калуђера или попа за пароха, разумије се, који пристане на услове, који су уставом прописани. И тако непрестано продужује своју самоуправу на основу својега устава и општинскога вијећа.

На пошљетку ћу споменути да се у општинској архиви чувају дипломе аустрискијех ћесара, с којима су потврђивали општини црквено-релиђиозну и просвјетну аутономију. Али их ја нијесам видио; за то и немогу овђе, гђе би требало и вриједело о њима ништа казати.

Кад сам затражио, да ми се и архива на преглед допушти, садашњи општински секретар и чувар црквенијех заклâда, што је за чудо, није могао појмити, да ми је то само за овај посао од потребе; па, кад ми се — премда учтивијем начином — поче изговарати да ми по жељи неможе учинити без Капитулова одобрења: и ја га одмах оставим на миру; ја сам иначе разумио, шта то значи.

Да ми је и сваки нугао архиве приступан био, може бити да би у њој нашао каквијех листина и писама, која би не само овај опис попунила, но би и за грађу наше народне хисторије од користи и вриједности била.

Премда ми је г. секретар казивао да у општинској архиви од тога ништа нема, али ми се чини да он није за те ствари посвећен нити је у стању оцијенити их; иначе му захваљујем, што ми је дао мјеру од нове цркве. —

У Биограду мјес. Новембра 1868.

АРХИМАНДРИТ
Н. Дучић.

ια καὶ προστάγματα πα-
ος δὲ, Θεοῦ εὐδοκοῦντος,
ὁ τῆς Καλλότητός μου
ιαῦτα Μοναστήρια καὶ
ἐν αὐτοῖς ἀσκούμενοι
τῆς κραλλότητός μου,
ζρυσόβουλλον τῆς κραλ-
ἀσφάλειαν τῶν τε προ-
ται διὰ χρυσοβούλλων.
ὰ τῆς κραλλότητός μου,
ριτος τοῦ κυρίου, ἅτε
αὐτῇ χριστιανικῆς συ-
ὰς Ἱερὰς ἐκκλησίας τὰς
υλομένη, ὡς ἐντεῦθεν
α, πολλαπλασίως τὰς
οῦ μισθαποδότου Θεου
σόβουλλον λόγον ἐπιχο-
ταις Σεβασμίαις Μοναῖς,
ἔχειν τὰ ὑπ' αὐταῖς κτή-
σίαν καὶ ἐλευθερίαν, καὶ
καὶ συζητήσεως καὶ ἀπαι-
αὶ τῆς μετέπειτα ἐπινοηθη-
νας διηνεκῶς καὶ ἀμφοτέρας
στῆναι αὐτὰς ἀλλὰ διατηρεῖν
ταῖς χρυσόβουλλα καὶ προστάγ-
οὐδέποτε εὑρήσειν ὄχλησίν τινα
νος, ἀλλ' εἴη ταῦτα ἀτάραχα καὶ
, ἀπὸ πάσης συζητήσεως καὶ δόσεως
ον τοῦ κεφαλαίου τῆς αὐταρκείας, τῆς
ακτησίας, τοῦ ἐννομίου, τοῦ μελισσοεν-
ατοχοιροδεκατίας, τῆς παρθενοφθορίας,
σιακῆς ἐπηρείας καὶ συζητήσεως, ἔτι τε
χύρου, καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων, καὶ μη-
εἶσθαι ταῦτα ἀπὸ πάντων τῶν κτημάτων τῶν
Μοναστηρίων, οὔτε ἀπὸ τῶν παροίκων αὐτῶν
τῶν προσκαθημένων· ἔτι γε μὴν πρὸς τούτοις

ХРИСОВУЉЕ СТЕФАНА КРАЉА И ЦАРА СРБИЈЕ И РОМАНИЈЕ

Налазеће се уписане у неком старом кодексу светог манастира лежећег код Сереза у Менинкеју планини, и почаствованог именом частног и славног пророка предтече и крститеља Јована. Одатле преписане верно оригиналу Ђорђем Јоанидом 1856. [1]

Χρυσόβουλλον ά.
Στεφάνου τοῦ Κράλλη.

Ἐπεὶ ὁ Ἱερώτατος Μητροπολίτης Ζιχνῶν, καὶ ὑπέρτιμος ἐκεῖνος κὺρ Ἰωακεὶμ διὰ τὴν ἐνοῦσαν αὐτῷ πατρικὴν καὶ θεάρεστον πολιτείαν καὶ κατάστασιν ἐπεμελήθη μετὰ ἀρχιερατικοῦ καὶ πνευματικοῦ ζήλου, καὶ συνεστήσατο ἐξ οἰκείων κόπων καὶ ἀναλωμάτων ἐκ βάθρων Μοναστήρια περί τε τὸ Ὄρος τοῦ Μενοικέως, καὶ ἐντὸς τῆς θεοσώστου πόλεως Σεῤῥῶν ἐπ' ὀνόματι καὶ ἀμφότερα τοῦ τιμίου Προφήτȣ Προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ τετιμημένου Ἰωάννου, ὥστε διατελεῖν ταῦτα ἡνωμένα, καὶ ὑφ' ἑνὶ τυγχάνειν ὄντα τῷ ἡγουμενεύοντι, καὶ πνευματικῶς διοικοῦντι, καὶ διευθύνοντι αὐτὰ, εἶναι δὲ τὸ ἐν τῇ πόλει Σεῤῥῶν ὑπὸ τὸ ἐν τῷ Μενοικέως, καὶ μετοχίου λόγον ἔχειν ἐν αὐτῷ, προσετέθησαν δὲ εἰς ταύτας δη τὰς μονὰς διὰ προμήθειαν καὶ κυβέρνησιν τῶν ἐν αὐταῖς ἀσκουμένων μοναχῶν ἀπό τε διαφόρων χρυσοβούλλων καὶ προσταγμάτων, ἀπὸ γραφικῶν τε παραδόσεων, καὶ ἀλδικαιωμάτων, ἑδραῖα πάντῃ καὶ ἀμετάτρεπτα, ἃ δή ἐκ πάντων κεφαλαίων καὶ ἀπαιτήσεων ἀνώτερα καὶ ἀνεπηρέαστα διατηρεῖσθαι διακελεύοντα, κἀντεῦθεν καὶ διατηροῦνται οὕτω μέχρι τοῦ

---

[1] Грчки препис свију ових диплома налази се у народној библиjотеци под бр. 99 Прву штампамо и у ориђиналу за углед, а остале само у преводу г. М. А. Петронијевића.

νῦν, ὡς τὰ ἐπὶ τούτοις χρυσόβουλλα καὶ προστάγματα παριστῶσι καὶ διαλαμβάνουσιν. ἀρτίως δὲ. Θεοῦ εὐδοκοῦντος, ἐγένετο ἡ τῶν Σεῤῥῶν πόλις ὑπὸ τῆς Καλλότητός μου τὴν δουλοσύνην, ἐντεῦθεν καὶ τὰ τοιαῦτα Μοναστήρια καὶ ἐζήτησαν, καὶ ἐδεήθησαν καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς ἀσκούμενοι μοναχοί, καὶ εὐεργετήθησαν παρὰ τῆς κραλλότητός μου, ἐδεήθησαν δέ, ἵνα πορίσωνται καὶ χρυσόβουλλον τῆς κραλλότητός μου εἰς ἐπικύρωσιν καὶ ἀσφάλειαν τῶν τε προσόντων αὐτοῖς κτημάτων, ὧν κέκτηνται διὰ χρυσοβούλλων, καὶ ὧν ἀρτίως εὐηργετήθησαν παρὰ τῆς κραλλότητός μου, καὶ ἡ κραλλότης μου διὰ τῆς χάριτος τοῦ κυρίου, ἅτε πλέον τῶν ἄλλων ὑπὸ τῆς ἐνούσης αὐτῇ χριστιανικῆς συνειδήσεως περὶ τὰ μοναστήρια καὶ τὰς Ἱερὰς ἐκκλησίας τὰς εὐεργεσίας καὶ δωρεὰς ἐπιτίνειν βουλομένη, ὡς ἐντεῦθεν βεβαίαν τὴν πληροφορίαν ἔχουσα, πολλαπλασίως τὰς ἀμοιβὰς καὶ ἀντιδόσεις παρὰ τοῦ μισθαποδότου Θεοῦ λήψεσθαι, καὶ τὸν παρόντα χρυσόβουλλον λόγον ἐπιχορηγεῖ, καὶ ἐπιβραβεύει ταῖς τοιαύταις Σεβασμίαις Μοναῖς, δι' οὗ προστάττει καὶ διορίζεται ἔχειν τὰ ὑπ' αὐταῖς κτήματα καὶ μετόχια πάντα ἐξουσίαν καὶ ἐλευθερίαν, καὶ εἶναι ἀνώτερα πάσης ἐπηρείας καὶ συζητήσεως καὶ ἀπαιτήσεως, καὶ τῆς νῦν οὔσης, καὶ τῆς μετέπειτα ἐπινοηθησομένης, εἶναι δὲ καὶ ἡνωμένας διηνεκῶς καὶ ἀμφοτέρας τὰς μονάς, καὶ οὐδέποτε διαστῆναι αὐτὰς ἀλλὰ διατηρεῖν ταῦτα οὕτως, ὡς τὰ ἐπ' αὐταῖς χρυσόβουλλα καὶ προστάγματα διακελεύονται, καὶ οὐδέποτε εὑρήσειν ὄχλησίν τινα καὶ διασεισμόν παρά τινος, ἀλλ' εἴη ταῦτα ἀτάραχα καὶ ἀδιάσειστα, ὡς εἴρηται, ἀπὸ πάσης συζητήσεως καὶ δόσεως καὶ ἀπαιτήσεως, ἤγουν τοῦ κεφαλαίου τῆς αὐταρκείας, τῆς ὀρεικῆς, τῆς καστροκτησίας, τοῦ ἐννομίου, τοῦ μελισσοεννομίου, τῆς προβατοχοιροδεκατίας, τῆς παρθενοφθορίας, καὶ πάσης δημοσιακῆς ἐπηρείας καὶ συζητήσεως, ἔτι τε καὶ τοῦ ξυλαχύρου, καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων, καὶ μηδόλως ἀπαιτεῖσθαι ταῦτα ἀπὸ πάντων τῶν κτημάτων τῶν τοιούτων Μοναστηρίων, οὔτε ἀπὸ τῶν παροίκων αὐτῶν οὔτε ἀπὸ τῶν προσκαθημένων· ἔτι γε μὴν πρὸς τούτοις

лијепијем укусом. Њу ките пет краснијех кубета, четири помања на четири црквена угла а пето и највише на сред сриједе цркве. Висока је од тала до свода 40 метара; дуга је 38, а широка 31 метар. Може у њу лако станути до 1400. душа. Сва је оловом покривена, а јабуке на кубетима и на њима крстови позлаћени су тако, да од сјаја, кад је сунце, гледајући у њих, очи заблијеште. Лице јој је или спољност од једне врсте мрамора пепељасте боје, што се вади у Истрији и Словенији све из четвероугластијех и великијех камена тако лијепо углађенијех, као да су, што но се рече, из сира изрезани. Довратници су пак на петоро великијех врата, од најљепшега тошканског бијелог мрамора, на којијема су са особитом вјештином израђене лавове главе са пријеплетом разнијех грана лозе и цвијећа. А повише западнијех великијех врата на изван у зиду стоје саразмјерно узиданијех и сводом везанијех девет стубаца (колона) од црвенога веронскога на гласу лијепога мрамора, који веома дивно ресе и црквену спољност красе.

У простору између овијех стубаца биће израђене мозаиком слике најизабранијих божијих угодника; као и одмах више великијех врата, што су мјеста у зиду остављена да се такође мозаиком израде слике: Саваота, светога спаса, свете Богородице и светога оца Шпиридона.*) Изнад свијех врата и по свијем угловима на лицу

* Почем се овај рад мозаиком није још ни почео, ја бих братски замолио српску општину у Трсту, да нареди да се више једнијех црквенијех врата мозаиком изради и слика светога српскога Саве — нашега просвјетиоца, која ће веома красити српску нову богомољу и кроз вијекове свједочити да је то српска задужбина, а сваки ће Србин, кад ту слику својега свеца види, двапут и трипут рећи: „Бог да прости.“

цркве написане су великијем словима разне мудре изреке и изабрани текстови из светога писма, старог и новог завјета, који се цркве тичу, као и то: „Храм сей почетъ є 2. Марта 1861. год“.

Истина то је лијепа идеја и веома доликује богомољи и таноме ријетком споменику, али ми се чини, да је помање и поређе тијех надписа, да би било много укусније и за око милије и љепше; као и четири помања кубета да су мало разведенија од средишњега и великог кубета много би љепше изгледало.

Овај црквени спољни опис треба нам још попунити и са црквеном унутрашњошћу; као гођ што је с поља, тако је и изнутра дивно распоређена и украшена. Нема у њој каквијех преграда или сувише стубаца, који би унутрашњи простор с'узили и љепоту окрњили. Без олтарскога пријебоја и два велика мраморска ступца у задњој страни цркве, на које је сведен наслон од свода и мјеста за музички хор, друго ништа на простору и црквеној шупљини нема. Пријебој, или да се црквенски изразим, иконостас довршиваше се управ онда, кад сам у Трсту био и податке прикупљао за ову хисторичку црту.

И он ће сјајно и величанствено изгледати, јер ми рекоше, да имају пријестолне иконе од чистога сребра и злата вјештo израђене а богато и дивно накићене; радња је руска, а прилози и пожртвовања српскијех првијех породица из Трста. Бог да прости!

Па као што хваљена општина није жалила својега труда, нити штеђела новаца за црквену спољну красоту и себичну љепоту: тако се исто постарала и за њезино унутрашње поред осталог и живописом украшење. Општина

је и за то тражила вјешта живописца, који ће је поред своје вјештине знати украсити и живописати у грчкоме стилу и духу православне цркве и хисторије.

И заиста су нашли вјештака првога реда у Јевропи у лицу Јосипа Бертина — Миланца (Giuseppe Bertini di Milano;) који је гласовит са своје вјештине тако да је и у Лондон нарочито био позван, да краљичин дворац живопише и украси.

Премда ја нијесам позван, нити сам у стању његову живописну радњу оцијенити онако, као што наука и критика изискује почем то не засијеца у круг мојега знања; али ипак судећи по ономе што сам о живопису читао и гледао, како по академијама и код првијех живописаца, тако и по нашијем старинскијем црквама и манастирима, смијем рећи, да оно што бјеше свршено и што сам разгледао ниједној радњи те струке ни у чем не уступа, и да је са свијем у духу православне цркве и њезине хисторије погођено, дубоко улијевајући у гледаоца — хришћанина праву побожност и духовну узвишеност над овијем стварнијем свијетом.

За сву љепоту и вјештину спољну и унутрашњу ове цркве у кратко ћу казати то: не зна се или је љепши штил, или је укуснија радња, или је богатији урес; све је различито, а све једно из другог истиче и једно друго објашњава и дивно хармонише и освјетљује. Ако и једној српској цркви доликује, да се каже оно, што наш народни пјевац за царске задужбине пјева: то се ље овој цркви може казати:

„Да је љепше на свијету нема.“

Као што су ми казали, ова ће црква станути више 500.000 форината сребра. Камо лијепа срећа, да је

општина начинила цркву, која не би стала више од 200.000 фор., а да је су оно 300.000 фор. основала фонд за једну вишу реалку, у којој би се сваке године учило и издржавало од 10—15 даровитијех и убогијех српскијех младића из Босне, Херцеговине и Старе Србије, гђе нам дивни народ српски још у мраку и ропству чами и за науком и слободом чезне!

Још не могу, да прекинем приповиједање о овој узоритој општини, коју поштујем ради њезина родољубља и српског карактера. Она, поред старања за цркву — води бригу и за своју основну школу, која је са 4 разреда добро уређена и броји се међу српскијем најстаријим школама, у коју је вазда српске учитеље по способности и научности бирала и добављала, као што и сада има вриједна учитеља г. Димовића.

У ову српску учионицу слободно је долазити чијем му драго ђетету без разлике вјере и закона, и без паре и динара кроз сва четири разреда учити науке на српском, а ко жели — и на талијанском и њемачком језику.

Општина ова потпомагала је и наше прве и најваљаније књижевнике и књижевност. Још на свршетку XVIII. стољећа видимо је како у своју средину прима, грли и потпомаже славнога калуђера Доситија; како над његовом српском дивном књигом и науком лебди и објеручке прима је управ онда, кад наши неки црквени достојанственици и други научници на његове књиге и философијску науку мрко и попријеко гледаху тако, да их та крајна занесеност, а да не речем глупост, најпошље спаљиваше и анатемисаше!

Обично тако раде они људи, који су у каквој власти с површном науком и плиткијем знањем, или су под утица-

јем туђе културе, па на све своје туђијем очима гледају и туђијем умом мисле и раде!

Видимо је даље, како и нашему неумрломе старини Вуку Караџићу свако поштовање одаје и у помоћ новцима притиче за издавање његовијех драгоцјенијех српскијех књига и народнијех дивнијех умотворина[1] од којијех се такође незналице својега језика плашаху и у њима језгру и чистоћу српскога језика називаху: говедарскијем, простачкијем језиком — језиком бабе Смиљане!

Опрости им Боже, јер нијесу знали шта су чинили.

Видимо је како у тешко вријеме српскога ослобођавања са знатном сумом новаца притиче у помоћ својој браћи Србима у садашњој слободној и срећној српској кнежевини; видимо је, како тако исто с новцима у помоћ притиче и кнезу Данилу и браћи Црногорцима у рату с Омер-пашом 1852—3. године. Видимо је, како потпомаже српске и старе и нове цркве, које су у потреби, кроз Далмацију, Боку, Црну-гору и Херцеговину.

Видимо је како ниједног Србина ни српског свештеника не пропушта без помоћи, којему је нужда и који јој се за помоћ молбом обрати и т. д.

Сва ова доброчинства и пожртвовања, која су истекла из хришћанске љубави, добродјетељи и побожности, навео сам овђе, као примјер и доказ родољубља и врлина српске трстанске општине, да читалачки свијет и потомство зна шта је учинила, желећи јој, да и од сада ни један час с тога пута не сврне, и да се и друге наше имућније општине на њу угледају.

Неће сувише бити, да штогођ кажем и о летурђији, како се у српској цркви у Трсту служи.

[1] Види „Српски омладински Календар за 1868 годину" стр. 239.

Летурђија се служи сваке неђеље и празника, а почиње се у 10. сахата прије подне.

Мирно, тихо и побожно служење; словенско чисто, правилно и смишљено читање, као и музичко по рускијем нотама дивно појање преко летурђије сваке неђеље и празника, учинило је на мене, а јемачно и на свакога другога слушаоца, како најпријатнији, тако и најпобожнији утисак! И могу слободно рећи, да таке лијепе службе и реда са тактом и побожношћу још до данас ни у једној српској цркви, у колико сам их гођ био, нијесам видио ни чуо. Ту је све и за око и за ухо дивно и красно тако, да сваки хришћанин мора остати тронут. У томе, поред ревностне општине, која се усрдно стара за поредак и црквену велељепност, заслужују хвалу два добра и смирена пароха: о. о. Саватије Кнежевић и Вићентије Ковачевић јеромонаси манастира Крке у Далмацији. Но поред све те љепоте и красоте има нешто, што оскудјева, и што ће сваки образовани хришћанин примјетити, а то је што се у српској трстанској цркви никад нечује никаква проповијед! — Сувишно би било доказивати, каква је и колика корист од проповиједања слова божијег; за то и препоручујем и на срце стављам српској побожној и узоритој општини, да и тој оскудици доскочи.

Треба ми још и то напоменути да осим цркве светога Шпиридона имају још двије српске православне цркве: једна у старом гробљу у вароши, храм светога Димитрија; а друга у новом гробљу изван вароши, храм светога Ђорђија.

С похвалом се може казати, како српске фамилије све из реда усрдно иду у цркву, летурђију слушају и Богу се моле. Бавећи се у Трсту 5. мјесеци, очевидац сам и свједок те народне прилежности и побожности.

Многи су ми причали, како и Словенци римске вјероисповједи из трстанске околице (кад којега каква мука и болест снађе) иду у цркву светога Шпиридона, да им наши духовници молитве читају; гђе себи утјеху и оздрављење налазе. „Вјера ће те твоја спасти," рекао је преблаги Спаситељ. Ове се ријечи могу рећи и нашој браћи Словенцима.

Али им римска духовна власт строго забрањује, да не иду у српску цркву. Но како су многи оздравили ушљед читанија и молитава у српској цркви, тако слабо ту забрану слушају.

Видећи то духовна римска власт обрати се најпошље мађистрату с молбом, да томе „злу дјелу!" — буди Бог с нами — на пут стане. Мађистрат наравно предузме строгу мјеру и забрану, препоручивши и српској општини, да забрани својијем свештеницима, да не читају молитве Словенцима римске цркве! — Као да је српска црква џамија!! — Да ли је то толеранција и дјело савјести!!

Мимогред нек се зна и то, да су српску цркву у Трсту походили између многијех високијех особа и путника и руски цар Никола, а пошље 1852. и његов син велики кнез Константин са својом супругом. Походили су је и српски владаоци, најприје кнез Милош а пошље и његов син — кнез Михаило. Походили су је и црногорски владаоци, нарочито владика Петар II. и кнез Данило, који се — као што је познато — и оженио из Трста од српске племените фамилије — Квекића.

У цркви се спомиње на великом ваходу мјесто владике српски Карловачки патријах, за то што ова црква и општина имају засебну аутономију, о којој смо на своjему мјесту говорили; по томе не припада ни једној епархији.

А кад јој парох треба, онда „Капитул“ на основу својега устава, замоли српскога патријара или којега оближњег српскога владику, да им пошље наученог и примјерна калуђера или попа за пароха, разумије се, који пристане на услове, који су уставом прописани. И тако непрестано продужује своју самоуправу на основу својега устава и општинскога вијећа.

На пошљетку ћу споменути да се у општинској архиви чувају дипломе аустрискијех ћесара, с којима су потврђивали општини црквено-релиђиозну и просвјетну аутономију. Али их ја нијесам видио; за то и немогу овђе, гђе би требало и вријеђело о њима ништа казати.

Кад сам затражио, да ми се и архива на преглед допушти, садашњи општински секретар и чувар црквенијех заклâда, што је за чудо, није могао појмити, да ми је то само за овај посао од потребе; па, кад ми се — премда учтивијем начином — поче изговарати да ми по жељи неможе учинити без Капитулова одобрења: и ја га одмах оставим на миру; ја сам иначе разумио, шта то значи.

Да ми је и сваки нугао архиве приступан био, може бити да би у њој нашао каквијех листина и писама, која би не само овај опис попунила, но би и за грађу наше народне хисторије од користи и вриједности била.

Премда ми је г. секретар казивао да у општинској архиви од тога ништа нема, али ми се чини да он није за те ствари посвећен нити је у стању оцијенити их; иначе му захваљујем, што ми је дао мјеру од нове цркве. —

У Биограду мјес. Новембра 1868.

АРХИМАНДРИТ

Н. Дучић.

ХРИСОВУЉЕ СТЕФАНА КРАЉА И ЦАРА СРБИЈЕ И РОМАНИЈЕ

Налазеће се уписане у неком старом кодексу светог манастира лежећег код Сереза у Меникеју планини, и почаствованог именом частног и славног пророка предтече и крститеља Јована. Одатле преписане верно оригиналу Ђорђем Јоанидом 1856. [1]

Χρυσόβουλλον α΄.
Στεφάνου τοῦ Κράλλη.

Ἐπεὶ ὁ Ἱερώτατος Μητροπολίτης Ζιχνῶν, καὶ ὑπέρτιμος ἐκεῖνος κὺρ Ἰωακεὶμ διὰ τὴν ἐνοῦσαν αὐτῷ πατρικὴν καὶ θεάρεστον πολιτείαν καὶ κατάστασιν ἐπεμελήθη μετὰ ἀρχιερατικοῦ καὶ πνευματικοῦ ζήλου, καὶ συνεστήσατο ἐξ οἰκείων κόπων καὶ ἀναλωμάτων ἐκ βάθρων Μοναστήρια περί τε τὸ Ὄρος τοῦ Μενοικέως, καὶ ἐντὸς τῆς θεοσώστου πόλεως Σεῤῥῶν ἐπ᾽ ὀνόματι καὶ ἀμφότερα τοῦ τιμίου Προφήτυ Προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ τετιμημένου Ἰωάννου, ὥστε διατελεῖν ταῦτα ἡνωμένα, καὶ ὑφ᾽ ἑνὶ τυγχάνειν ὄντα τῷ ἡγουμενεύοντι, καὶ πνευματικῶς διοικοῦντι, καὶ διευθύνοντι αὐτὰ, εἶναι δὲ τὶ ἐν τῇ πόλει Σεῤῥῶν ὑπὸ τὸ ἐν τῷ Μενοικέως, καὶ μετοχίου λόγον ἔχειν ἐν αὐτῷ, προσετέθησαν δὲ εἰς ταύτας δὴ τὰς μονὰς διὰ προμήθειαν καὶ κυβέρνησιν τῶν ἐν αὐταῖς ἀσκουμένων μοναχῶν ἀπό τε διαφόρων χρυσοβούλλων καὶ προσταγμάτων, ἀπὸ γραφικῶν τε παραδόσεων, καὶ ἀλδικαιωμάτων, ἑδραῖα πάντῃ καὶ ἀμετάτρεπτα, ἃ δή ἐκ πάντων κεφαλαίων καὶ ἀπαιτήσεων ἀνώτερα καὶ ἀνεπηρέαστα διατηρεῖσθαι διακελεύοντα, κἀντεῦθεν καὶ διατηροῦνται οὕτω μέχρι τοῦ

---

[1] Грчки препис свију ових диплома налази се у народној библијотеци под бр. 99 Прву штампамо и у ориђиналу за углед, а остале само у преводу г. М. А. Петронијевића.

νῦν, ὡς τὰ ἐπὶ τούτοις χρυσόβουλλα καὶ προστάγματα παριστῶσι καὶ διαλαμβάνουσιν. ἀρτίως δὲ, θεοῦ εὐδοκοῦντος, ἐγένετο ἡ τῶν Σεῤῥῶν πόλις ὑπὸ τῆς Καλλότητός μου τὴν δουλοσύνην, ἐντεῦθεν καὶ τὰ τοιαῦτα Μοναστήρια καὶ ἐζήτησαν, καὶ ἐδεήθησαν καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς ἀσκούμενοι μοναχοὶ, καὶ εὐεργετήθησαν παρὰ τῆς κραλλότητός μου, ἐδεήθησαν δὲ, ἵνα πορίσωνται καὶ χρυσόβουλλον τῆς κραλλότητός μου εἰς ἐπικύρωσιν καὶ ἀσφάλειαν τῶν τε προσόντων αὐτοῖς κτημάτων, ὧν κέκτηνται διὰ χρυσοβούλλων, καὶ ὧν ἀρτίως εὐηργετήθησαν παρὰ τῆς κραλλότητός μου, καὶ ἡ κραλλότης μου διὰ τῆς χάριτος τοῦ κυρίου, ἅτε πλέον τῶν ἄλλων ὑπὸ τῆς ἐνούσης αὐτῇ χριστιανικῆς συνειδήσεως περὶ τὰ μοναστήρια καὶ τὰς Ἱερὰς ἐκκλησίας τὰς εὐεργεσίας καὶ δωρεὰς ἐπιτίνειν βουλομένη, ὡς ἐντεῦθεν βεβαίαν τὴν πληροφορίαν ἔχουσα, πολλαπλασίως τὰς ἀμοιβὰς καὶ ἀντιδόσεις παρὰ τοῦ μισθαποδότου θεου λήψεσθαι, καὶ τὸν παρόντα χρυσόβουλλον λόγον ἐπιχορηγεῖ, καὶ ἐπιβραβεύει ταῖς τοιαύταις Σεβασμίαις Μοναῖς, δι' οὗ προστάττει καὶ διορίζεται ἔχειν τὰ ὑπ' αὐταῖς κτήματα καὶ μετόχια πάντα ἐξυσίαν καὶ ἐλευθερίαν, καὶ εἶναι ἀνώτερα πάσης ἐπηρείας καὶ συζητήσεως καὶ ἀπαιτήσεως, καὶ τῆς νῦν οὔσης, καὶ τῆς μετέπειτα ἐπινοηθησομένης, εἶναι δὲ καὶ ἡνωμένας διηνεκῶς καὶ ἀμφοτέρας τὰς μονάς, καὶ οὐδέποτε διαστῆναι αὐτὰς ἀλλὰ διατηρεῖν ταῦτα οὕτως, ὡς τὰ ἐπ' αὐταῖς χρυσόβουλλα καὶ προστάγματα διακελεύονται, καὶ οὐδέποτε εὑρήσειν ὄχλησίν τινα καὶ διασεισμόν παρά τινος, ἀλλ' εἴη ταῦτα ἀτάραχα καὶ ἀδιάσειστα, ὡς εἴρηται, ἀπὸ πάσης συζητήσεως καὶ δόσεως καὶ ἀπαιτήσεως, ἤγουν τοῦ κεφαλαίου τῆς αὐταρκείας, τῆς ὀρεικῆς, τῆς καστροκτησίας, τοῦ ἐννομίου, τοῦ μελισσοεννομίου, τῆς προβατοχοιροδεκατίας, τῆς παρθενοφθορίας, καὶ πάσης δημοσιακῆς ἐπηρείας καὶ συζητήσεως, ἔτι τε καὶ τοῦ ξυλαχύρου, καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων, καὶ μηδόλως ἀπαιτεῖσθαι ταῦτα ἀπὸ πάντων τῶν κτημάτων τῶν τοιούτων Μοναστηρίων, οὔτε ἀπὸ τῶν παροίκων αὐτῶν οὔτε ἀπὸ τῶν προσκαθημένων· ἔτι γε μὴν πρὸς τούτοις

οὔτε μετάτον ἀπαιτηθήσεταί ποτε ἐκ τῶν τοιούτων. Ὅθεν καὶ τῇ ἐμφανείᾳ τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου λόγου τῆς κραλλότητός μου, οὐκ ὀφείλει οὐδεὶς οὔτε τῶν ἐντὸς τῆς πόλεως Σεῤῥῶν κεφαλιττικευόντων, οὔτε τῶν ἐκτὸς, οὔτε τῶν τὰ δημόσια διενεργέντων, ἢ τῶν ἄλλων ἁπάντων τῶν ταχθησομένων ἐνεργεῖν τι καὶ ἀπαιτεῖν ἀπὸ τῆς τοιαύτης χώρας, εἰσελθεῖν εἰς κτήματα, ἢ εἰς μετόχια τῶν τοιούτων μονῶν, καὶ ἀπαιτεῖν τι ἐξ αὐτῶν, ἀλλ' εἶναι ταῦτα πάντα ἀπάτητα καὶ ἀνεπειρέαστα, καὶ ἀκαταζήτητα πάσης καὶ παντοίας ἀπαιτήσεως καὶ δόσεως. τὰ δέ μετόχια καὶ κτήματά εἰσι ταῦτα, τὸ εἰς ὄνομα τιμώμενον τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐπικεκλημένον τοῦ Γαστελέγγους μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ προσκαθημένων, καὶ πάντων τῶν δικαίων καὶ προνομίων αὐτῶν, καὶ τῆς ἄλλης πάσης κατοχῆς καὶ νομῆς αὐτοῦ. γῆ εἰς τοῦ κραβαμούντου μετῶν ἐκεῖ προσκαθημένων, ὅση ἐστὶν· ἕτερον μετόχιον ὁ ἅγιος Γεώργιος τοῦ Σακκελλαρίου μετὰ πάσης τῆς περιοχῆς καὶ νομῆς αὐτοῦ· ζευγηλατεῖον εἰς τὸν Λιβοβυστὸν μετὰ τῆς περιοχῆς αὐτοῦ· εἰς τὴν Λεστιάνην καθέδρα τοῦ Σαρακηνοῦ ἐκείνου· ζευγηλατεῖον εἰς τὸ Νεοχώριον, τὸ τοῦ πραντουλῆ ἐκείνου μετὰ τῆς περιοχῆς αὐτοῦ, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ προσκαθημένων· γῆ εἰς τὸ λιβάδιον ἐξ ἀγορᾶς ἀπὸ τῆς μελαχρινῆς· μοδίων τετρακοσίων μετόχιον ἡ ἁγία Βαρβάρα εἰς τὴν παραλιμνίαν, μετὰ τῶν σύν αὐτῷ αὐλακίων καὶ ἁλιευτικῶν σανθαλίων, τῶν τε προκαθημένων αὐτοῦ τῆς γῆς, καὶ τῶν ἄλλων δικαίων καὶ προνομίων· γῆ εἰς τοῦ τζυάνου πλησίον τῆς γῆς τοῦ φιλοθέου, καὶ τῆς γῆς τῆς ζελιχόβης, ἥτε καὶ προκατείχετο παρὰ τῆς μονῆς· μετόχιον ὁ ἀσώματος, ὅπερ ἔχει γῆν ἐν διαφόροις τόποις ἐξ ἀγορᾶς καὶ προσενέξεως καὶ ἀπογραφικῆς καταστάσεως καὶ μετὰ τῶν ἐκεῖ τριῶν μυλόνων καὶ προσκαθημένων· μετόχιον ἐντός τῶν Ζιχνῶν, ὅπερ ἔχει ἀμπέλια ἐν διαφόροις τόποις, καὶ μύλονας τρεῖς· οἱ Ἰουδαῖοι οἱ ἐντός τῶν Ζιχνῶν εἰς τὸ χωρίον τὴν κάτω οὖσκαν, οἰκονομίαν ὑπερπύρων ἑκατὸν σὺν τοῖς παροίκοις τοῖς εὑρισκομένοις

εἰς διάφορα χωρία, καὶ ἐκ προσενέξεως τοῦ μαργαρίτου εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον ἀμπέλια καὶ χωράφια ἐν διαφόροις τόποις· χωρίον τὰ μονοσπήτια μετὰ τῆς νομῆς καὶ περιοχῆς αὐτοῦ, καὶ τῶν παροίκων καὶ τῶν προσκαθημένων αὐτοῦ χωρίον τό τοῦ λάκκου μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ προσκαθημενων καὶ τῆς νομῆς καὶ τῆς περιοχῆς αὐτοῦ· ἀγρίδιον ἡ κεράννιτσα μετὰ τῶν παροίκων καὶ προσκαθημένων καὶ τῆς νομῆς καὶ περιοχῆς αὐτοῦ· εἰς τὸ χωρίον τὸν τοπόλτζιον πάροικοι εἴκοσι· περί τάς Σέῤῥας ὑδρομύλωνας ἐννέα· ἐργαστήρια διάφορα κατὰ τὴν βασιλικὴν πύλην, καὶ ἄλλα οἰκήματα διάφορα ἐνοικιακὰ ἐν διαφόροις τόποις· μετόχιον εἰς τὸ τριλήσιν, τὸ εἰς ὄνομα τιμώμενον τῆς ὑπεραγίας θεοτόκου, καὶ ἐπικεκλημένον τοῦ βαμπελάκη μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ δύω μετοχίων, ὧν τὸ μέν ἓν πλισίον τῆς τρουλιάννης, καὶ ἐπονομαζόμενον ἡ ὑπεραγία θεοτόκος τοῦ τσέρνη· μετά τῶν ἐν αὐτῷ προσκαθημένων· τὸ δὲ ἕτερον πέρα τοῦ μέστου τὸ λεγόμενον ὁ γραδίστος μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ παροίκων καὶ προσκαθημένων, καὶ τοῦ μύλωνος, καὶ τῆς πλανινῆς τῆς ἐπιλεγομένης τοῦ ἁγίου Γεωργίου, τοῦ πριασιακα, καὶ τῆς λουμπουτούσης μετὰ καὶ τῆς ἄλλης περιοχῆς καὶ νομῆς αὐτῶν· ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τοῦ σφολενοῦ δένδρα τεσσαράκοντα βαλανιδέα· εἰς τὸν πίνακα ἐλαιῶν, καὶ πάροικοι τρεῖς· χρύσος ὁ τζυκαλᾶς καὶ Κωνσταντῖνος ὁ χλιερινὸς μετὰ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ, καὶ μύλων εἷς ὁλοκαιρινὸς, καὶ πάροικοι καὶ προσκαθήμενοι· προσενηργέτησε καὶ ἡ κραλλότης μου ταῦτα· εἰς τὸ χωρίον τὸ λεγγίνιον τὴν οἰκονομίαν τοῦ λάσκαρη ἐκείνου μετὰ τοῦ ζευγηλατείου τοῦ κατεχομένου παρὰ τοῦ καντακοζηνοῦ, καὶ ἐν αὐτῇ τριῶν χειμερινῶν ὑδρομυλώνων, καὶ τοῦ εἰς τὸ χωρίον τὸ μελενικίτσιον παροίκου, καὶ τῶν οἰκημάτων καὶ τῆς ἑτέρας γῆς, ἣν εἶχεν ὁ ῥηθεὶς λάσκαρης μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἐν διαφόροις τόποις, καὶ τοῦ παλαιοχωρίου τοῦ λεγομένου Πρωτοκνένζη, καὶ τοῦ βελιδόλου, καὶ τῶν ἐκεῖ δύο μυλώνων, καθὰ προκατείχοντο καὶ παρὰ τοῦ ἐπὶ τοῦ κανκλείου ἐκείνου· πα-

λαιοχώριον εἰς τὸν πάνακα τὸ ἐπικεκλημένον οἱ κυνηγοὶ μετὰ τῶν ἐκεῖ παροίκων καὶ προσκαθημένων, καὶ τῶν ὑδρομυλῶν, καὶ τῶν ἐκεῖ ἑτέρων δύο δημοσιακῶν, μυλώνων, καὶ τῆς δρύστρας, καὶ πάσης τῆς νομῆς καὶ περιοχῆς αὐτοῦ· εἰς τὴν πέρα πολεάναν αὐλάκια τέσσαρα τὸ λεγόμενον τὴν λογκᾶν μετὰ τῆς νομῆς καὶ περιοχῆς αὐτοῦ· τὸ τοῦ φωτεινοῦ μετὰ καὶ τοῦ τζυκαλᾶ· τὸ δὲ τέταρτον τοῦ σκυλομίτου μετά τῆς παπυρέας. καὶ νομῆς καὶ περιοχῆς αὐτοῦ· ἔτι δὲ καὶ τῶν τεσσάρων ἀνθρώπων, ὧν τὰ ὀνόματα εἰσι τοῦτα· τοῦ ποτάμη, καὶ τῶν τριῶν υἱῶν τοῦ καλογέρου· ταῦτα πάντα ὀφείλουσι κατέχειν καὶ νέμεσθαι αἱ δηλωθεῖσαι σεβασμίαι μοναὶ τοῦ τιμίου ἐνδόξου προφήτου προδρόμου καὶ βαπτίστου Ἰωάννου, ὡς εἴρηται, ἔξω πάσης ἐπηρείας καὶ δόσεως καὶ ἀνενοχλησίας· ὅθεν καὶ τῇ ἰσχύϊ καὶ δυνάμει τοῦ παρόντος χρυσοβούλου λόγου τῆς κραλλότητός μου οὐκ ὀφείλει τις τῶν ἁπάντων τὴν οἱανδήτινα ἐπὶ τούτοις ἐπαγαγεῖν ἐνόχλησιν καὶ διασεισμὸν, ἀλλὰ διαμένειν ταῦτα ἰς τὸ διηνεκὲς ἀνενόχλητα καὶ ἀδιάσειστα, ὡς ἡ κραλλότης μου ἀνωτέρω διακελεύεται κατὰ τὴν περίληψιν καὶ δύναμιν τῶν προσόντων αὐτοῖς χρυσοβούλλων τε καὶ προσταγμάτων, καὶ λοιπῶν δικαιωμάτων· ἔτι τε οὐκ ὀφείλουσι διδόναι τὰ σανδάλια τῶν προσκαθημένων τοῦ ἐσφιγμένου, τὸ ἀπαιτούμενον τρίτον οὐδὲ πόρον, ἀλλα διατηρηθήσονται καὶ ταῦτα ἐλεύθερα τῶν τοιούτων δόσεων· τοῦδε γὰρ χάριν ἐγένετο ταῖς τοιαύταις μοναῖς· καὶ ὁ παρὼν χρυσόβουλλος τῆς κραλλότητός μου ἀπολυθεὶς κατὰ μῆνα ὀκτώμβριον τῆς νῦν τρεχούσης Ἰνδικτιῶνος τεσσαρεσκαιδέκατος τοῦ ἑξακισχιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ πεντηκοστοῦ τετάρτου ἔτους, ἐν ᾧ καὶ ἡ ὑμετέρα εὐσεβὴς κραλλότης ὑπεσημήνατο·

***Εἶχε** καὶ δι ἐρυθρῶν γραμμάτων τὸ Στέφανος ἐν χριστῷ τῷ θεῷ πιστός κράλλης, καὶ αὐτοκράτωρ Σερβίας, καὶ ῥωμανίας·*

I.

Хрисовуља Стефана краља.

Пошто је преосвећени митрополит од Зихне и пречастни господин Јоаким, по својственом му отачаском и богоугодном владању и расположењу, потрудио се са архијерејском и духовном ревношћу и подигао сопственим трудом и трошком из темеља манастире и то код планине Меникеја и у богохранимом граду Серезу, обадва по имену частног пророка предтече и крститеља почаствованог Јована, тако да остану сједињени и под једним — који се догоди — игуманом и духовно владајућим и управљајућим истима, но онај у Серезу је под оним у Меникеју — да се сматра као његов метох; — одређени су овим двема обитељима за издржање и управљање у истим трудећих се монаха, по разним хрисовуљама и повељама и писменим предањима и другим правима, непокретности за свагда непромењљиве, за које се налаже да буду узвишене над сваким данком и потраживањем и невредиме као што су тако биле и до сад, — као што о томе хрисовуље показују и садрже. Од скора је пак саизвољењем божијим, град Серез дошао под власт краљевства ми, од тада су и ти манастири тражили и просили и у њима трудећи се монаси, и добили су доброчинства од краљевства ми, а молили су да се изда и хрисовуља краљевства ми за потврђење и сигурност имања која имају, која су задобили хрисовуљама и која су им од скора поклоњена од краљевства ми, — и краљевство ми по милости господњој, које више свега другог по својственој му християнској бризи о манастирима и светим црквама доброчинства и дарове распространити жели, имајући одтуда сигурног уверења, да ће млого-

кратне награде и накнаде од награђујућег Бога примити, додаје и подарује ову златопечатну заповест истим поштованим обитељима, којом се заповеда и наређује, да њихова имања и метоси имају свагда власт и слободу, и да буду узвишена над свакии оштећењем и потраживањем и поискавањем и сад постојећим и оним, која се буду доцније измислила, и да буду постојано сједињене обе обитељи и. и да се никад нераставе, но да држе иста имања онако као што о њима хрисовуље и повеље наређују, и да никад не осете ма какву досаду и изнуђење ма од кога, него да буду иста неузнемирена и неизнудљива — као што је речено — од свакога потраживања и давања и поискавања, као: главнице, данка на потрошак, данка за међе, градске работе, данка за попашу, данка на кошнице, десетка од оваца и свиња, данка за женидбу, и од сваког јавног оштећења и потраживања, даље и од (десетка) дрва и сламе и свију других, и да се никако не траже таква од свију имања ових манастира, ни од њиови закупника ни од њиови становника. Још к томе и прирез[1] да се никад не тражи од њи. Зато при појаву овог златопечатног слова Краљевства ми не треба нико од порески званичника ни из Сереза ни с поља, ни од извршујући јавне послове или свију други који буду постављени, да ради што или да тражи од овог места, да улази у добра или у метохе ови обитељи и да иште што од њи, но да буду за свагда негажена и неповређена и слободна од сваког и свакојаког поискавања и данка. А метоси и имања су ова: имену господа Бога и спаса нашег Исуса Христа посвећени и названи Гастеленгов (метох) са његовим житељима и са свима пра-

---

1 *Μετάτον?*

вима и преимућствима њиовим, и са осталим његовим имањем и утрином; земља у Кравамунту са тамошњим житељима колико буде; други метох св. Ђорђе Сакеларијев са свим његовим округом и утрином; мајур у Ливовисту (Љубовишту?) с његовим округом; у Лестиани седиште Саракина; мајур у Неохорију, онај Прантулов са својим округом и са житељима у њему; земља у „Ливади“ купљена од Мелакрине; метох од 400 ланаца[1]; метох св. Варвара, поред језера са водоводима који су с њим, и рибарским чамцима, са житељима на његовој земљи, и са другим правима и преимућствима; земља у Цијану близу земље Филотејеве и земље Зелихове, коју је и пре држао манастир; метох „Безтелесни“, који има земљу на различним местима по куповини, посвећењу и уписном наређењу са тамошња три млина и са житељима; метох у Зихни, који има винограде на различитим местима и три млина, Евреји у Зихни у селу дољној Уски; газдинство од сто перпера са закупницима налазећим се у различним селима; и од прилога Маргаритовог у том селу виногради и њиве на различним местима; село Моноспитија са утрином и округом његовим и са закупницима и становницима његовим; село Лаково са житељима у њему и утрином и округом његовим; земља Кераница са закупницима и становницима и утрином и округом њеним; у селу Тополцу двадесет закупника; око Сереза девет воденица; различни дућани близу царски врата а и друга различна обиталишта за под кирију на различним местима; метох у Трилису, почаствован именом пресвете Богородице и прозван Вамбелакијев, са два метоха у истом (месту), од који је један близу Тру-

---

[1] *Μόδιοσ* 200 хвати.

лиане и назван пресвета Богородица Цернијева, са житељима у њему а други преко Места назван Градистос (Градиште?) са његовим становницима и закупницима и млином и планином[1] названом светог Ђорђа, Прјасјаком, и Лумпутусом (Љубудиш?) и са другим округом и утрином њиовом; у месту Сфолену 40 жирородни дрва, у збиру маслина; и закупника три: Хрисоцикала и Константин Хлиерин са својим зетом; и један млин свагдашњи, и становници и закупници. Подарило је к томе и краљевство ми ово: у селу Ленгинију газдинство Ласкара са мајуром што држи Кантакузин и трима зимњим воденицама у истом, и са закупником у селу Меленикицију и обиталиштима и осталом земљом, коју је имао речени Ласкар са својим братом на различним местима, и старим селом названим Протокнензи и Велидолом и тамошњим двема воденицама, као што их је пре имао и Канклус; старо село у Панаку названо Киничи са тамошњим закупницима и становницима и воденицама, и тамошњим двема обштинским воденицама и Дристром[2] и са свом утрином и округом његовим; на Пољани[3] с оне стране четири водовода: онај названи Лонка са утрином и округом његовим, Фотинов са Цикалиним, и четврти Скиломитов са Папиреом[4] и утрином и округом његовим, још и четворице њи, којих су имена ова: Потамов и трију синова калуђерови. Све ово треба да држе и да уживају речене поштовани обитељи частног славног пророка предтече и крститеља Јована, као што је речено, изван сваког оштећења и данка и узнемиравања.

---

[1] *Πλανινῆς.*
[2] *Δρύτρα?*
[3] *Πολεάνῃ.*
[4] *Παπιρέα?*

С тога по важности и сили овог златопѐчатног слова краљевства ми не треба нигде нико у овоме ма какво узнемирење и изнуђење да учини, него да остану за свагда неузнемирена и неизнуђена, као што краљевство ми горе заповеда по садржају и сили издати им хрисовуља и заповести и остали права. Јошт и не треба да дају чамци житеља Есфимгена наплаћивану трећину и данак, него да буду и они слободни од ови давања. Из овог узрока издата је овим обитељима и ова хрисовуља краљевства ми, одпуштена месеца Октобра текућег индикта четрнаестог, шест иљада осам стотина педесет четврте године, коју је и наше благоверно краљевство подписало.

Имало је и црвеним словима; Стефан у Христа Бога верни краљ и цар Србије и Романије.

2.

Хрисовуља краља господина Стефана.

Како је прељубазна тетка Краљевства ми госпођа Ирина Кумнена Палеологина имала око Зихне по наслеђству место названо Толос, посветила је од њега царској поштованој божјој и освећеној обитељи частнославног пророка предтече и крститеља Јована, лежећој у планини Меникеју, тамо налазећи се пуст храм, који је имао и он исто име као и та освећена обитељ, са ледином, у истом лежећом, од око 24 ланца, а хтела је опет да прода од тог дѐла, који је имала, реченој тој божјој и освећеној обитељи колико је хтела, а после и ужасном болешћу поражена доброводно и из сопственог побуђења дала је и остатак од тог дѐла са његовом утрином и округом, и тражила је да се о томе изда божаствена и поштована

хрисовуља од краљевства ми, уверавајући и потврђавајући оно што је она утврдила са најотменијим монасима поштоване и освећене обитељи. Молбу њену примивши краљевство ми, издаје јој и подарује ово златопечатно слово, којим се заповеда и наређује, да ово све буде постојано, ненарушено, непромењливо, тврдо, неумаљено, непотрешено. Такође и по времену тамо налазећи се порески званичници краљевства ми око Зихне, или јавне послове вршећи, кад се појави ово златопечатно слово, треба да чувају од сваког вишег оштећења и потраживања, као работа давања ране, зидања градова и ма какве друге штете која би се изнашла, но шта више да буду наклоњени и чине рукопомоћ по могућству, као што ово златопечатано слово краљевства ми наређује.

Имало је и потпис српски црвеним словима царском и божаственом руком: „Стефан у Христа Бога верни краљ и цар Србије и Романије.“

3.

Заповест потврђујућа по предмету метоха у Герлисију.

Пошто су монаси поштоване обитељи лежеће код Сереза у планини Меникеју, почаствоване именом частног пророка предтече и крститеља Јована, а подигнуте преосвећеним и пречастним митрополитом од Зихне и дате од истог прељубазном зету царства великом Доместику господину Јовану Палеологу Катакузину и надзиравање од истог, навели, како је боголубљени епископ Феремски, имајући по хрисовуљи и частном патријаршком писму код Трилисија манастирић почаствован именом пресвете

Богородице назване Симпелакиске, потврдио исти својим писменом овој поштованој обитељи, — молили су да добију о том заповест. Царство ми, добивши њиову молбу, издаје им ову наредбу, којом се и наређује, да они имају и у будуће овај манастирић неузнемирено и неизнудљиво, по садржају датог писмена богољубљеног епископа Феремског и како је исти наредио, као што је речено, и држао он и држе они до сад. И да не нађу они ма од кога какво насиље, и узнемирење ма у ком праву, као што и ова заповест царства ми наређује.

Имало је и црвеним словима царском и божаственом руком: Стефан краљ.

4.

Заповест потврђујућа за иланинско (?) газдинство, које је дао доместик Макрин.

Пошто су монаси манастира код Сереза частног предтече и крститеља Јована навели, да им је — као што је наредило царство ми заповешћу на Доместика Макрина, да им изда у место одузетог од њи газдинства великог Примикирија царског од 11 р. (?) толику количину, овај нашао у различним селима и издао исту: тражили су и молили да задобију и заповест. Тражење и молбу њиову примивши царство ми, ову им издаје заповест, којом се и наређује, као што им је дато од реченог Доместика, да то имају сасвим неузнемирено и неизнудљиво, не налазећи ни од кога ма какво узнемирење. Због тога им је и дата ова заповест царства ми.

Имало је и црвеним слозима написано од царске божаствене руке: Стефан краљ.

5.

Заповест Маргариту.

Пошто је дворанин царства ми Маргарит прибавио по писменим доказима од дворанина царства ми великог Хартуларија господина Јована Ватаци и препоштованог дворанина царства ми Орфанотрофа господина Константина ...... село долњу Уску и Рахову, и од Цако ..... непокретности и државну неку земљу и винограде, за које је он и примио део јавног (терета?) II Θ; молио је да нареди царство ми, да он то држи у напредак без данка и без терета. Његову молбу примивши царство ми одпушта ову своју наредбу, којом се и нареѣује да има у будуће речени Маргарит именовану земљу и винограде неузнемирено и неизнудљиво без икаквог данка и терета и да има слободу да иста уреди поправи и да пренесе и на децу од свог колена и на своје наследнике да их и они држе на исти и раван начин. Због тога је и издата овом дворанину царства ми Маргариту ова заповест царства ми.

Имало је црвеним словима од царске и божаствене руке: Стефан у Христа Бога верни цар Србије и Романије. Месеца Октобра, индикта 11-ог.

5

Заповест за Моносиите.

Дворанине царству ми, главару Волера и Мосинопула као и Христопула и њиови околина, господине Тодоре Палеолоне. Прељубазна кћи царства ми, превисока Краљевна, примивши од неколико година по хрисовуљама царства ми надзиравање и надгледање поштоване обитељи

лежеће код Сереза у Меникеју планини, почаствоване именом частног пророка предтече и крститеља Јована, која је обитељ постала собственим трудом и трошком богољубљеног епископа од Зихне, тражила је те је у речену хрисовуљу ушла и земљица налазећа се близу те поштоване обитељи, названа Моноспитон, коју је држао по званичном акту у кругу свог газдинства дворанин царства господин Никифор Мартин у место 11. л. (?) што је држала иста обитељ до (?) реченог Мартина. Наредило је царство ми, и издата је заповест на свеуваженог ..... Доместика западни прихода (?) господина Ђорђа војводу, и на свеуваженог .... дворанина цирству ми господина Николу Теологита, налазеће се у званичној дужности у тим местима, да њему предаду ту количину. Али ови нису стигли да то учине; а догодило се у стварима узнемирење, подигао се опет тај Мартин, и тражио је и молио и дата му је иста земљица. А од скора поновио је тражење и парницу о земљици царству ми речени богољубљени епископ од Зихне, подносећи му издату, као што је речено, истој поштованој обитељи хрисовуљу, и молио је, да по важности и садржају поменуте хрисовуље нареди царство ми, да с друге стране накнади реченом уваженом Мартину ова дугована по званичном акту количина, на место речене земљице по неукратимом (закону). А ову земљицу Моноспитон да држи опет речена поштована обитељ, т. ј. царство ми, за част предидућег и за ненарушимост речене хрисовуље, а и на тражбину и молбу о овоме реченог богољубљеног епископа од Зихне, судећи да је праведно и уместно, има вољу и наређује ти..... како се налази код Сереза газдинство, које је имао муж ћерке Римљанина назван Саракин, величине, као што је царству ми

јављено, од 11. п., и које држи од скора онога жена мимо наређења царства ми, примивши на саживлење незаконо свог подчињеног, — да предаш од истог реченом уваженом Мартину невредиму и неокрњену количину од 11. л., за коју се записује, као што је речено, званичним актом речена земљица; а другу количину од тог газдинства да задржиш и да ограничиш, кажем, као државно, докле о њој не нареди царство ми како реши и шта има вољу. А реченој поштованој обитељи да предаш ову земљицу Моноспитон, и да има и ужива исту неузнемирено и неизнудљиво по свој важности и садржају пре издате јој, као што је речено, хрисовуље царства ми. И учини по овој заповести коју и поврати, да буде речено поштованој обитељи за сигурност. А од осталог газдинства речене Римљанке има вољу царство ми, као што је и горе речено, да ништа не предаш ма коме до . . ., јер треба да знаш из друге заповести о томе вољу и наредбу царства ми. Има и црвеним словима царском и божаственом руком . . . . . . месеца Априла 26.

7.

Заповест по истом предмету.

Дворанине царству ми Доместиче господине Јоване Тарханиоти! Царство ми наређује ти . . . . . од пређе је хрисовуљом, посредовањем прељубазне кћери царства ми превисоке краљевне твоје господарице, (издатом) поштованој обитељи лежећој у планини Меникеју, почаствованој именом частног пророка предтече и крститеља Јована, дата земљица налазећа се, код исте обитељи названа Моноспитон, коју је најпре држао по званичном акту у газ-

динству дворанин царству ми уважени господин Никифор Мартин, у место количине 11 л. томе уваженом Мартину у почетку за приход 11 (?); а сад пре неког времена наредило је царство ми, да се томе Мартину у место речене земљице дâ од газдинства које је имала код Сереза кћи Римљанинова, количина од 11 л. како би речену земљицу споменута обитељ држала неузнемирено, недосадно и неизнудљиво, у место количине, као што је речено, од 11 л. Од скора пак дознало је царство ми из тужбе богољубљеног епископа од Зихне, који је подигао ту обитељ собственим трудом и трошком, да је речени Мартин неће да послуша и да прими од реченог газдинства оног Римљанина речену количину од 11 л. и да зато и део моје речене (заповести) није извршен у заузимању речене земље Моноспитон, па је молио и тражио ипак, да нареди царство ми да се изда заповест о одбрани и накнади у овоме речене обитељи. А ову молбу примивши царство ми има вољу и наређује ти, да чим ти приспе ова заповест, незадржано предаш тој обитељи у реченој земљици количину од т. л. 11, и да наредиш да се држи и управља та количина по садржају и важности издате, као што је речено, хрисовуље царства ми. А реченом уваженом Мартину предај, као што је речено, од споменутог газдинства оног Римљанина количину од речених 11 л. По томе и за част и ненарушеност предидуће хрисовуље царства ми, тој обитељи није никако могућно да никако нема споменуте количине у реченој земљици, баш и да неће и не предпостави тај Мартин, да у место тога прими речену количину од газдинства Римљаниновог. Онда добро, и ти треба да издаш реченој обитељи у истој земљици количину од 11 л. као што наређује царство ми. Ако пак тај ре-

чени уважени Мартин неће овако да прими ту количину, остаје да му се иста одузме. А ову вољу и наредбу царства ми испуни неодложно, као што ти наређује заповест, коју и поврати реченој обитељи да јој у овоме буде за неузнемирење и сигурност.

Имало је и црвеним словима царском и божаственом руком Стефан краљ автократор Србије и Романије. Месеца Декебра 9-ог.

8.

Заповест по истом предмету.

Сродниче [1] царства ми Протоспатарије господине Андрониче Кантакузине! Богољубљени епископ од Зихне јавио је царству ми, како је обновљеној поштованој обитељи, којој је име дато частног славног пророка предтече и крститеља Јована која је названа Меникејска, учињено доброчинство хрисовуљом светог господара мог и цара, деде царства ми .... са земљицом код те речене обитељи, названом Моносмитон, количине 11 ...., коју је одцепио пре неког времена Доместик ..... војвода, од газдинства свеуваженог дворанина царства ми господина Никифора Мартина. У време пак забуне опет је она захваћена и дата истоме уваженом Мартину по писмену стрица царства ми (као) монаха господина Калиста Палеолога из освете и злобе, којом је дисао према богољубљеном епископу од Зихне као непоказавшем царству ми непризнателност у оно време. По том ју је узео тај уважени Мартин и ћутао; а ова земљица дата је, као што је речено,

1 Ζυμένθερε (?)

са хрисовуљом реченој поштованој обитељи, издејствована је и заповест од светог господара и цара, деде царства ми, и просио је речени богољубљени епископ и молио царство ми, које и молбу ову саслушавши, има вољу и наређује ти да ипак на разуман начин одвојиш од тог уваженог Мартина ову земљицу, и да ју предаш опет на део речене поштоване обитељи, и да се она чува и ужива неузнемирено и неизнудљиво; и по садржају дароване јој хрисовуље светог господара мог и цара, деде царства ми, да њен део не нађе у држању, уживању и сваком праву свом ни од реченог уваженог Мартина ни ма од ког другог угњетења у овоме или ма каквог узнемирења и нападања. А овом уваженом Мартину постарај се да се да̂ од неки заоставши и слободни (места) раван део. О овоме дакле намеру и вољу царства ми разумеј и пожури се и изврши по овој заповести, коју и поврати у део речене поштоване обитељи, да јој буде за осигурање.

Имало је и црвеним словима царском и божаственом руком: Стефан краљ. Месеца Августа 20-ог.

9.

Заповест краљева за „слободне“.

Пошто су монаси поштоване обитељи частног славног пророка предтече и крститеља Јована, лежеће у Меникеју, изјавили, да су задобили око . . . . . Кравасмунта земљу по хрисовуљи, молили су и искали у краљевства ми, да им се изда заповест, да се скупе . . . . . и да седе на тој својој земљи. Молбу њиову примивши краљевство ми, издаје и дарује им ову заповест, којом заповеда и наређује, да колико слободни људи населе на речену

земљу а и на друга места где имају земље, држе исте неузнемирено — да их несме нико отети ни одузети — , и да ништа не снађу ни од они што купе од времена на време данак ни што врше јавне послове, ни ма од кога, но да остану неузнемирени и неизнуђавани од сваког оштећења и давања, као што су и остала њиова имања, и као што садрже њихове хрисовуље и заповести.

Због тога им је и издата ова заповест краљевства ми, за сигурност. Месеца Септембра 4.

Имало је и црвеним словима царском и божаственом руком Стефан краљ.

10.

Друга заповест за земљу коју је дао велики Доместик Раул.

Пошто је дворанин и љубљени велики Доместик царства ми господин Алексије Раул, видећи, да је метох поштоване царске обитељи частног предтече у планини Меникеју, који је код Зихне и почаствован именом „безтелесни," скучен у земљи, решио се из собствене воље и благе намере и дао истоме по своме писмену неку земљу због душевног спасења и спомена царства ми и његовог, — тражио је и молио за већу за унапред сигурност и утврђење да добије и заповест царства ми утврђујућу његову намеру и добро дело по реченом његовом писмену; то такво његово дело примивши царство ми, и хотећи испунити то тражење, има вољу и наређује овом заповешћу, да речена поштована обитељ частног предтече држи од данас и за у будуће ту земљу сасвим неузнемирено и неизнудљиво, и неодузмиво и неодцепљиво и на основу насљедства, као и остала њена имања која већ од млого

година има, и да исто тако ужива и добија од исти сву добит, као што садржај писмена великог Доместика гласи и распоређује, и да чини све по жељи, и да не нађе никад по појаву ове заповести царства ми узнемирење и гоњење или изнуђење ...... у уживању и држању догодившег се од по времену речено .... желећег да заузме Зељахову, ако не пристане да се суди неправо ради .... као што је исти имао тај манастирић по садржају и сили божаствене и поштоване хрисовуље издате на део те обитељи о тим подарцима и куповинама. Друга земља у Ливовисту од поклона Аравантина ланаца 6 (?) у којој је подигао део те обитељи кућу и виногради; земље близу истог од поклона Мелисина ланаца 12.; виноград од поклона Вотрида, близу исте земље, од 1 ланца; у граду Сереском близу царски врата дом дућански од поклона Сакелија (Сакеларија?) најсветије митрополије сереске; Зервов други дом дућански по куповини од Мавселинге; други по куповини од Трисија; други по куповини од Лупинарија; други по куповини од зета Токсариног; други подарен од Јераклиција; други гостионички дом подарен Аравантом; место за врт у Торољу св. Николе од поклона Кардамија; место у том граду, у ком се пре налазила благајница[1] те обитељи а после се срушила, и у ком се налазе и разсадне зграде; друго место у ком се налазе обиталишта главара Катида и његове сестре Фокене, за које плаћају и ови на део поштоване речене обитељи годишње од усева; изван реченог града воденица овдашњи 7., за које је и задобио део те поштоване обитељи и божаствену и поштовану Хрисовуљу (као и за)

[1] *Κυμηλαρεῖον* (ако је у место *κειμηλιαρχεῖον*, по латинском изговору eimeliarchium.)

друге воденице купљене од Синадина; виноград на мосту св. Василија од поклона Филиповог; други у маслиновом саду поклоњен од Цинција и од Вохолога; земље виноградске на месту Зајмови од куповина и поклона 41 ланац, од Пеларга 400 ланаца; друга земља од поклона Араванде у Агелици 16 ланаца; земља од поклона и куповине на мосту пчелињака близу земље гробова 260 ланаца; друга земља у Косији близу земље Пеларгова и општинске међе заједно са Ксифејевом 150 ланаца; друга земља ограђена близу земље гробова и земље Палерове ланаца 1400; друга земља у Ливади 200 ланаца, без ондашње земље Драгојеве, на којој се налазе два воденичишта, за које је задобио део те поштоване обитељи божаствену и поштовану хрисовуљу; метох почаствован именом господа Бога и спаса нашег Исуса Христа, назван Гастеленгов, са својим округом и утрином, и са житељима за које је и издата тој поштованој обитељи и божаствена и поштована хрисовуља; око тог метоха земља; коју је пре држао Велики Логотет Метохит, и која је дата делу те обитељи божаственом и поштованом хрисовуљом, на Страстривице близу међе села Кравасмуте, пута који долази из града Сереског и води у Капест земље Ласкарове, и потока, ланаца четири иљаде и четири стотине; друга земља у врбаку, коју је имао . . . . виноград од 20 ланаца; парлог од 6 ланаца; парлог од 14 ланаца у загради место од 10 ланаца: друго од 3 ланца; ковач Матија Пеплегмен или источни има Ану свастику Потамију пашенога по њој . . . . син Тисуров, има матер Теодору . . . . . . у месту Панаку од ловаца . . . . . . Мерзанијева има синове . . . . . Герилу . . . . . Томприцу (Добрицу) зета Влаа по њој . . . . . Десија има сина

Константина...... има Зорицу виноград ланца 3, од фамилијарног његовог имања воденица..... парлога 6 ланаца и земљу од 100 ланаца.... од заоставши ти имања 2 ланца парлога, половине дêла и земље...... у месту Сфолу од Мерзановог имања жиродна дрва; преко тога има та обитељ по сопственој набавки: код Сереза метох почаствован именом светог отца нашег Јована патриарха цариградског златоустног, са свима правима и преимућствима његовим, и место близу њега, на коме седе и неки сиротни странци и слободни; други метох почаствован именом светог славног великомученика и победоносца названог Крионерита, који је подигао из темеља Сакеларије најсветије митрополије Сереске, Мурмура, а издата је после његове смрти од његове супруге и његови закони насљедника и потомака тој поштованој обитељи са знањем и одобрењем најосвећенијег митрополита сереског и пречастног, са припадајућим му имањем и кућама око њега и од цигала озиданом кулом и ограђеним виноградом око ње; други виноградић на месту калуђеровом; другог великог винограда у св. Јовану половину; други виноград на месту маслинака 2 ланца; у граду сереском обиталиште од 3 спрата од промене са странцем Мурмуром и други пет његови нећака Мурмуре; по куповини од кћери Триволове два дела, 120 ланаца, јер остали трећи део држи Синадин по промени са реченим странцем; другу земљу од 16 ланаца; другу земљу у Косни близу Пигдерија од 70 ланаца; другу земљу близу ове од 10 ланаца, по куповини од реченог странца; другу земљицу близу воденице Палукове од 4 ланца од поклона Канакијевог и у Евангелици другу земљу од поклона Аплемеле; код Зихне у месту ....

11.

Заповест потврђујућа.

Како је Јаков из града Зихне имао по хрисовуљи царства ми код тог града манастирић почаствован именом пресвете богородице, прозване остринске, и божанствени храм почаствован именом свете Анастасије, и јошт у месту Толу земљу од 200 ланаца, по насљедству, па имајући то, посветио је све својим писмом поштованој обитељи у планини Меникеју, почаствованој именом частног славног пророка, предтече и крститеља Јована, и покренут од тамошњи монаха њиовим писмом — да имају од тога, ради уживања, колико треба и садржи се у истом, — молио је да му се изда и заповест, царство ми издаје му ову наредбу којом се нарећује . . , ...

12.

Монаси поштованој — у планини сереској названој Меникеј — . . . . . обитељи прељубазне кћери царства ми принцезе краљевне српске, почаствованој именом частног славног пророка, предтече и крститеља Јована, просили су у царства ми за налазећу се код мајура исте названог Потолинов водовод, који је био близу метоха исте обитељи Есфигмена. Молбу њиову примивши царство ми, има вољу и нарећује ти, да, кад примиш ову заповест, предаш речени водовод са баром у истом и његовом утрином и округом.

Дакле и изврши, као што ти ова заповест царства ми нарећује, коју и поврати истима за сигурност, да их и они, који после тебе буду у том послу за та добра, чувају неузнемирене. Месеца Окт. 3.

13.

Друга заповест царства господина Стефана о св. Варвари.

Пошто су монаси налазећи се у лежећој у планини Сереској названој Меникеју обитељи прељубазне кћери царства ми превисоке принцезе српске, почаствованој на име светог славног пророка предтече и крститеља Јована, молили царство ми за налазећи се код мајура исте названог Вернарево, молитвени дом почаствован именом свете великомученице Варваре, да буде као метох те тамошње обитељи, — молбу њиову примивши царство ми наређује, да они приме и држе речени молитвени дом, — по томе је присвојен као метох споменуте обитељи, — и да они не нађу у држању ни од кога ма какво изнуђење или узнемирење.

Због тога је издата споменутој поштованој обитељи предтече и ова заповест царства ми, која треба да јој је за сигурност.

Имало је и црвеним словима царском и божаственом руком „Стефан верни у Христа Бога краљ и цар Србије и Романије.“

Месеца Октобра 3.

НАУЧНОСТ ПОЛИТИЧНЕ ЕКОНОМИЈЕ.

„Мора постојати наука о друштву, наука строга и апсолутна, основана на самој природи човека, на његовим способностима и на узајамном одношају ових, наука коју не треба измишљати, а треба је само пронаћи.“

Прудон.

Научност политичке економије стоји под сумњом. Има много врло чувених учених људи, који не признају да је савремена политичка економија *права* наука, који држе да је то подобно јурнспруденцији тек „за невољу“ наука. Тако је некад било са науком хемичком и са астрономијом. Ваљало је да пре њих дуго, дуго процарују алхемија и астрологија, па тек из њихова гроба да никну праве науке о хемији и астрономији. Да не буде то исто и са савременом политико-економном науком? Ако је савремена пол. економија права наука, ако је дакле у томе једнака с физиком, астрономијом или буди којом од тако званих наука, онда не може ни бити збора о њеном паду, не може бити никакве сумње о њеној научној сталности.

Али већ сама та прилика што је могуће посумњати се у ту сталност не слути на добро за политичку економију.

О научности физике или хемије нико се не сумња а неможе се ни посумњати — знак је да се оне по карактеру одликују од савремене науке о политичној економији.

Нужно је дакле видети пре свега има ли то што се до сада у опште издавало под именом науке о полит. економији обичне знакове или нема. Наука има много, ништа мање карактерне црте у свију су једне исте.

По чему се дакле познаје наука? Први и најважнији је знак науке *непроменљивост закона* што управљају појавима које једна наука обухвата. Све на свету што постоји и како постоји, све што се догађа и што се догађало, има своје узроке и имало их је. Сви су узроци посредни или непосредни, али и једни и други у свом су почетку, у главном узроку вечни и неизмењиви. По истом закону по по ком се пре хиљаду година пара, кад се до известне мере угрејавала претварала у капље, претвара се и данас и то не само на једном буди каквом месту него свуда и свакад.

Други је знак науке *развиће*. Ни једна наука не само да није достигла крај свога усавршавања него га и не предвиђа. Живот васионе тако је таман, појаве што долазе од тога њеног живота тако су још не испитане, не изучене, да се и највећи умови смиравају гледајући преко неизмериве даљине по којој је људско знање, наука тек пошла. Али ипак што је завојевано —завојевано је на свагда, и што је још важни је, огледато да ће служити до века. Закони што владају извесном врстом појава нису само за појаве које су већ познате већ и за све непознате, али само од те исте врсте. На томе се оснива могућност хипотеза, а с њима заједно и сам развитак правих наука. — *Могућност суђења по познатом о непознатом*, па не само суђења но и погађања то је такође врло сигуран знак науке. Једна од најсигурнијих наука то је астрономија, а међу тим ни једна наука није ставила толико хипотеза толико претпоставака према појавама које се тек

починьу изучавати. И све остале праве науке имају своје хипотезе и имаће их до века. Историја их је тек од скора почела стављати и филологија ставља их те још како већ одавна.

Под тим знацима познаћемо и науку о политичкој економији. Находимо ли их ми у томе што нам се у опште издаје под именом те науке? Находимо ли? . . Не само да не находимо него нас још та наука уверава да је она *по природи својој* са свим друкчија од других наука и да по томе непромењивости закона што управљају економним појавама не само нема него и бити не може!

Ево шта пише о томе г. Чед. Мијатовић на стр. 5 своје пол. економике: „Већина *појава економног живота*, вели он, има својих првих побуда *у природи самога човека* и у социјалним установама његова друштва; *народно економни појава* имају корена свога *у економној* или привредној страни народнога живота. Кад би природа човечија и разне установе друштва биле вечито непромењиве, кад би оне у свима приликама једнаке биле, онда би и *сви* закони које економика на видело изнесе били закони за сва времена, за сва друштва и за све прилике, били би *апсолутни закони*. Али човек носи у себи начело развијања и напредовања; друштво човечије и народ — као организам од елемената што су носиоци идеје развитка — и сами се једнако развијају, непрестано долазећи у нове прилике. Па према томе оно што се нашло да је у извесним неким приликама, под неким датим претпоставкама *закон(!)*, не мора то бити у неком другом моменту народног развитка у са свим друкчијим приликама. *Закони политичке економије* нису *абсолутни*. Они вреде само под извесним претпоставкама, — под претпо-

ставкама да какви страни утицаји нису пореметили правилно изравњивање неких датих чињеница. „Сваки је народно-економни закон *у самој ствари само правило које трпи изузетка* (Рау) с тога се они састављају у облику *тежње (тенденције.)*“

И сама дакле политичка економија формално се одриче од научности. Још је *Бекон Веруламски* говорио да закони нетрпе абсолутно никаквих изузетака; да једна појава, ако не подилази под извесни закон, тачније, у ред осталих појава које се извесним законом објашњавају, обаљује тај закон ако и 10-у не објасни. Таквих закона сама политичка економија признаје да нема. У место закона она има *тенденције* и условна правила, којима се ипак служи као законима. Но и тога није доста: политичка економија доказује шта више да у њеној сфери не може ни бити закона; другим речма, да правом науком, таком као астрономија, на прилику, што је, она неможе бити тобож по самој својој природи. За ме као противника економиста овако схватање савремене политичке економије вреди толико исто колико за Архимеда тражена тачка, на коју кад би се одупрьо, цео би земни круг превалио. Кад политичка економија није наука, онда шта је она и шта вреди? Њу није могуће назвати ни вештином, јер кад би она била права вештина, то би зналци те вештине, особито професори њени, били најбогатији љу. и у свету, чега на делу невидимо. Није наука, а није вештина — а да шта је? Скуп „правила која трпе изуз. тка“. дакле нешто налик на *„Вечити календар.“*

Ми ипак морамо признати да нам није познато да још који економиста од Рауове врсте гледа на политичку економију као Рау и наш економиста г. Ч. Мијатовић

т. ј. да јој одриче научност и на њене принципе да гледа као на „правила која трпе изузетке.“

Ево, на прилику, шта збори о том енглески и то један од новијих економиста, на име *Маклеод*. „Силе што стварају политико-економне појаве исто су тако *несумњиве, тачне и непогрешљиве* као и оне што дејствују у механици.“ На другом месту исти писац пише: „По моме уверењу прави се предмет науке о пол. економији састоји *у проналажењу закона* што одређују одношаје количина у промени (the true object of the pure science of Political economy is to discover the laws that regulate the exchangeable relation of quantities.)“ Даље Маклеод упоређује пол. економију правке с *натуралном философијом* не само по сили „основних принципа“ но шта више, и по методу; па и тога није доста: он уверава да и пол. економија мора доћи, а у некој мери да је већ и дошла — до оног ступња научне тачности, кад ће моћи предсказивати пол. економне догађаје. [1]

Исто тако и Џ. С. Миљ већ на првој страни својих „принципа пол. економије“ говори да „трактат“ пол. економије мора изложити наша знања *о законима и начелима* по којима дејствују узроци од којих зависи добро или рђаво стање човечанства у опште или извесног људског друштва према предмету опште жеље, т. ј. богатству.

Најпосле амерdown амерички политико-економ Кери, писац са свим оригинални у многим одношајима, учинио је шта више и покушај тако рећи натурализације политико-економне науке, т. ј. да оснује ту науку онако исто као што су основане све тако назване природне науке.

---

[1] Види предговор к принципима политичке економије *Маклеода*.

Тих навода доста је да се види да сувремена политичка економија, противно политичној економици г. Ч. Мијатовића, није без претензија не само на обичну него још и на строгу научност. Сам Рошер, овај врло вешти еконокомпилатор, кога је се чини нам се г. Мијатовић највећма придржавао у излагању пол. економике, на више места, лепше рећи свуд где говори о економији, говори не друкчије него као о науци у најстрожијем смислу те речи. Истина бележећи предмет науке о пол. економији он се уздржава зборити о *законима* те науке као што то чини Маклеод или Миљ, но вели да она испитује на који начин могу бити задовољене разне потребности човечије што се тиче његове хране и одевања, кућњег склоништа, огрева и т. д.; она проучава утицај што га има то задовољење чоечких потреба на цело друштво и друштвени живот и обратно, утицај друштва на чоека. Али на другом месту сам Рошер пише: „Ми разумемо под именом политичне економије, *науке* о публичној економији, изучавање закона развића публичне економије, закона економног живота народног.“ (Nous comprenons sous le nom d' économie politique la science d' économie politique, l'étude des lois du developement de l' économie publique, de la vie économique de la nation, превод Воловског на француском језику).

Јест, али при свем том сумња у научност пол. економије остаје недирнута. Приведени више докази нису никакви докази; то су само фразе. Ни трактат Рошера, ни Миља, ни Маклеода као ни једног другог економисте од оте врсте не дају чисте научне основе. У место тога они представљају читаоцу гомилу теорема о разним економним појавама, теорема, у којима нема барем ништа — „несумњеног, тачног, и непогрешног,“ то су само мњења

појединих људи. А од мњења до чистих овејаних истина није тако близу . . .

Да су то доиста само мњења појединих писаца види се нарочито из тога што се економисте једне и исте лозе далеко не подударају у њима. Не подударају се шта више ни у самом обиму пол. економије тако да често што једни признају да је суштински део те науке, други избацују као нешто што нема никакве свезе с пол. економном науком. Питање на прилику о *данку* једни рачунају да је политико-економно, други га не признају и избацују из те науке. А Маклеод, ово најодважније ђаче из школе економиста, без околиша своди сву политичку економију само на законе што управљају *разменом једне количине за другу.*

Па и тога је мало: економисте се неподударају ни у томе што сви признају да је предмет пол. економије. *Богатство* на прилику које многи стављају у темељ околишних система, ни двојица неразумевају подједнако. *Рад* опет једни рачунају да је алфа и омега у политико-економној науци, док напротив други неће о њему ни да говоре. Врло је занимљива у том одношају полемика Маклеода против Адама Смита, Рикардо и Миља, полемика где Маклеод говори да је *шпекулација мати производње, а захтевање извор стварне вредности* (valoir,) почем та „вредност произлази не из рада произвођача него из жеље потрошача.“

На кратко: једни економисте кажу да је пол. економија наука, други кажу да није; једни опет веле да је предмет политичне економије то и то, а други да није већ нешто друго; једни опет разумеју један и исти предмет овако, а други са свим друкчије и т. д. и тако то што се данас обично узима за науку о пол. економији није што друго

до пол. економни хаос који још може послужити као материјал за праву науку о политичној економији, али никако као сама наука.

Али има политико-економа и осим економиста, имају целе политико-економне школе које се ни на једној тачци не подударају с економистама, има много политико-економних теорија које су дијаметрално противуположне теоријама економиста — околност коју несме пренебрећи онај који штудира политичку економију у њеној реалности, нарочито у њеној суровој савремености.

Време од 1848 год. па амо безпогрешно може бити названо временом *социјално-економних идеја*. Данас и старо и младо и паметно и лудо води бригу и тражи рачуна о економном животу људском. Економна питања за свакога стоје на првом месту; књиге о економним одношајима, о социјалним интересима људи најбоље пролазе; сви покрети народни последњег доба, саме војне шта више на крају крајева мотивирају се социјално-економним побудама, т. ј. излазе из политике коју одређују чисто социјално-економне прилике.

Да напоменемо само радничке покрете у свој западној Европи, које економисте зову револуцијоним покретом, премда признају да у основу тога покрета леже чисто економна питања о *раду* и *капиталу* и о њихову везујућем моменту *најамној плати*. Толика и тако дуга борба радника с капиталистима ваљда има толико значаја да је барем политико-економ несме пренебрегавати. По нашем схватању те ствари чини нам се и доказаћемо, да историја европског пролетаријата (сиротиње) после револуције 1789. год. тако побија мниму науку о политичкој економији да се она претвара у збирку празних формула,

које стоје према садашњем добу као чисти анахронизам. Сигурно ли је то или није, видећемо, али свакако то стоји, да савремена социјално-економна борба не подилази ни под једну формулу савремене науке о политичкој економији и да је с друге стране та борба војна против кореног принципа, prima causa савремене економије, на име против савременог социјално-економног поредка.

Појаве из којих је савремена политичка економија извела своје законе од прве до последње извиру из савременог социјално-економног status quo. То је врховни принцип, prima causa, тако рећи закон закона у савременој политичкој економији. Савремени *капитал*, савремени *најам*, *цена*, *размена*, *конкуренција*, *кредит* и сви остали моменти савремене политичко-економне науке одређују се *безусловно* савременим социјално-економним поредком. Сва учења, све теорије економиста и сви њихови закони што господаре у сфери свих политично-економних момената своде се под тај једини, општи именитељ, под освештано савремено политично-економно status quo. Отуд неапсолутност или условност политико-економних закона, отуда њихова нетачност и погрешност, а с тим заједно и ненаучност политичне економије.

Али то још незначи да неможе ни бити строге науке о политичној економији. Чим постоје појаве што долазе из политико-економног живота људског, несумњено је да постоје и закони који управљају тим појавима. Ако ти закони нису они исти о којима збори савремена политичка економија, то још незначи да других нема или да их и бити неможе, не, — они постоје и постоје апсолутно, неизмено, тачни су и непогрешни. Само их ваља потражити и наћи, ваља ићи од појава к непосредним, од ових к

сљедујућим и т. д. узроцима тих појава дотле док се не дође *до краја*, т. ј. до оних општих родових, врховних узрока који дрмају свима подчињеним узроцима и појавима. Ти врховни узроци који објашњавају све појаве што спадају у њихову сферу и јесу они закони које наука тражи и знање којих сачињава и саму науку. У том и јест грех савремене политичке економије што јој изучавање политичко-економног живота људског не иде до краја, но се зауставља на по пута и што услед тога прима као законе *условне регулаторе*, условне прилике, т. ј. појаве које као и све друге појаве имају своје узроке, своје апсолутне законе.

Они узимљу на прилику групу појава од једне врсте, групу од друге, треће и т. д. и мотре како се мењају њихови узајамни одношаји у оваким, а како у друкчијим приликама, описују после и те појаве и те прилике, појаве означују појавама, а прилике законима — ту је и сва наука. Ево примера: нашем ђумруку треба петнаест амала за стоваривање и пренос разних товара и он је позвао амале да се погоде о надници. Уместо петнаест амала долазе дваест, и ишту да им се плати обична надница од осам гроша чарш. Но ђумруку нетреба дваест но само петнаест амала што он и објављује амалима питајући их, ко ће најјевтиније да амалише. Међу амалима рецимо да су неки бећари а неки имају по двоје по троје деце. Мислимо да је са свим природно да ће они што имају већу нужду у насушном хљебу пристати на најјевтинију надницу за то што сигурност наднице за њих више значи него за оне који се могу ослонити на „ако бог да, еда те . . .“ т. ј. на случајне товаре и награду за њих. Формално то се обично решава конкуренцијом међу амалима.

Други пример. Четири сељака дотерали једнака четвора кола једнаких дрва. Двојица су осекли дрва у својим забранима, а двојица купили може бити од прве двојице по три цванцика за кола. Кад на пијац, ал' тамо само један купац. Сељаци ваља да бирају: или да врате дрва натраг или да их продаду купцу. Ко ће јевтиније моћи уступити дрва, ако су остале околности за све равне? То се већ види, формално и то се решава конкуренцијом.

Трећи пример. На пијац дошло 20—30 кола једнаког брашна, од прилике 100 товара. Међу продавцима једни су сопственици, а други арендатори, но сви су сељаци из једног истог села. Купци на пијаци међу тим траже само 50 товара брашна, па за то предлажу сељацима односно малу цену. Погађају се. Ко ће пристати на најмању цену? По рачуну требало би да пристану сопственици јер брашно њих мање кошта. Али ево где они у исто време немају нужде да јевтино брашно продају док арендатору ваља из брашна извадити аренду која се од њега неодложно тражи. Брашно долази на конкуренцију која решава да јевтиније прода онај коме већма паре требају, а то су арендатори. Нужда веле закон мења а камоли арендатор неће јевтиније брашно продати кад му иначе прети тамница или изгнање из куће.

Најпосле ево још један *четврти пример*. На пијац дотерато 10 кола купуса. Око кола видимо где обилазе многи и врло различни купци једни су кадри купити сав купус што је на пијаци, ал' се погађају за једна кола; други опет нису кадри ни по кола да купе и ишту на стотину. Кад би на пијаци било изобила купуса, онда наравно да би га могли добити сви купци, а овако ће га добити ко боље плати. Продавци виде налогу и дижу што

могу већу цену купусу. Ко је богатији тај и купује, а ко је сиромах, тај иде кући размишљавајући како ће зимус глодати сух комад. И ово се такође врши конкуренцијом, т. ј. као што су у прва три случаја нудиоци на своју штету надметали се и смањили цену надници, дрвима и брашну, тако се сад овде надмећу на своју штету и увећавају цену купуса купци. Ту дакле имамо две ствари које по видимому одређују цену означених предмета. *Количину* предмета и *потребу* у њима, а то се на језику политичке економије зове *понуда* и *потраживање*. Цена изражава њихов узајамни одношај, а слободна конкуренција одређује тај одношај, одређује њихову пропорцијоналност. Политичка економија назива то *законом понуде* и *потраживања* који се садржи изречно у томе што је цена *мања* кад понуда надмаша потраживање, и обратно, *већа* кад потраживање надмаша понуду. И г. Ч. Мијатовић тако исто схвата ту ствар. На страни 170 економике он пише: „Понуда и тражња су две главне чињенице које *увек* у главноме опредељују цену добрима: кад се њихов узајамни одношај измени, мења се и цена. *То је први општи закон у теорији цене.*“

Ми одричемо тај закон. У примерима које смо ми навели тај мними закон неважи готово ништа. Шта је определило висину наднице у погодби ђумрука с амалима? Сувишност амала? Политичка економија каже: *јест*, а ми велимо *не*. Пре свега је ли сувишност амала *нормална* политико-економна појава? Оправдава ли се с економног гледишта амалисање у тој форми у којој постоји не само у нашим него и у свима савременим друштвима? Амалисање је несумњено једна од најгрубљих радња међу радовима — од куд да се толики свет њиме бави да конкурисањем

тако оштећава један другог? Ту дакле лежи нешто друго а није закон понуде и потраживања. Одношај међу понудом и потраживањем ту је чисто на чисто *условни и непосредни* узрок али није *основни*, *корени*. Он се сам условљује очевидним фактом *неравенства услова*, неравенства прилика у којима се находе амали у време погађања с ђумруком. Амали би се може бити и договорили да непопуштају у цени, али ево муке што међу њима има таких који *морају* да пристану на нижу цену. То од куд долази то морање и јест закон што се тражи и који политичка економија није нашла.

Радови слични с амалисањем у постојећој форми представљају једну од неизбројних појава што карактеришу рђаву друштвену економију. Механичку силу која би се могла удесити и која се у опште удешава да служи на пренашање товара с једног места на друго, овде видимо де заступа чоек, чоечија снага. У западној се Европи чоек постарао те је посредством разних колица и свакојаких омнибуса и кола (чешће каруца) колико толико употребио на пренос осим своје још механичку и животињску снагу, али у нас то се врши тако рећи на начин примитивни, допотопни. С вишег и општег економног гледишта чоек је много скупљи него што се обично мисли. Његова физична снага с економног гледишта врло мало вреди. Али његов ум — то је што чоек може дати и што се неда ничим да замени. Чоек је и позван да само умом ради, т. ј. да ради само оно што ништа на свету осим њега радити неможе.

Напредак људски тим се управо и мери у колико је где више или мање дато посла уму чоечијем. Наука нуди хиљаду средстава за чоечије ослобођење од механичких радова и позива чоека да у сфери економној *управља*,

само оно врши што није кадра ни механика ни животиња. Јест, али чоек који кад би изолирано живео и кад би могао, радо би се може бити користио тим средствима, у друштву живећи докле кад може тако рећи све што год хоће више је упоран и радије се држи уз оно само што има, што постоји и како постоји. Ова аномалност лако се објашњава *нееокономним устројством друштвеним*. Друштва су данашња тако уређена да од економне снаге народне девети део пропада са свим. Нема народа у свету који неби био девет пути срећнији и богатији кад би му с једне стране народна снага, а с друге трошење њених производа боље уређено било. Овлашни поглед на разна друштва потврђује нашу мисао врло очевидно.

У опште говорећи, сва европска друштва уређена су на један и исти начин, ал' ипак једна су између њих уређена економније од других. Швајцарска представља нам народ који се својим друштвеним устројством понајвише разликује од других друштава, нарочито у економном односају. Већ пре свега она се и *политички* тако уредила да може на своју управу трошити односно мање но ма која друга држава, а управо не више од 3,222,895 франака. У Швајцарској се рачуна око $2^1/_2$ милијуна народа, а управо 2,507,227 житеља.

Саксонија међу тим која нема више него 2,122,148 житеља троши на своју управу 9,365.243 талира пруских т. ј. около $33^1/_2$ милијуна франака, дакле једанаест пута више него Швајцарска (Статистика *Колба*).

А што је још лепше ево „упореде предрачуна (буџета) баварског и швајцарског, рачунајући наравно суме како *савеза* тако и свих *кантона* ћутуре и разрезујући све по броју житеља у обе државе — у Баварској $4^1/_2$ милијуна

а у Швајцарској $2^1/_2$ милијуна житеља који даје ове резултате.

	Форината	Баварски буџет за годину $18^{60}/_{61}$ [1]	Форината	Требало би да буде према швајцарском буџету.
Сума државних прихода у Баварској	41,396.862		19,720.000	
из њих:				
Директ. данци. . . .	9,216.968		5,120.000	
Побочни данци. . .	20,100.000		9,850.000	
главни расходи				
Краљев двор. . . .	2,982.272		0	
Војска.	9,075.900		3,000.000	
Државни дуг. . . .	12,719.300		385.000	
Плата чиновничка. .	11,630.000		1,700.000	
Пензије.	3,400.000		51.000	
Конзули.	303.000		54.000	
Народ. образовање. .	900.000		3,800.000	
На благод. цељи.	209.440		1,200.000	
Спремљени фондови за непредвиђене расходе.	675.000		10.000	

Па кад тако стоји Баварска према Швајцарској, онда можемо само представити себи колико рђавије мора стојати према њој на прилику Француска која само једног дуга броји преко $10^1/_2$ милијарда франака т. ј. око 875 милијуна дуката. Баварска је једна од најуређенијих држава у Европи, па опет како мало та држава троши на *просвету* кад се упореди са Швајцарском т. ј. како се мало пашти око тога, да у тековини својој Баварац буде чоек, а не коњ или во, да може доиста живети као суштаство умно, као цар овога света.

[1] У преводу на руски језик књиге Колба стоји за $18^{55}/_{61}$ но то је на сваки начин погрешка.

Отуд у онаквим гудурама из каквих се Швајцарска састоји сва, онаки путови, онолике грдне фабрике, онако усавршена свакојака производња, отуд најпосле и онакви чисти, уљудни просвећени и сами амали Швајцарски.

Нетреба ипак мислити да ми опет представљамо себи Швајцарску бог зна како добро уређеном. Далеко не; Швајцарска може се рећи усвојила је само једно правило науке — политичну управу народну — и већ је тако далеко у своме напретку утекла од других народа. А шта би било кад би она усвојила и друга правила која наука нуди за свако времено народно унапређење. Њен начин политичног живота с економног гледишта у толико је бољи од других у колико је штедљивији у трошковима. Уштеда даје Швајцарцима могућност трошити на просветне цељи више но ма која друга држава. Особито је издашан швајцарски народ на своје политехничке заводе. Само за њих он троши преко 215.600 фр. А распрострањење просвете у опште а нарочито знања политехничког је само једно између *многих* других средстава којима друштво ослобођава своје чланове из животињских неприлика и чини да могу живети онако како приличи вишим суштаствима овога света. Осим тога просвета је особито важна с економног гледишта, тим што уравњује прилике у којима се људи обично находе, учини их подједнако моћним. Она осигурава чоешки живот како силним атлетима тако и људима врло нејаким, како даровитим тако и недаровитим, како онима који су потпуно физички здрави тако и онима који нису. Она шиље једне на овај друге на онај рад, једне да ору друге да попују, треће на фабрику шећерну, четврте на фабрику ткачку, пете на шивачку, шесте на катедре,седме у канцеларије итд. итд. једном

речи даје свакоме оно што је за кога, а све у опште чини људима срећним и напредиии.

Кад би друштва употребила и сва друга средства која уравњују услове живота чланова његових, онда заиста таквих појава као што што је налога на амортисање не би могло бити, неби било ни самих амала, а сљедствено неби могло бити збора ни о закону који одређује амалску надницу.

То исто неравенство услова видимо и у осталим примерима, које смо напред навели. Цену дрвима није одредила конкуренција већ то што једни продају дрва из свог а други из туђег забрана, другим речима то што имају једни забране а други немају, дакле *неравенство прилика.*

Тако исто и цену брашну одредило је то што једни имају земљу џабе, а други плаћају за њу, дакле *неравенство прилике.*

Најпосле и цену купусу није одредила конкуренција купуса већ сиромаштво једних и богаство других, опет *неравенство прилика.*

Према таквим појавама одношај међу понудом и тражњом посве не утиче на цену. Оба та момента ту су по све ненормална, неправилна, у колико се одређују у овом карактеру ненормалним приликама. А у колико су ненормални ти моменти, у толико је ненормалан и њихов узајмни одношај као њихов резултат.

Тражња је изишла из потребности, али сва сила те потребности није могла да изађе на поље конкуренције.

Изишао је само један део њен у лицу имућнијих, а други што је оличен у потребности сиротиње или је се измакао пред јачим или сасвим није ни излазио.

Слично за законом понуде и тражње, ми би из огромних случајева *крађе* могли извести овај закон: *Кад чоека нужда натера он мора украсти.*

Али пре свега је ли та нужда тако рећи законита? Људи могу уклонити ту нужду па онда и крађе неће бити. Људи њоме теже да се избављају из свакојаких беда у које их је друштвена ненормалност увукла, али пол. економији до тога није стало; она тврди једно те једно: „кад чоека нужда натера он мора красти“.

То ћемо исто видити и у осталима „законима“ пол. економије јер је политична економија економиста свуд једнака и једнако неоснована.

Ж. Жујовић.

ГРАЂА ЗА ФАУНУ КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ.

НАПИСАО

Др. Јосиф Панчић.

ПРИСТУП.

Чим сам се био по првим ботаничким путовањима по Србији уверио, да је земља наша сбог разноликости површине њезине и свакојаке геологијске подлоге необично богата ретким и особеним т. ј. другде још невиђеним биљкама, с места се у мене морала зачети и та мисао, да у нас има и животиња особених и да би вредно било да се збирају и проучавају.

Гдешто сам већ од год. 1846. поред биљака почео да разбирам и за друге природне ствари у Србији, већ због свакојаке свезе која између тих ствари постоји, али истом год. 1853., кад сам за учитеља јестаственице у Београд дошао, морао сам већ и по дужности својој да размакнем круг својим дотадашњим студијама тим више, што у некадашњем лицеју нисам нашао никаквих збирака, те ми се ваљало побринути, да приберем главније типе бар домаћих природних ствари и да се увежбам у распознавању и дефинисању тих ствари, без чега држим да учитељ јестаственице бити не може, ако жели да има потребна наслона за своја зналачка разлагања и ако неће да се од својих радозналих ученика у многим приликама постиди.

У овој двогубој тежњи збирао сам поред биљака животиње и минерале и остављао сам све то у наш академијски кабинет у нади, да ће то некада моћи да послужи као грађа за научну топографију наше кнежевине онима, који би се томе посветити хтели. Али сам се од неке руке у рачуну преварио, бар што се неких животиња тиче, јер су ми се многе коже од сисара и птица, вазда невешто справљене,квариле, а инсекте на чиоде натакнуте мало сам које могао преко три године да сачувам од ситног лептира (Tinea tapeziella), ког у нас много има и ког се ларве у подобним стварима легу, те их најзад за научне цељи неупотребљивим чине.

Да ми не би тако сав труд око збирања животиња остаје најзад бесплодан, замислимо да ће бити најбоље, ако све оно што сам кад у кабинет унео или испитао и забележио, сложим по партијама у аналитичке списе, те тако прокрчим другима пут за даљу и пунију радњу на пољу домаће физиографије. Почео сам год. 1860 са рибама, год. 1867 описао сам птице, а ево сад довршавам раздео вертебрата овим делцем, у коме су аналитички карактерисани сисари и водоземци што у нас живе, бар већином, јер сам у ову анализу уврстио гдешто и таковых животиња, које до данас у Србији нађене нису, али које живе у суседним земљама и којих ће по свој прилици и у нас бити.

Аналитичким начином за карактерисање животиња служио сам се у грађи за српску фауну највише због краткоће, коју овај метод допушта. У оваковом кратком аналитичком спису могу и они, којима није баш посао да пространа физиографијска дела проучавају, а желе дознати научно име каквој животињи, да до тога од најлакше руке дођу; тим се пак постављају у стање сви, којима је

ма најмање за тим стало да могу порадити, е би се с временом свима именима природних ствари, које су нашем народу познате, право значење изнашло или научна рутина прибавила. Осим тога надао сам се да ћу тим, што ћу новацима први најтежи почетак или приступ у науку олакшати, по гдекога побудити, да се даље и дубље у испитивање природних ствари упусти, те да се тако број раденика на јестаственичком пољу умножи.

Сумњам да ћу моћи прибрати грађу за српску фауну и по нижим многобројним групама животињског царства, једно што је то задаћа која данас прелази силе појединога природњака, друго што опажам, да ми ваља оно мало снаге што још остаје да употребим на друго шта, на списање наше флоре, дела око којега сам се за најбоље време свога живота трудио и којим ћу за потоње раденике на српској физиографији зар од неке користи бити моћи. Да би се пак знало, шта је и по осталим разделима животињским у Србији рађено, неће бити с горега, да овде наведем путнике који су у Србију ради збирања природних ствари долазили, где су шта о својим изналасцима писали и да у опште побројим изворе, којих има за списање наше фауне.

Први природњак који је у новије време по нашој земљи путовао, био је барон Хердер, кога је блажене памети кнез Милош год. 1835 позвао, да у Србији руде и рудокопна места проучи. У делу:

Bar. W. Herder Bergmännische Reise in Serbien, Pesth 1846, описана су у главним цртама сва стара рудокопија наша тако ваљано, да ће се и данас ретко који рудар што у Србији да предузме, а да најпре хердерово дело не проучи. У томе делу гдекоја је и животиња споменута.

Мало после Хердера славни је француски и сада у Бечу живећи геолог Ами Буе дошао у Србију, да ту отпочне своја проучавања тада још слабо познатог отоманског царства. У друштву са Буеом било је и других природњака, ботаник Фридрихстал и зоолог Шваб. Што је Буе у своме многодишњем путу по Турској — у Србију је долазио два пут — скупио, налази се већином у Паризу у музеју ботаничке башче, Jardin des plantes. Велико буеово дело:

Dr. Ami Boué. La Turquie d' Europe. 1840.

садржи географију, геологију, флору, фауну, етнографију и повесницу отоманскога царства у Европи, пак и ако је у том спису Србија само као део турскога царства уплетена и мимогред описана, Буе ју сваком приликом одликује и управо један је од првих западњака био, који је о словенским народима на истоку боље и правичније мисли пред Европу изнео. За ово 30 година од како је Буеово дело изашло, неке су партије мало боље обрађене, али у главноме оно остаје и данас, особито што се геологије тиче, богат источник за научну физиографију свију земаља тракијског полуострва.

J. Целебор некада препаратор а касније чувар при царском зоологијском кабинету у Бечу долазио је два пут г. 1853 и 1855 у Србију, да ту збира птице и малакозое. Што је од ових последњих ново или важније у нашој земљи открио описао је у:

Menke u. Pfeifer. Zeitschrift für Malacozoologie III pag. 195 и X pag. 185.

Ентомолог А. Цебе шумар у Колбацу у Пруској путовао је по Србији 1858 г. и повише се месеци задржао у Мајданпеку, откуд је изнео врло богату збирку највише

ма најмање за тим стало да могу порадити, е би се с временом свима именима природних ствари, које су нашем народу познате, право значење изнашло или научна рутина прибавила. Осим тога надао сам се да ћу тим, што ћу новацима први најтежи почетак или приступ у науку олакшати, по гдекога побудити, да се даље и дубље у испитивање природних ствари упусти, те да се тако број раденика на јестаственичком пољу умножи.

Сумњам да ћу моћи прибрати грађу за српску фауну и по нижим многобројним групама животињског царства, једно што је то задаћа која данас прелази силе појединога природњака, друго што опажам, да ми ваља оно мало снаге што још остаје да употребим на друго шта, на списање наше флоре, дела око којега сам се за најбоље време свога живота трудио и којим ћу за потоње раденике на српској физиографији зар од неке користи бити моћи. Да би се пак знало, шта је и по осталим разделима животињским у Србији рађено, неће бити с горега, да овде наведем путнике који су у Србију ради збирања природних ствари долазили, где су шта о својим изналасцима писали и да у опште побројим изворе, којих има за списање наше фауне.

Први природњак који је у новије време по нашој земљи путовао, био је барон Хердер, кога је блажене памети кнез Милош год. 1835 позвао, да у Србији руде и рудокопна места проучи. У делу:

Bar. W. Herder Bergmännische Reise in Serbien, Pesth 1846, описана су у главним цртама сва стара рудокопија наша тако ваљано, да ће се и данас ретко који рудар што у Србији да предузме, а да најпре хердерово дело не проучи. У томе делу гдекоја је и животиња споменута.

Мало после Хердера славни је француски и сада у Бечу живећи геолог Ами Буе дошао у Србију, да ту отпочне своја проучавања тада још слабо познатог отоманског царства. У друштву са Буеом било је и других природњака, ботаник Фридрихстал и зоолог Шваб. Што је Буе у своме многодишњем путу по Турској — у Србију је долазио два пут — скупио, налази се већином у Паризу у музеју ботаничке башче, Jardin des plantes. Велико буеово дело:

Dr. Ami Boué. La Turquie d' Europe. 1840.

садржи географију, геологију, флору, фауну, етнографију и повесницу отоманскога царства у Европи, пак и ако је у том спису Србија само као део турскога царства уплетена и мимогред описана, Буе ју сваком приликом одликује и управо један је од првих западњака био, који је о словенским народима на истоку боље и правичније мисли пред Европу изнео. За ово 30 година од како је Буеово дело изашло, неке су партије мало боље обрађене, али у главноме оно остаје и данас, особито што се геологије тиче, богат источник за научну физиографију свију земаља тракијског полуострва.

J. Целебор некада препаратор а касније чувар при царском зоологијском кабинету у Бечу долазио је два пут г. 1853 и 1855 у Србију, да ту збира птице и малакозое. Што је од ових последњих ново или важније у нашој земљи открио описао је у:

Menke u. Pfeifer. Zeitschrift für Malacozoologie III pag. 195 и X pag. 185.

Ентомолог А. Цебе шумар у Колбацу у Пруској путовао је по Србији 1858 г. и повише се месеци задржао у Мајданпеку, откуд је изнео врло богату збирку највише

тако оштећава један другог? Ту дакле лежи нешто друго а није закон понуде и потраживања. Одношај међу понудом и потраживањем ту је чисто на чисто *условни и непосредни* узрок али није *основни*, *корени*. Он се сам условљује очевидним фактом *неравенства услова*, неравенства прилика у којима се находе амали у време погађања с ђумруком. Амали би се може бити и договорили да непопуштају у цени, али ево муке што међу њима има таких који *морају* да пристану на нижу цену. То од куд долази то морање и јест закон што се тражи и који политичка економија није нашла.

Радови слични с амалисањем у постојећој форми представљају једну од неизбројних појава што карактеришу рђаву друштвену економију. Механичку силу која би се могла удесити и која се у опште удешава да служи на пренашање товара с једног места на друго, овде видимо де заступа чоек, чоечија снага. У западној се Европи чоек постарао те је посредством разних колица и свакојаких омнибуса и кола (чешће каруца) колико толико употребио на пренос осим своје још механичку и животињску снагу, али у нас то се врши тако рећи на начин примитивни, допотопни. С вишег и општег економног гледишта чоек је много скупљи него што се обично мисли. Његова физична снага с економног гледишта врло мало вреди. Али његов ум — то је што чоек може дати и што се неда ничим да замени. Чоек је и позван да само умом ради, т. ј. да ради само оно што ништа на свету осим њега радити неможе.

Напредак људски тим се управо и мери у колико је где више или мање дато посла уму чоечијем. Наука нуди хиљаду средстава за чоечије ослобођење од механичких радова и позива чоека да у сфери економној *управља*,

само оно врши што није кадра ни механика ни животиња. Јест, али чоек који кад би изолирано живео и кад би могао, радо би се може бити користио тим средствима, у друштву живећи докле кад може тако рећи све што год хоће више је упоран и радије се држи уз оно само што има, што постоји и како постоји. Ова аномалност лако се објашњава *неекономним устројством друштвеним.* Друштва су данашња тако уређена да од економне снаге народне девети део пропада са свим. Нема народа у свету који неби био девет пути срећнији и богатији кад би му с једне стране народна снага, а с друге трошење њених производа боље уређено било. Овлашни поглед на разна друштва потврђује нашу мисао врло очевидно.

У опште говорећи, сва европска друштва уређена су на један и исти начин, ал' ипак једна су између њих уређена економније од других. Швајцарска представља нам народ који се својим друштвеним устројством понајвише разликује од других друштава, нарочито у економном одношају. Већ пре свега она се и *политички* тако уредила да може на своју управу трошити односно мање но ма која друга држава, а управо не више од 3,222,895 франака. У Швајцарској се рачуна око $2^1/_2$ милијуна народа, а управо 2,507,227 житеља.

Саксонија међу тим која нема више него 2,122,148 житеља троши на своју управу 9,365.243 талира пруских т. ј. около $33^1/_2$ милијуна франака, дакле једанаест пута више него Швајцарска (Статистика *Колба*).

А што је још лепше ево „упореде предрачуна (буџета) баварског и швајцарског, рачунајући наравно суме како *савеза* тако и свих *кантона* ђутуре и разрезујући све по броју житеља у обе државе — у Баварској $4^1/_2$ милијуна

ПРВО КОЛО.

—

Кичмењаци.

Кичмењаци се одликују од свију других животиња тим, што имају унутрашњи костур сложен из мањег или већег броја костију, које све скупа служе на утврђење и обрану нежнијим и важнијим органима животињског тела. Крв им је црвена, срце меснато, раздвојено у 2—4 дупље; дишу плућом или шкргама, имају највише два пара удова за покретање, сполови су свакад разлучени. Деле се на четири класе, које се овако разликују:

1. Крв црвена, топла, срце раздељено на две коморе и две преткоморе, тело обрасло длакама, чекињама или перјем. . . . . . 2.
   Крв црвена, хладна, срце раздељено на две преткоморе и једну комору или једну преткомору и једну комору, тело голо, штитовима или крљуштима обрасло. . . . . 3.
2. Рађају живе младе, тело обрасло длакама или чекињама. I. кл. *Сисари.*
   Легу јаја, тело обрасло перјем. II. кл. *Птице.*
3. Дишу у одрасло доба на плућу или само у млађе доба на шкрге. III. кл. *Водоземци.*
   Дишу свакад на шкрге. IV. кл. *Рибе.*

Прва класа: Сисари.

Сисари рађају живе младе и хране их неко време млеком својих дојака, зубе имају тројаке, секутиће, очњаке

и кутњаке; кадшто немају очњака, или су предњи кутњаци ситнији и кажу се онда шкрбњаци; шапе имају свакад четири, предње и стражње, прсти на шапама различити су дужином и бројем, у неких су животиња дугачки и спојени су кожама те могу (у љиљака) да служе летењу или (у дабра) пливању, понајвише су прсти обраслі згор рожним плочицама, ноктима, или зашиљастим канчама или су прсти углављени у папке. Тело је свакад обрасло кад рехавом кад густом длаком или крутим чекињама или бодљама. Живе већином на суху, ретко иду само за време у воду, да у њој лове.

У нашој су фауни претстављени само ови редови:

1. Са прстима слободним или само кожицама спојеним. . . . . 2.
   Са прстима у папке ураслим . . . . 4.
2. Предњи секутићи повелики, међу собом косо положени. III. Р. *Глодари*.
   Сви зуби вертикално у вилице углављени, предњи једне дужине са осталима, или краћи . . 3.
3. Прсти на предњим шапама врло дугачки, међу собом кожицама везани. I. Р. *Прстокрилци*.
   Сви прсти кратки, на свима шапама подједнаки. II. Р. *Зверови*.
4. Са секутићима у обема вилицама. IV. Р. *Дебелокожи*.
   Без секутића у горњој вилици. V. Р. *Преживари*.

Први ред: **Љиљци**. (Cheiroptera)

Љиљци се разликују од свију других сисара особито тим, што имају врло дугачке прсте, а између прстију разапете танке кожице, којима се, као неким родом весала или крила, дуже време у ваздуху одржати — ле-

тети могу; имају сва три рода зуба; сви они што у нас живе хране се инсектима, којих у разно доба ноћу лове, а дању бораве у свакојаким дупљима у веће или мање гомиле скупљени, а тако проводе и зимње доба кад инсеката нема; дојке су им стављене на грудима; тело им је обрасло гушћим или рехавијим маљем; чуства, особито вид, врло су им изоштрена. Ово су безазлене, човеку непосредно тим корисне животиње, што тамане многу ноћну гмизад, која човечијим производима од сваке руке шкоди. Деле се у ове родо е, који се могу овако разликовати:

1. Њушка са свакојаким листастим израслима.
I. Р. *Rhinolophus*. Geoff.
Без листастих израсли на њушци . . . . . 2.
2. Са задебљалим, меснатим уснама.
II. Р. *Molossus*. Geoff.
Без задебљалих усана . . . . 3.
3. Уши на темену примакнуте, основама срасле . 4.
Уши на темену размакнуте. . . . . 5.
4. Уши двојином дуже од главе, кутњака $^5/_6$.
V. Р. *Plecotus Cuv*.
Уши краће од главе, кутњака $^5/_5$. VI. Р. *Synotus*. Bl.
5. Ушни поклопац ланцетаст, кожа између задњих ногу и репа без видљиве израсли.
IV. Р. *Vespertilio*. Bl.
Ушни поклопац кратак, округласт, кожа између задњих ногу и репа са закруженом израсли (epiblema). Р. III. *Vesperugo*. Bl.

I. Род: **Rhinolophus** Geoff.

Над њушком три рода кожастих израсли, од којих највећа представља раширену на прилику

потковице кожу, која обухвата ноздре, друга заузима средину њушке као неки гребен, а трећа, ланцетаста, стоји над гребеном; зуба 32, од којих два горња и четири доња секутића.

Са једном ланцетастом израсли над њушком, распета крила хватају 38 с. м.
R. ferrum equinum. L.

Са две ланцетасте израсли над њушком, крила хватају разапета мало што више од 18 с. м. (У преконошкој пећини) *R. hipposideros* Bechst.

II. Род: **Molossus** Geoff.

Горња усна надувена, уши зближене, ушни поклопац мален, реп дуг, из коже (уропатагије) пружен.

Длака по телу смеђа, згор угаситија, уши из нутра са 12—14 попречних набора; д. тела 8, репа 5 с. м. У јужној Европи, да ли и у нас? *M. Cestoni* Savi.

III. Род: **Vesperugo** Blas.

Горња усна нераздељена, ноздре наврх њушке отворене, секутића $^4/_6$, кутњака $^4/_5$ или $^5/_5$, уши размакнуте, ушни поклопац са закруженим врхом, унутра наведен, глава страг плосна.

1. Са 34 зуба у горњој вилици, с обе стране по 1 шкрбњак . . . . 2.
   Са 32 зуба, без шкрбњака у горњој вилици . 5.
2. Ушни поклопац над половином најшири . . . 3.

[illegible] . . . 4.

[illegible] дужине са доњима,
[illegible] сребраста; д.
[illegible] *V. noctula* Daub.

[illegible] дуги од доњих, длака
[illegible] д. тела 4, репа 5
[illegible] *V. Leisleri* Kuhl.

[illegible] над ра-
[illegible] густо
[illegible] у горњој вилици
[illegible] д. тела 5, репа 3,
[illegible] *V. Nathusii* Blas.

[illegible] над
[illegible] преко
[illegible] у горњој вилици 2—3
[illegible] д. тела 3. 5, репа
[illegible] *V. pipistrellus* Blas.

[illegible] у доњем пола
[illegible] д. тела 6. 5. репа 5. 1 с. м.
V. serotinus Daub.

[illegible] у горњем
[illegible] . . . . 6.

[illegible] у горњој вилици двојином дужи
[illegible] крила с доње стране
[illegible] д. тела 5, 4, репа
[illegible] *V. discolor Blas.*

[illegible] дужине, крила оздо
[illegible] остало тело; д. тела 5, 4, репа
[illegible] *V. Nilsonii* Blas.

IV. Род: **Verpertilio** L.

Горња усна и ноздре као у пређашњег рода, секутића $^{4}/_{6}$, кутњака $^{6}/_{6}$, ушњи поклопац врхом на поље наведен, глава страг пупчаста.

1. Уши од дужине главе или дуже . . . . . 2.
   Уши краће од главе . . . . 5.
2. Кожа између задњих удова и репа са правилним трепљама, уши од дужине главе. . . . 3.
   Кожа између удова и репа без правилних трепаља, уши дуже од главе . . . . . 4.
3. Ушни поклопац стиже до улоке ваньског ушног обода; д. тела 7, 8 с. м. *V. Nattereri* Kuhl.
   Ушни поклопац не стиже до улоке ваньског ушног обода; дужина као у пређашње феле *V. ciliatus* Blas.
4. Уши мало што дуже од главе, изнутра са 9 попречних бора, лице густо длакаво; д. тела 7, 1, репа 5, 2, с. м. *V. murinus* L.
   Уши с пола дуже од главе, лице мал' не наго. *V. Bechsteinii* Leisl.
5. Ушни поклопац у среди половином ужи, него при основи, одећа згор мрка, горња усна са црним брковима; д. тела 4, 1, репа 3, 5. с. м. *V. mystacinus* Leisl.
   Ушни поклопац при основи и среди једне ширине, одећа згор црвенкасто сива, горња усна без бркова . . . . 6.
6. Очњаци дужи од оближњих зуба, трећи доњи секутић тространи, једне дужине и ширине;

д. тела 6, 2, репа 4, 3 с. м.
V. dasycnemus Boj.

Очњаци мал' не равни са оближњим зубима, трећи доњи секутић мал не двојином шири него што је висок; д. тела 5, 2, репа 3, 9, с. м. *V. Daubentoni* Leisl.

V. Род: **Plecotus** Geoffr.

Горња усна не дељена, поздре наврх носа отворене, уши танке, прозрачне, на темену срасле, двојином дуже од главе, репна кожица без епиблеме.

Одећа згор смеђа, оздо блеђа, уши са 22—24 попречне боре, д. тела 4, 4, репа 4, 1, распета крила хватају 26 с. м. *Pl. auritus* L.

VI. Род: **Gynotus**. Blas.

Горња усна и ноздрве као у пређашњег рода, уши подебеле, не прозрачне, над теменом срасле, краће од главе, кожица између задњих удова и крила са епиблемом.

Одећа згор мрка, длаке са беличастим врховима; д. **тела** 4, 1, репа 4, 8, с. м.
T. barbastellus Daub.

Други ред: Зверови.

Имају дојке **на трбуху**, прсти бројем различити, свакад (осим у кртице) канчама окончани, сва три рода зуба, кутњаке према храни (живом месу, лешевима, бубама и плодо

вима) различите. Већином свирепе, човеку шкодљиве животиње.

Ово је анализа наших родова што у овај ред спадају:

1. Њушка здуљена у рило, кутњаци зашиљасти, кључњача савршена . . . . 2.

Њушка затубаста, кутњаци мање више затубасти, кључњача закржљала, или је нема . 4.

2. Тело обрасло крутим бодљама. VII. P. *Erinaceus* L.

Тело обрасло меким длакама . . . . 3.

3. Реп кратак, предње ноге за копање т. ј. снажне, са јаким, плосним канчама. IX. P. *Talpa* L.

Реп дугачак, предње ноге за хођење, задњима подобне. VIII. P. *Sorex* L.

4. Канче увлачљиве, језик храпав. XV. P. *Felis* L.

Канче не увлачљиве, језик гладак. . . . . 5.

5. Предње ноге са пет прстију, задње са четири прста. XIV. P. *Canis* L.

Предње и задње ноге са пет прстију. . . . 6.

6. Прсти на предњим ногама дугим кожама спојени. XIII. P. *Lutra* L.

Прсти на свима ногама слободни . . . . . . 7.

7. Кутњаци са затубастим грбама, табани голи. X. P. *Ursus* L.

Кутњаци са завршкастим грбама, табани длакави 8.

8. Реп краћи од главе, између репа и чмара дубока кеса. XI. P. *Meles* L.

Реп много дужи од главе, без кесе испод репа. XII. P. *Mustela* L.

VII. Род: **Erinaceus** L. с. јеж.

Тело обрасло бодљама, ноге снажне, прсти слободни, кратки, са јаким, оздо жљебастим канчама, реп кратак, кутњака $^{6}/_{6}$.

Уши кратке, закружене, реп дужи од пола главе, бодље смеђе са белим врховима, трбух смеђ; д. тела 26 с. м. *E. europaeus* L.

Уши подугачке, реп краћи од пола главе, трбух бео; д. тела 22 с. м. *E. auritus* Gm.

VIII. **Sorex** L.

Тело длакама обрасло, предњи прсти подугачки, слободни, уши кратке, са особитим поклопцем.

1. Врхови од зуба смеђи. . . . . 2.

Врхови од зуба бели, као и остали зуб. . . . 4.

2. Прсти са дугим, крутим чекињама обрасли, у горњој вилици по 4 шкрбњака; д. тела 7, 5, репа 5 с. м. *S. fodiens* L.

Прсти без чекиња, у горњој вилици по 5 шкрбњака. . . . . , . . 3.

3. Реп краћи од трупа, кратким длакама подједнако обрастао; д. тела 6. 8, репа 4, 4 с. м. *S. vulgaris* L.

Реп од дужине трупа, чекињама прстенасто обрастао; д. тела 4, 8, репа 3, 3 с. м. *S. exilis* L.

4. Реп краћи од пола тела, одећа згор смеђа, оздо бело; д. тела 7, 8, репа 2, 5, с. м. *J. leucodon* Herm.

Реп од пола д. тела, одећа згор смеђаста или сива, оздо нешто отворенија. . . . . . 5.

5. У горњој вилици по три шкрбњака; д. тела 6, 5, репа 4 с. м. *S. araneus* L.

У горњој вилици по 4 шкрбњака, д. тела 5, 2, репа 2, 6 с. м. (У јужној Европи). *S. etruscus* Sav.

IX. Род: **Talpa** L. с. кртица.

Очи врло мале, кожом прикрите, предње ноге снажне, разведене, са прстима сраслим, оштрим и дугим канчама. Живе под земљом и хране се инсектима.

Дужина тела 13, репа 2, 8 с. м. *T. europaea* L.

Дужина тела 10, 2 репа 2, 5 с. м. (У јужној Европи). *T. coeca* L.

X. Род: **Ursus** L. с. медвед.

Кутњака $^6/_7$, задња три повелика, са тупим грбама, тело незграпно. Храни се месом, воћем и медом.

Длака по телу дуга, смеђа; д. тела 12—17 д. м. *U. arctos* L.

XI. Род: **Meles** L. с. јазавац.

Кутњака $^5/_6$, горњи очњаци дугачки, доњи малени, први кутњаци малени, њушка зашиљаста, ноге кратке, предње необично снажне, са јаким канчама за копање, реп кратак, испод репа кеса у којој се лучи смрдљива течност;

храни се плодовима и ситнијом животињом.

Длака згор жућкасто сива, оздо црна, преко очију тамна пруга; д. тела 7, 4, репа 1, 5 д. м.
M. taxus L.

XII. Род: **Mustela** L.

Кутњака $^4/_5$—$^5/_6$, тело здуљено, са сведеном грбином, табани длакави, канче кратке. Животиње особито опасне пернатој живини.

1. Доњи очњак изнутра са грбом, кутњака $^5/_6$, шрбњака $^3/_4$ . . . . 2.
   Доњи очњак изнутра без грбе, кутњака $^4/_5$, шрбњака $^2/_3$ . . . . 3.
2. Гуша и груди жуте; д. тела 41, репа 26 с. м.
   с. куна. *M. martes* L.
   Гуша и груди беле; д. тела 42, репа 22, 3 с. м.
   с. златка *M. foina* L.
3. Длака згор и оздо од једне боје . . . . . 4.
   Длака згор и оздо од различите боје. . . . 5.
1. Прсти слободни, одећа мрка, на њушци иза очију беле мрље; д. тела 42, репа 15, 6 с. м.
   с. твор. *M. putorius* L.
   Прсти кратки, кожицама спојени, одећа мрка, обе усне беле; д. тела 36, 7, репа 13, 1 с. м.
   M. lutreola L.
5. Реп дужи од половине тела, са црним врхом; длака лети згор смеђа, оздо бела, зими скроз бела, осим репа који остаје и зими на врху црн; д. тела 21, репа 11, 7 с. м.
   M. erminea L.

Реп краћи од половине тела, длака згор смеђаста, оздо бела, зими ретко скроз бела; д. тела 15, 5, репа 4 с. м.
(с. Ласица, невестица.) *M. vulgaris* L.

XIII. Род: **Lutra** Ray. с. видра.

Прсти кожицама спојени, реп на врху плосан, уши кратке са листастим поклопцем, кутњака $^5/_5$, шкрбњака $^3/_3$. Храни се рибом.
Овећа згор смеђе црна, оздо отворенија, усне, образи и доња страна беличаста; д. тела 63, репа 31, 5 с. м. *L. vulgaris* L.

XIV. Род: **Canis** L.

Глава у њушку здуљена, кутњака $^6/_7$, шкрбњака $^3/_4$, језик гладак, грбина права, ноге једне дужине, предње са пет, задње са четири прста, канче на прстима не увлачљиве.
Реп од д. половине тела, зеница округла, четири средња секутића у горњој вилици споља са плочастим израслима; д. тела 126, репа 47, висина тела 79 с. м. с. вук. *C. lupus* L.
Зеница дугуљаста, вертикална, секутићи без израсли, реп дужи од половине тела; д. тела 79, репа 42 с. м.. с. лисица. *C. vulpes* L.

XV. Род: **Felis** L.

Глава округла, њушка затубаста, кутњака $^4/_3$, штрбњака $^2/_2$, језик храпав, канче врло оштре, увлачљиве.

Уши на врху са багљом од дужих длака, одећа згор жућкаста, оздо беличаста, са ретким мрким мрљама, реп на врху црн, д. тела 100, репа 15 с. м. с. рис. *F. lynx* L.

Уши на врху без дужих длака, одећа згор сиво смеђа, са тавнијим попречним пругама, оздо отворенија, реп са три тавна колута, д. тела 55, репа 31 с. м.

с. дивља мачка. *F. catus* L.

Трећи ред: Глодари.

У обе вилице по два велика секутића, која су к унутрашњости косо управљена, а раздвојена су од кутњака шкрбом, кутњаци са попречним борама, њушка до ноздара длакама обрасла, горње усне са брковима. Хране се биљним стварима.

1. Иза предњих зуба два краћа замењеника; задње ноге много дуже од предњих, реп врло кратак, уши од дужине главе или дуже.

XXV. Р. *Lepus* L.

Без замењеника иза предњих зуба, све ноге једне дужине. . . . . 2.

2. Прсти на задњим ногама кожицама спојени, реп плосан, место длаке повеликим крљуштима обрастао. XXIV. Р. *Castor* L.

Сви прсти слободни, реп ваљкаст, мање више длакав, ретко ситним љуспицама обрастао. 3.

3. Све ноге са једнаким бројем прстију, очи не видљиве, кожом обрасле. XXIII. Р. *Spalax* L.

По четири прста на предњим, а по пет на стражњим ногама, очи видљиве. . . . . . 4.

Кутњака $^3/_3$, уши и шапе мал' не голе, очи доста ситне.. . . . . 5.

4. Кутњака $^4/_4$, уши и шапе густо обрасле длаком очи повелике . . . . 7.

5. Њушка кратка, затубаста. XX. Р. *Hypudaeus* L.

Њушка заоштрљена. . . . . 6.

6. На оба образа по једна кеса, реп густо длакав. XXII. Р. *Cricetus* L.

Без кеса на образу, реп голишав или рехавом длаком обрастао. XXI. Р. *Mus* L.

7. Реп много краћи од тела, канче на прстима дуге.. . . . . 8.

Реп од д. тела или мало што краћи. . . . 9.

8. На сваком образу по једна кеса, тело опружено. XVIII. Р. *Spermophilus* L.

Без кеса на образима, тело здепасто. XIX. Р. *Arctomys* L.

9. Уши дугачке, реп длаком на две стране скренутом обрастао. XVII. Р. *Sciurus* L.

Уши кратке, реп на около под једнако длакав. XVII. Р. *Myoxus* L.

XVI. Род: **Sciurus** L. с. веверица.

Доњи секутићи јако стиснути, кутњака $^4/_4$, уши, реп и шапе длаком густо обрасле. Живи на дрвећу.

Одећа обично сива, ређе у нас риђа, оздо бела, длака оздо на репу раздвојена и на две стране управљена; д. тела 23, репа 26 с. м. *Sc. vulgaris* L.

XVIII. **Myoxus** Schreb.

Доњи секутићи завршкасти, кутњака $^{3}/_{4}$, реп дугачак, скроз под једнако длакав, ретко длака оздо по среди нешто раздељена, паоци без канча. Живе на дрвећу.

1. Одећа скроз једне, смеђасте боје, оздо нешто отворенија; д. тела 8 с. м., репа исто толика. *M. avellanarius* L.

Одећа згор сиваста или смеђаста, оздо бела, око очију мрки котур. . . . . 2.

2. Мрки котур на очи ограничен, длака згор сиваста; д. тела 15, 5 репа 13 с. м. с. пух, пуваћ. *M. glis* L.

Мрки котур иза очију продужен, одећа згор смеђаста. . . . . 3.

3. Иза очију мрка пруга продужава се до леђа и бива све шира; д. тела 11, 5, репа 10, 5 с. м. *M. nitella* Schrb.

Пруга иза очију узана само до ушију пружена, д. тела 13, репа 12 с. м. *M. dryas* Schrb.

Примедба. Обе ове последње феле налазио сам неколико пута по шумама источне Србије мртве, од чега, то нисам могао дознати. За обе су ми феле сељани казивали, да их зову *дргудовац*.

XVIII. Род: **Spermophilus** Fr. Cuv. с. текуница.

Уши у длаке укрите, на образима кесе, канче на средњим прстима предњих ногу најдуже, реп к врху дужим длакама обрастао. Живи у земљи око пескова.

Одећа згор сивасто-смеђа, са тавнијим мрљама, длака са колутастим шарама, доња страна

и шапе црвенкасте; д. тела 24, репа 7 с. м.
Sp. citillus L.

XIX. Род: **Arctomys** Schrb.

Кутњака 5/4, уши кратке, у длаке укрите, реп кратак, тело здепасто. Живи по високим горама.
Длака згор сива или смеђаста, по глави угаситија; д. тела 47, репа 15 с. м. *A. marmotta* L.

XX. Род: **Hypudaeus** Jll.

Кутњаци сложени из троугалних призама, уши доста ситне, затубасте, њушка кратка, затубаста, шапе мал' не голе, реп наг или кратком длаком обрастао. Живе у земљи, неке феле радо близу воде.

1. Први кутњак у доњој вилици сложен из девет призама и из пет спољних и шест унутарњих ивица, одећа згор жућкаста, оздо беличаста, на чмару беличаста мрља; д. тела 6, 8, репа 2, 5 с. м. *H. arvalis* Pall.
Први кутњак у доњој вилици сложен из 7 призама и четири спољна и пет унутарњих ивица. . . . . 2.
2. Уши длаком укрите; д. тела 15, 5—17, репа 9 до 12 с. м. Пребива близу воде. *H. amphibius* Jll.
Уши из длаке пружене; д. тела 10, репа 5 с. м. м. Пребива по вишим брдима на пр. на Биљаници. *H. glareolus* Schrb.

XXI. Род: **Mus** L.

Кутњаци на врху са грбама, њушка зашиљаста, реп љуспицама колутасто обрастао. Живе на земљи, по пољу, шумама и људским обиталиштима

1. Набор на непцу у среди не дељен, цела д. (тела и репа) већа од 3 д. м. . . . . . . 2.
Набор на непцу по среди дељен, цела д. ретко што већа од 2 д. м. . . . . 3.
2. Одећа згор угасито сива, оздо отворенија, д. тела 18, репа близу 20 с. м.
с. пацов, штакор. *M. rattus* L.
Одећа згор црвенкасто сива, оздо сивасто бела, д. тела 26, репа 22 с. м. Држе, да се овај пацов прошлога века доселио из Персије у Европу и ту је већином истисную прећашњу, некада обичнију фелу. *M. decumanus* L.
3. Уши досижу (положене) до очију. . . . . . 4.
Уши не достижу до очију. . . . . 5.
4. Одећа сивасто црна (ретко скроз бела), оздо отворенија; д. тела 9, с. м. репа толико исто или још више. с. миш. *M. musculus* L.
Одећа смеђасто сива, оздо бела; д. тела 11, 8, репа 11, 3 с. м. *M. syboaticus* Рак.
5. Реп готово од д. тела, одећа згор црвенкасто сива, оздо бела; д. тела 6, 5, репа 5, 2 с. м. *M. minutus* Pall.
Реп много краћи од тела, одећа лети хрђаста, зими смеђа, оздо отворенија, дуж леђа обично црна пруга; д. тела 9—12, репа 6—8 с. м. *M. agrarius* Pall.

XXII. Род: **Cricetus** Pall. с. хрчак.

Кутњаци са грбама, први највећи, на образу две кесе, реп густо длакав, доста кратак. Живи у земљи.

Одећа згор сиво смеђа, оздо црна, стране од шије са жућкастим мрљама; д. тела 26, репа 7 с. м. *Cr. frumentarius* Pall.

XXIII. Род; **Spalax** Jll. с. слепо куче.

Предњи зуби велики, уснама не покривени, са плитким уздужним наборима, кутњака $^3/_3$, без репа и спољног уха, очи врло мале, кожом обрасле. Ове у нас и по београдским баштама доста обичне животиње бораве под земљом, у којој копају на све стране лагуме, земљу не истурају као кртице, и из земље бар дању никад не излазе. Тамане сочније корење.

Одећа сива, на челу три беличасте пруге; д. тела 20, с. м. *Sp. typhlus* Pall.

Одећа сива, чело беличасто, д. тела 25 с. м. *S. Pallasii* Nordm.

Приметба. На Таламбасу идући са Златибора Муртеници нашао сам год. 1856 једно мртво слепо куче, које ми се учинило веће него оно што се око Београда виђа, али стање лешине није допуштало да се остави, те за сада не могу одсудно казати, да ли ова друга фела, коју је Нордман у јужној Русији нашао, и у нас станује.

XXIV. Род: **Castor** L. с. дабар.

Кутњака $^4/_4$ са плосним крунама, реп дугуљаст, спљоштен, повеликим крљуштима обрастао, задње ноге кожицама спућене; оба спола са жљезданим органом близу чмара, где се лучи дабровина (castoreum). Живи у повећим друштвима на обали великих река, по Европи ретко и обично усамљен, храни се кором од дрвећа.

Одећа смеђа, сложена из двојаких, дужих али рехавих и густих а кратких длака; д. тела 65—95, репа око 30 с. м. У нас редак, пре 20 година један комад уловљен у Годомину близу Смедерева. *C. fiber* L.

XXV. Род: **Lepus** L. с. зец.

Секутића $^4/_2$, горњи жљебасти, иза двеју средњих два ситнија, кутњака $^5/_5$, уши дугачке, њушка расцепљена, стражње ноге дуже од предњих, реп кратак. Храни се зељем или кором од млађег дрвећа.

Уши дуже од главе, реп црн, одећа згор сиваста, оздо бела, д. тела 63, репа 10 с. м. *L. timidus* L.

Уши краће од главе, реп скроз бео, одећа лети сиваста, зими скроз бела; нешто мало већи од обичног зеца, али уши, реп, и стражње ноге нешто краће; дужина тела 69, репа 5, с. м. Живи по вишим горама. *L. variabilis* L.

Четврти ред: **Девелокожи.**

Зуби различити, кутњаци плосни, са широком круном, прсти (3—5) папцима обложени, кожа дебела, чекињама рехаво обрасла.

XXVI. Род. **Sus** L.

Рило кратко, снажно, секутића $^6/_6$, очњаци ћошкасти, особито у матора самца повелики, испали, кутњака $^7/_7$, два задња папка не

досижућа до тела, тело обрасло чекињама. Храни се биљем.

Чекиње црнкасто смеђе, местимице беличасте или жућкасте; д. тежа 18, висина 8, 9 д. м. Пребива по вишим планинама, у нас по Мирочу и око Копаоника.
с. дивљи вепар. *L. Scrofa* L.

Пети ред: Преживари.

Секутића $^0/_8$, ређе $^2/_6$, кутњака $^6/_6$, $^6/_8$ или $^3/_4$; четири желудца. Храна се на одморци враћа у уста и ту се преживљава, два прста на ногама обрасла папцима.

Два рода што се у нас дивља находе овако се разликују:

Рогови изнутра пуни, отпадајући, женке обично без рогова. XXVII. Р. *Cervus* L.

Рогови изнутра шупљи, дурашни.
XXVIII. Р. *Capella* L.

XXVII. Род: Cervus L.

Секутића $^0/_8$, кутњака $^6/_8$, рогови гранати, зими отпадајући, лети израшћујући, у неких изпод очију кесе, у којима се лучи смеђаста, сјајна маса.

Рогови само са два парошка, одећа жућкасто сива, у млађих са жутим мрљама, ноге беле, реп врло кратак; без очних кеса; д. тела 111, висина спред 63, страг 70 с. м.
с. срна *D. capreolus* L.

Рогови после треће године сваког лета са једним нарошком више нарашћујући, одећа лети

жућкасто смеђа, са тавнијом пругом дуж грбине и жућкастим мрљама по боковима, зими скроз сивасто смеђа, реп кратак, беличасто жут; д. тела 205, висина спред 96, 5, страг 110 с. м.

с. јелен, кошута (женка). *C. elaphus* L.

XXVIII. Род: **Capella** Blas. с. дивикоза.

Зуби као у пређашњег рода, рогови у оба спола, изнутра шупљи, не отпадајући, српасто назад сувраћени.

Одећа мрка, зими беличасто сива, глава беличаста, од њушке до преко очију мрка пруга; д. тела 126, висина 95, дужина рогова 18 с. м. *C. rupicapra* L.

Примедба. Пре је било дивикоза на Копаонику по Козјим стенама и у Методији, сад су тамо ретке, више их има по Звезди и у Гаминској реци у Подрињу.

Друга класа. Птице.

Види моје дело „Птице“ у Србији, у Београду 1868 г.

Кад сам наведено дело написао нисам знао, као што се то може из примедбе на стр. 56 видети, која од оно троје тамо наведених јаребица са црвеним кљуном и црвеним ногама на Копаонику станује. Ове (1869) године походио сам опет Копаоник и добио сам од тамошњих брђана једну младу јаребицу, коју сам и у Београд донео и ту кроз шест недеља хранио. По мрљи од смеђега перја, што је била већ у младе животиње доста добро развијена, могу сада поуздано казати, да је то заиста она птица, што је у науци позната под именом *Perdix petrosa* Lath.

и што живи, осим Копаоника, у Италији, јужној Француској и у Шпанији.

Трећа класа. Водоземци.

Ове животиње имају црвену, хладну крв, дишу на плућу, неке само за млађе доби на шкрге (пуноглавци), носе јаја са меком, пергаменастом љуском; имају обично четири, ретко само два уда, ретки су без удова (змије). Неки пребивају на суху а други у води, већина их може на изменце на суху и у води да живи, а сви бораве зими укочени у земљи или води. Ове су животиње врло тврде од глади тако, да могу дуго без хране да живе. Хране се већином животињским, ређе биљним стварима.

Родови, што се у нас налазе, разликују се овако:

1. Срце са једном не савршено раздвојеном преткомором, и једном двогубом комором, не подлеже метаморфози, тело им је голо, ноге имају обично четири, ретко две, или су без ногу. Род: *Батрахије.*

   Срце са двогубом преткомором, и једном несавршено раздвојеном комором, не подлеже метаморфози, тело покривено крљуштима или штитовима . . . . 2.

2. Четири ноге, тело четвртасто, укрито у два тврда луба, вилице без зуба, оштрим ивицама обрасле. Р. *Хелоније.*

   Тело опружено, крљуштима или штитовима покривено, вилице са зубима. . . . . . 3.

3. Тело без ногу. Р. *Офидије.*

   Тело са ногама. Р. *Саурије.*

Први ред: Хелоније.

Тело здепасто, у два рожна луба укрито, горњи луб пупчаст, изнутра срастао са обртњима и спљоштеним ребрима, а споља обложен штитовима различите величине и облика, доњи луб у мужјака плосан, а у женке уљубљен, срастао са раширеном грудном кости, споља пак обложен онаким истим штитовима као и горњи луб, ноге четири, вилице без зуба, обрасле рожном ивицом. Ове троме животиње хране се биљним стварима, ређе ситним животињама, мекушцима или рибама. Женке носе јаја и полажу их у јаме, које саме ископају, млади, чим се излегу, траже воду.

У нас само ова два рода:

Са прстима покретљивим, кожицама спојеним, главом и ногама не увлачљивим. II. Р. *Emys* L.

Са прстима не покретљивим, главом и ногама увлачљивим. Р. I. *Testudo* L.

I. Род: **Testudo** L. с. жељка, корњача.

По пет прстију на ногама, прсти непокретљиви, до нокага срасли, глава и ноге увлачљиве, штитови на горњем лубу жућкасти, са црним мрљама, штитови низ грбину у старих животиња пупчасти; д. тела до 20 с. м. Живи по камењарима, много је има на истоку од Србије, гдешто се виђа и око Жаркова близу Београда. *T. graeca* L.

II. Род: **Emys** *Schweig.* с. као и пређашња.

Предње ноге са пет, задње са четири прста, прсти покретљиви, кожицама спућени, гла-

ва и ноге у луб неувлачљиве. Живе по барама.

Штитови на горњем лубу црнкасти, са жутим зракасто поређаним педицама, грудни штит жућкаст; д. тела 18—20 с. м. *E. europaea* Schrd.

Штитови на горњем лубу црнкасти, по среди кобиличасто испупчени, неправилно цртасти и по среди нешто педичасти; д. тела 21. с. м. *E. lutaria* L.

Други ред: Саурије (гуштери.)

Тело здуљено, крљуштима или штитовима обрасло, ноге кратке, већином четири, кадшто само две, ређе без ногу, и онда тело налик на змијино.

Многобројне животиње овога реда представљене су у нас овим родовима:

Језик дугачак, исплажљив, на врху у две кришчице дељен, четири ноге, са пет прстију, реп дугуљаст, зашиљаст, крљуштима колутасто обрастао. III. Р. *Lacerta* L.

Језик кратак, неисплажљив, спред завршкаст, на врху урезан, цело тело покривено црепасто стављеним крљуштима. IV. Р. *Anguis* L.

III. Род: **Lacerta** L. с. гуштер.

Четири ноге, глава и трбух обрастао штитовима, врат са колиром од повеликих љуспа, реп шиљаст. Безазлене, гипке животиње, које на суху по присојним местима и камењарима бораве.

1. Насред слепих очију по један штит, опкољен ситнијим љуспама, крљушти на леђима равне (у среди не кобиличасте), колир на врату не зупчаст, крљушти на трбуху у попречне редове (не црепасто) стављене; д. тела 16—18 с. м. *L. muralis* Merr.

Слепе очи скроз под једнаким штитовима обрасле, крљушти по леђима мање више кобиличасто испупчене. . . . . 2.

Боје сиве или смеђе са мрким и белим мрљама по леђима, колир око врата зупчаст, крљушти особито на репу јако кобиличасте; д. тела 16—18 с. м. *L. agilis* L.

Боје згор зелене са црним педицама, оздо беличасте, крљушти слабо кобиличасте, д. тела 26—31, репа 10 с. м.

с. зеленбаћ. *L. viridis* Daud.

IV. Род: **Anguis** L. с. ужак.

Тело без видљивих ногу, (испод коже као неки зачетак лопатице и карлице чега у правих змија нема), реп затубаст, уста доста ситна, те због тога је ова животиња упућена, да се ситнијим инсектима храни.

Глава ситна, од дебљине трупа, крљушти глатке, лаштеће, бело сивасте или смеђе, грбина у младих са три тавније пруге; д. тела 3—5 д. м. *A. fragitis* L.

Трећи ред: **Офидије** (змије).

Тело здуљено, ваљкасто, ногу, трепавица и грудне кости нема, горња страна покривена крљуштима, доња

штитовима у полукружне павте стављеним, у већине и на темену повише разноликих штитова. Вилице врло лабаво злобљене тако, да се могу јако размаћи, зуби у вилицама многобројни, ситни (у безопасних змија), кадшто (у сумњивих змија) страг неколицина ижљебљених, а ређе су змије (отровне), што имају на задњем крају од горње вилице на обе стране по један или два акрива, изнутра цеваста, у покоју назад положена и у кожасту усмину укрита зуба.

У нас су офидије претстављене овим родовима, од којих један (№ IX) није још у Србији нађен, али га има у обли жњим областима Далмацији и Црној гори, а тамо има и многих имена змија (скора, беча, блаор) којих би вредно било размрсити.

1. Зуби сви једнаки, из нутра пуни. . . . . . 2.
   Предњи зуби ситнији, и изнутра пуни, задњи већи жљебасти или изнутра шупљи. . . . 4.
2. Крљушти по леђима кобиличасто испупчене, два предња а три задња очна штитића.
   VI. P. *Tropidonotus Kuhl.*
   Крљушти на леђима равне (не кобиличасте), по један предњи а два задња очна штита. . 3.
3. Глава широка , ноздре између два носна штита стављене. VII. P. *Coluber* L.
   Глава узана, не шира од тела, ноздре посред носног штита стављене. VIII. P. *Coronella* L.
4. Задњи зуби жљебасти, крљушти на леђима по среди угнуте, на глави неколицина повећих штитова. IX *Coelopeltis* Wagl.
   Задњи зуби цевасти, крљушти по леђима равне, на глави крљушти или неколицина ситнијих штитова. . . . . 5.

5. Сва глава подједнаким крљуштима обрасла.
XI. *Vipera* Daub.

На глави између крљушти неколицина мањих штитова. X. *Pelias* Mer.

VI. Род: **Tropidonotus** Kuhl.

Глава доста ситна, ноздре између двеју носних штитова стављене, крљушти по грбини са пупчастом пругом, по боковима равне, зуби у горњој вилици нешто већи. Живе највише по влажним местима и радо иду у воду.

1. Иза ушију на обе стране по једна повећа бела или жућкаста мрља са црним обручом, дуж леђа два реда црнкастих мрља, трбушни колути црни, на оба краја бело бојени, д. тела до 126 с. м. *Tr. natrix* L.

Без беле мрље иза ушију. . . . . 2.

2. Тело згор жућкасто, са четири реда црнкастих мрља дуж. грбине; д. тела до 1, 9 м.
Tr. elaphis Schw.

Тело згор сиво смеђе, са црним, четвртастим, по трбуху белим, неправилно стављеним мрљама; д. тела 48—64 с. м. *Tr. tesselatus* Mer.

VII, Род: **Coluber** L.

Глава поширока, ноздре на међи двеју носних штитова стављене, један предњи а два задња слепочна штитића, крљушти по телу равне, средње ретко нешто кобиличасте. Живе по сушним местима.

1. Глава шира од шије, тело шест пута дуже од репа, испод репа 64—70 пари штитова, испод трбуха 176—212; ретко дужа од 120 с. м. *C. Aesculapii* Schw.

Глава од ширине шије, тело највише пет пута дуже од репа, испод репа најмање 47 п. штитова. 2.

2. Тело смеђасто жуто, иза ушију повећа жута мрља, горња усна жућкасто бела, испод трбуха 225 штитова; д. тела 160—190 с. м. с. смук. *C. flavescens* Gm.

Тело зеленкасто црно, са жућкастим мрљама, испод трбуха 196—200 штитова; д. тела 96—128 с. м. *C. atrovirens*. Schz.

VIII. **Coronella** Laur.

Глава малена, ноздре посред великог носног штита стављене, штитови по телу без пупчасте пруге.

Тело смеђасто или зеленкасто, са два реда мрких мрља низ леђа, иза главе накрива мрка мрља, крљушти са мрком тачком на врху; д. тела 64 с. м. *C. laevis* Merr.

IX. Род: **Coelopeltis** Wagl.

Задњи зуби у горњој вилици ижљебљени, већи од осталих, у доњој вилици предњи зуби много већи од задњих, крљушти на леђима глатке, по среди угнуте.

Згор зеленкасто смеђа, оздо црвенкасто жута, стране плаветникасте, са смеђо жутим мрљама; д. тела 128 с. м. *C. fuscus* Fitz.

X. Род: **Pelias** Merr. с. шаран.

Предњи део главе згор штитовима обрастао, ноздре на сред повећег носног штита стављене, иза отровних зуба у горњој вилици по два реда ситнијих једрих зубића.

Тело смеђе или сиво, дуж грбине једна мрка, веругава пруга, а упоредо с њом на обе стране по један ред мрких мрља; д. тела 64. с. м.
P. berus L.

XI. Род: **Vipera** Daud.

Глава згор једнаким крљуштима покривена, остало као у пређашњег.

На глави спред мек, усправљен рожак, шаре већином као у шарана а и већина толика.
с. камењарка, грабарка. *V. amodytes* L.

Тело сиво, са три реда попречних мрља на леђима, њушка без рошка; д. 96 с. м. Пребива више у јужној Европи, у нас још није нађена.
V. Redii L.

Четврти ред: Батрахије.

Тело четвртасто или здуљено, голо т. ј. покривено меком лабавом кожом, без крљушти, ноге четири (у савршено развијених батрахија), носе јаја, подлеже метаморфози и то тако, да су испрва налик на рибе (пуноглавци) и тада дишу на шкрге, касније им се развијају плућа и ноге. Живе већином у води и хране се највише животињским стварима.

1. Тело здуљено са видљивим репом. . . . . 2.
Тело четвртасто без репа. . . . . 4.

2. На странама од врата по једна шкржна багља, глава здуљена, предње ноге са три, задње са четири прста. XX. P. *Proteus* Lam.
   Без шкржне багље на врату у савршено развите животиње. . . . . 3.
3. Реп ваљкаст, ушне жљезде велике, живи на суху по влажним местима. XVIII. P. *Salamandra* L.
   Реп са стране стиснут, без жљезда иза ушију, живи у води. XIX. P. *Triton* L.
4. Кожа глатка. . . . . 5.
   Кожа брадавицама обрасла. . . . . 6.
5. Прсти на задњим ногама до пола кожицама спојени. XII. P. *Hyla* L.
   Прсти на задњим ногама до краја кожицама спојени. XIII. P. *Rana* L.
6. Са ушним жљездама, задње ноге мало што дуже од предњих, кожа честим брадавицама обрасла. XVII. P. *Bufo* L.
   Без ушних жљезда, задње ноге дуже од предњих, брадавичасте, израсли по телу ретке. . . 7.
7. Прсти на задњим ногама до пола кожицама спојени. XIV. P. *Alytes* Wagl.
   Прсти на задњим ногама до краја кожицама спојени. . . . . 8.
8. Језик страг слободан, спред прирастао. XV. P. *Pelobates* Wagl.
   Језик скроз прирастао. XVI. P. *Bombinator* Wagl.

XII. Род: **Hyla** Laur.

Прсти на врху са колутастим пијавкама (шупљим кесама, којима се ове животиње могу и за глатке

ствари припити), прсти на предњим ногама слободни, на стражњим до пола кожицама спојени. Живе лети на дрвећу или близу воде на којекаквим биљкама.

Тело згор зелено, оздо жућкасто по боковима са жутом, црно омеђеном мрљом; д. тела 4 с. м.
с. креветуша. *H. arborea* L.

XIII. Род: **Rana** L. с. **жаба.**

Прсти на врху без пијавака, задњи до врха кожицама спојени, језик страг слободан, спред прирастао. Живе у води.

Тело зелено, са црним пегама, дуж леђа три жуте павте, трбух беличаст; д. тела 8—10 с. м.
R. esculenta L.

Тело смеђе са црним пегама, иза ушију по једна црна мрља; д. тела 8 с. м. *R. temporaria* L.

XIV. Род: **Alytes** Wagl.

Прсти без пијавака, на задњим ногама до пола кожицама спојени, језик скроз прирастао, зуби на непцу у дугу по среди прекинуту врсту стављени.

Тело згор плаветникасто сиво са црним мрљама, оздо беличасто; д. тела 4 с. м. Не иде у воду или ретко. *A obstetricans* Lam.

XV. **Pelobates** Wagl.

Прсти без пијавака, на задњим ногама скроз кожицама спојени, задње ноге са повеликим жу-

љем изпод палаца, језик спред прирастао а страг слободан. Живи у води.

Тело згор смеђасто сиво, са смеђим мрљама и многим црвеним брадавицама по боковима, оздо беличасто; д. тела 6, 5 с. м. *P. fuscus* Laur.

XVI. Род: **Bombinator** Merr.

Прсти без пијавака, на задњим ногама скроз кожицама спојени, зуби на непцу у две хрпе сложени. Живе у води.

Тело згор смеђасто сиво, оздо са плаветникасто наранчастим мрљама; д. тела 4 с м. *B. igneus* Mer.

Боје као и пређашња фела, од које се особито тим одликује, што има дебље и краће бутове, дебље и затубастије прсте; д. тела 5, 6 с. м. Стануje више по брдовитим крајевима. *P. brevipes* Blas.

XVII. Род: **Bufo** Laur.

Прсти без пијавака, на задњим ногама до пола кожицама спојени, језик страг слободан, спред прирастао, тело многим брадавицама обрасло, задње ноге мало што дуже од предњих. Живе на суху или по влажним местима и доста се споро крећу.

1. Брадавице по телу без црвене шаре. . . . . 2.
   Брадавице црвене или са црвеним пегама. . . 3.
2. Тело згор смеђасто, сиво или зеленкасто, са смеђим мрљама, оздо беличасто, зеница црвена, жлезда испред ушију бубрежаста, виђена; д. тела 8—11 с. м. *B. cinereus* Schz.

Боје као у пређашње феле, само што ова **има** на предњим ногама по једну брадавицу; д. тела 4 с. м. Стануje по високим брдима.
B. alpinus Schz.

3. Тело згор зеленкасто, са црвенкастим брадавицама и једном жуђкастом пругом дуж леђа, оздо беличасто; д. тела 8 с. м. *B. calamita* L.
Тело беличасто са зеленкастим пегама и неправилно растуреним црвеним пегама, оздо беличасто; д. тела 6—7 с. м. *B. variabilis* Gm.

XVIII. Род: **Salamandra** Laur.

Реп ваљкаст, ушне жљезде велике. Живи по влажним и мрачним местима и виђа се само на мутном времену; дотакнута пушта из тела балаву течност.
Тело ређе скроз црно (S. atra Lam, што стануje по високим горама), обично црно са жутим мрљама; д. тела 15—20.
с. бурњак, дуждевњак. *S. maculosa* Laur.

XIX. Род: **Triton** Laur.

Без ушних жљезда, реп са стране стиснут, у мужјака за време парења по ободу од репа ресаста креста. Живе у води.

1. Кожа глатка, згор сиваста или зеленкаста, оздо беличаста или црвенкаста, свуд посута округлим црним мрљама, на глави црним пругама, креста, у мужјака повелика; д. тела 7—9 с. м; с. водени гуштер, мрмољак. *Tr. vulgaris* L.

Кожа од зрнастих израсли гредовита. . . . 2.

2. Креста на репу повелика, по ободу зупчаста, тело згор смеђе, оздо наранчасто, бокови са неправилним, црним мрљама; д. тела 10, 5—15, 5 с. м. *Tr. cristatus* L.

Креста на репу ситна, по ободу зупчаста, тело згор сиво или смеђасто, оздо наранчасто, бокови са пругом од црних мрља; д. тела 7, 7—10, 5 с. м. *Tr. alpestris* Laur.

XX. Род: **Proteus** Laur.

Тело ваљкасто, глава здуљена, предње ноге са три, задње са два прста. Живи у Крајинској у подземним водама; у нас није још нађен.

Боје згор ружасте, по дужем боравлењу на ваздуху најзад смеђасто црне (за то протеус), коже прозрачне тако да се кроз њу срце и судови видити могу; д. тела 30 с. м. *P. anguinus* Laur.

Четврта класа: Рибе.

Види: Рибе у Србији. У Гласнику друштва српске словесности год. 1860 стр. 500—667.

Од како је то дело написано открио сам у Србији још једну рибу, којој сродници већином живе у мору, а само их мало има што живе у слаткој води. Спада у особиту фамилију — Gobioideae — која се тим одликује, што су у риба овамо спадајућих две трбушке пераје на гуши стављене и страг кожом (као у фишек) срасле. Много наличи на пеша али нема на шкргама бодаља. Место јој је у систематичном

спису у мало пре наведеном делу после грегорца стр. 569 (72). Ево њене карактеристике.

Род: **Gobius** L.

Н. Х. Глава спљоштена, зуби у вилицама зашиљасти назад искривљени, две растављене пераје на леђима, трбушне пераје краће од грудних, страг кожом спојене. У нас једна фела:

G. cephalarges Pall.

Опис. Глава од ширине назад истанчаног тела, а 4, 5 пута од њега краћа, лице буцмасто, очи у једној равни на глави стављене, размакнуте међу собом мало што више од половине очног пречника, шкржни отвори доста мали.

1 л. $^{1}/_{5}$, 2 л. 17, з. 12, кр. 64—68.

Крљушти по ободу ситно рескасте, бочна се црта не виђа.

Боја. Тело згор отворено смеђе, са тамнијим попречним пругама, оздо жућкасто, реп и горње пераје са мрким попречним цртама и пругама, доње пераје бледе, трбушне при основи црвене.

Вел. Највећи комад што сам ја видио не прелази 5 палаца.

М. Преб. Станује испод доњег ђердапа и често је уловљена у Сипу, Кладови и Радујевцу.

Нар. име. Романи у Крајинској зову ову рибу *флоречиком*, због црвене боје надно трбушних пераја.

Приметба 1. Флоречику ми је овако дефинисао чувени ихтиолог др. Steindachner у Бечу, а ја сам ју карактерисао по оним ексемпларима, којих сам имао, јер ми је непознато, како и где ју је Палас описао.

Приметба 2. Пролетос сам био у Жагубици и добио сам тамо подоста од оне ситне рибице, која у извору Млаве и у другим хладним потоцима жагубичке долине до Горњака живи; народ ју зове *бојани* а научно јој је име Phoxinus laevis Agas. Види Рибе у Србији стр. 623.

ХУС И ХУСИТСКА КРАЈИНА.

Литерарно-историјска студија

Дра Владана Ђорђевића

р. члана срп. уч. др.

Оно нејасно осећање узајамности и сродства које је кроз све векове живело у народима словенским, она непрекидна жудња за ма каквом тврђом свезом и уједињењем, која 1848 доби име *панславизам*, почиње од последње три године дана добијати све означенији облик, почиње из узаних научничких кругова, који су досад једино давали израза том тамном слућењу неке солидарности, прелазити у масе свију народа словенских. Општесловенске скупштине које се организују поред разних народних светковина, означују јасно, да се за то питање узајамности и јединства словенског заузимљу већ и народи собом. Па и међу научницима који управљају тим покретом, и који су досад читаву гомилу пансловистичких теорија, читаву гомилу неизвршних планова за словенску будућност начинили, почињу да се бистре појмови и жеље. У колико сам ја проникао у ствар, чини ми се, да су две противуположене теорије у кристалисању, које ће се од свију осталих највише држати. Ако им треба особитог имена ја бих једну крстио *централистичка* а другу *федералистичка*.

Уз прву дȏ сада стоје руске панслависте, или како се они сами зову *славјанофили*, а уз другу стоје науч-

ници свију других словенских народа[1] *Централисте хоће један књижеван језик* (и то руски) *и једну веру* (и то грчко-источну, православну) *за све Словене*, знајући да после тога нема сумње о могућности једне једноставне словенске државе, која би била кадра да се мери са пангерманизмом и панроманизмом, и која би била господар од Европе. Напротив слов. *федералци* не жуде за таквим положајем Словена у Европи, и поштујући равноправност свију словенских народа, и поштујући скупо стечену слободу савести, *хоће тако уједињење словенских народа, такав панславизам*, који не уништава ни једноме слов. народу његов историјским развићем стечен индивидуалан живот, који ни једноме народу словенском не одузима једину могућност да образовање продре у све слојеве његове, т. ј. његову народну књижевност на народном језику, који ни један делић каквог народа словенског не нагони да промени веру, у коју су по историјској судби веровали његови предци толико векова, који свакоме слов. народу допушта да по својим особинама и на свој начин буде срећан, а опет из тих самосталних, равноправних и слободних народа саставља један огроман савез политички, који истина не би био страшило несловенској Европи, али би осигурао своје задругаре од сваког насиља, осигуравао би им слободу, једном речју — *они хоће федерацију слободних словенских држава.* У редовима ових последњих панслависта има једна странка која што се тиче општесловенског језика, чини централистама у толико уступку, што пристаје *да руски*

[1] Изузимајући једног јединог *Др. Богорова,* Бугарина, који је својом беседом у аули моск. университета 1867 пристао са свим уз Славенофиле руске.

језик буде међународни дипломатски језик Словена. то је младочешка партија. На то ће по свој прилици пристати и остали федералци, јер нема рационалног узрока за што би се морали везати за тај посао на сам немачки или француски језик, кад је и руски језик осем тога што је језик највећега словенског народа, већ на најбољем путу да постане светски језик[1].

Ја сам до сад имао два пут прилику да јавно пристанем уз слов. федералце, први пут 1867, на првом словенском скупу који је био приликом етнографске изложбе у Москви, а други пут на трећем састанку представника свију Словена, који је био приликом 500 годишње успомене Јана Хуса у Хусинцу. Први пут сам се оградио против предлога да руски језик буде књижевни језик свију Словена беседом у којој сам између осталог казао: „Хиљадугодишња засебна историја развила је индивидуалност појединих словенских народа до тога ступња, да их више није могуће стопити у једну огромну целину, и да би такав покушај био од грдне штете по цело словенство. Кад би сви слов. књижевници пристали на тај предлог, и кад би сви почели писати тим усвојеним општесловенским језиком, шта би била последица? Они би тако начинили једну касту слов. књижевника, али њихови народи (осем руског) не би разумевали своје књижевности. — — Други захтевају један општи словенски језик не за целу књижевност, него за строгу словенску науку, за ону грану књижевности која је неприступна маси народној. По моме мишљењу прво нема те науке коју не би требало начинити општим благом народним, а друго ја мислим да на-

[1] Инглизи за цело тешко се накане да и сами комшиски француски, језик науче како ваља, па ево и они почињу учити руски.

ука нема никакве народности, она је над свима тим разликама, она је универзална. Њеном развићу није нуждан један једини језик; шта више, *ми баш видимо да је наука од онда коракнула џиновским корацима у напред од како се ослободила ланаца општег научног латинског језика.* итд! (види „Всероссійская этнографическая выставка и славянскій съѣздъ въ Маѣ 1867 года. Москва 1867 стр. 362—367; — „*Заставу*“ од 1867. бр. 54. Revue des deux Mondes XXXVII. Année 1. Septembre 1867 1. Livraison. Стр. 163—4.) —

Други пут, на хусовској светковини говорио сам противу друге полуге којом наши централисти хоће да оствare словенско јединство, *противу општесловенске вере* (види „*Србију*“ бр. 102 од 1869). Међу тим ја сам са трибине у Хусинцу могао ствар само наговестити, у општим изразима, а у оном светковачком расположењу није се могла почети научна полемика. То сам онда оставио овоме чланку.

Пред самом светковином Хуса изашла је књига „Янъ Гусъ изъ Гусинца. Москва 1869.“ од *В А Бильбасова* у којој се доказује, да је Хус представник православља чешког, које се одржало у народу још од времена кад је примио хришћанство од Ћирила и Методија.

У исто време, у чланцима којима су руске новине пропраћале светковину Хуса, особито у „Голосу“, јасно је исказано како *би* то спасоносно било, кад би се Чеси *повратили* вери својих отаца која је уједно права народна вера свију Словена. У истом смислу кажу да је била и једна здравица славенофила *В. З. Губина* на банкету о хусовој свечаности, на софинском острву, коју је напио *народној словенској цркви* (ја је нисам чуо, јер сам био

раније отишао са банкета). — Читалац се без сумње сећа оног *московског „Посланія къ Сербамъ“*, које су нам 1860 послали сви вођи славенофилства руског, и у коме нам кажу (стр. 25, 27 и 29) да је неизмерна и највећа срећа наша, „јединство ваше у православној вери, у тој језгри свакога духовног и наравственог напретка. Тако је чврсто ваше јединство у вери, да је за Турчина име Србина и православног једно исто. То најдрагоценије благо ваља вам као своје очи чувати, јер заиста шта је данас друго православна вера него видело и очи умнога и духовнога живота? Није се силом посејала вера Христова по свету; не силом но побеђујући сваку силу узрасла је она. Тако не треба она силом ни да се чува, и тешко ономе ко хоће моћ Христове науке да брани помоћу људског оружја. Јер истинита вера побеђује све а не тражи мача његовог за своју победу. — — Врло се варају они који мисле да је вера само проста вероисповед, или обреди, или прави односаји човека к Богу. Није само у томе вера; она пробија цео живот човечији и све односаје његове к ближњему. Она је као неки лепши зрак претварајући и измењујући у човеку свако земно начело, или као нека савршенија светлост, која осветљава све негове наравствене појме и све његове погледе на друге људе, и на унутрашње законе који га вежу с њима“ у коме нам кажу како ни један народ не може ни знати ни осећати шта је братство „осем народа словенскога и то само онога који је православне вере“ итд. Ја овде немам места и времена да се упуштам у критику бесмислице као што је „измењивање сваког земског начела“, нити у разлагање силног противуречја у које се та господа хватају у ово неколико наведених врста њихове апотеозе православљу, и

ако се оно одликује од осталих хришћанских вера само догматом о св. духу „иже оть отьца исходештаго“, евхаристијом, и постовима, не ћу ни с Даничићем да их питам (в. „Даницу“ од 1861, бр. 5.) како да те особине православља не учинише таква чуда и у православних Грка и Румуна, која учини православље код нас, — него само обраћам пажњу читаоца на ово: Славенофили одвајају од српског народа, у том посланију, милионе његове католичке, и стотине хиљада његове мухамеданске деце, а у исти мах гледају да толике милионе католичких и протестанских Словена представе као неке Словене рђавије сорте, и то све с тога што несу православне вере!

Али није поменуто „посланије“ први доказ да руски Славенофили хоће да од православне вере начине званичну веру свију Словена. Још 1848 године, кад се први пут стадоше Словени живље осећати као рођаци и браћа, још онда почеше они књигама и чланцима у томе правцу.

У седмом броју „Чтеній“ за годину 1848, у рубрици „Смѣсь“ изашла је повећа критика од *Елагина* на Палацкову „историју Чешке“, у којој он per longum et latum напада једино на ово неколико речи Палацкога: „Први покрети чешке цркве, с којима су у непосредној свези потоњи догађаји *који су без сумње били у границама католицизма*, много су старији него што се обично узимље. Међу тим нема основа што неки од најновијих писаца тврде да су у чешком народу од столећа на столеће прелазила *предања грчкоисточне цркве. Ми тим предањима не могосмо нигде ући у траг.*“ (Geschichte von Böhmen, III. свеска, у I половини). То неколико врста не може Елагин никако да опрости Палацкому, ма колико да иначе мора да призна безграничну савесност и труд, којим је он

своју историју израдио. Он сматра то мишљење као „посягательство“ на част целога *народа чешког, који је по његовом убеђењу остао православан од крштења свога до Хуса.* Овога последњег искључује Елагин из „православног“ покрета народног, и вели да је он хтео да сведе народ с правога пута. Главне доказе своје наводи Елагин из дела некаких безимених писаца и емиграната чешких, из XVI и XVII века, и они се састоје у: причешћивању „под обојим“.

Исте године изашла је од *Евгенија Новикова* књига од 12 великих ситно штампаних табака, која се зове „*Православіеу Чеховъ*. Сочиненіе Ев. Новикова. Москва. въ унив. типогр. 1848“. — У њој се, поред наивних ствари као што су ове: п. пр. „Конечно, каждому историческому народу суждено положить свой участокъ въ великую книгу страданій падшаго Адама“ (стр. 1.) или: „Всѣ этѣ явленія (т. ј. што су Чеси кадри били да савладају пет-шест пута уједињену војску целога запада, у време хуситске крајине) обясняються удовлетворительно *только* присуствіемъ Православной стихіи“ (2) поред тога што се грчкоисточна црква зове Грекороссійская (стр. 5,) поред тога што се у њој говори о „мраку невѣжести и суевѣрію *западнаго человѣчсства* (!)“ стр. 64 и т. д. у њој се кара Елагин што искључује Јана Хуса из православља чешког, доказују се његова „православнія убѣжденія“ и то тиме што је, по Новикову, баш Хус учио причешћивање под оба вида.

Дакле сви се поборници чешког „православља“ највише размећу тим причешћивањем као доказом. Ја бих на то могао одговорити, позивљући се на *Гизелера*, који у својој Kirchengeschichte, на *Lenfant*-а, који у својој

књизи „Histoire du Concile de Constance“ и на *Палацкога* који у својој „Geschichte von Böhmen“ јасно доказују како је тај обред први увео *Јакубек из Стршибра*, пријатељ Хусов, и како је Хус већ био у косничкој тамници кад се то догодило, како се Хус испрва љутио на то „новачење“, које му је отешчавало процес на сабору, и како је тек пошто му пријатељи из Прага јавише да је то већ свршена ствар, и да Јакубек већ у велике причешћује народ и хлебом и вином, пристао да се не одрече свога пријатеља него да и свој aукторитет заложи за ту ствар, и како је тек после тога написао своју расправу о причешћивању под оба вида, — требало би ми велим само то навести, па да се у очима сваког беспристрасног судије сруши тај најјачи стуб Хусовог „православља.“ Ако бих још напоменуо сопствене речи Хусове на косничком сабору „да нема ни грчкоисточне ни римскокатоличке цркве већ да је једна црква Христова“ и даље: „како се из Хусових дела јасно види да је веровао у најкатоличкије „чистилиште“ (Purgatorium), то би могло уклонити сваку и најмању сумњу да Хус није био „православан“.

Али не само да Хус и хуситска крајина не носе ни трага каквога православља на себи, него ја ћу покушати да докажем *да тај величаствени покрет народа чешког није био ни искључиво религиозан, већ да је био* толико исто, ако не и много више, *почетак ове исте народне борбе за језик, народност и грађанску слободу*, која још и данас траје на чешкој земљи. Као доказ за то ја ћу просто и у кратко да испричам живот Хусов и догађаје хуситске крајине, и то по најнадлежнијем аутору у тој ствари, по *Палацком*. За оне моје читаоце, који несу имали у рукама његову историју, па би можда

помислили да сам изабрао пристрасног писца, који из љубави према свом народу представља ствари онако како и мени треба за ову цел, за њих ево неколико доказа Палацкове грозне објективности, која местимице постаје, барем по моме мишљењу, неправда:

Карактеришући Хуса, (III св. 1 полов. стр. 225) каже Палацки Ungemessene Kühnheit, Rücksichtslosigkeit, Hartnächigkeit und unbiegsamer Eigensinn, auffallende Sucht nah Popularität, und ein Ehrgeiz, der die Märtierers-krone als das höchste Ziel eines Menschenlebens ansah." Ко прочита кратку причу што иде, видеће до какога је степена беспристрастан Палацки. Он се труди да извини и кукавичкога краља Сигмунда и саме „св. оце" на сабору кесничком!

Die Verantwortlichkeit für einen solchen Fall (т. ј. ако би се црквени сабор разишао што му краљ не би допустио да суди Хуса по вољи) konnte Sigmund nicht wollen; so viel war ihm Huss nicht werth, das wegen seiner alle Hoffnungen der Christenheit auf die Blindenfürstellung der Kirheneinheit, und auf Reformation zu nichte werden sollten (III св. 1. пол. стр. 329)" — „Wollte das Conzilium ihm, Hussen, nicht Recht geben, und sich noch am Ende von ihm meistern lassen, so *muszte* es endlich, den hergebrachten Kirchengesetzen gemäsz, zu seiner Verurtheilung schreiten" (III св. 1. пол. стр. 363).

Само неколико речи, пре него што пређем на живот Хусов, и то баш о тој огромној привржености народа чешког наспрам прве цркве своје коју му основаше солунска браћа, из које Елагин, Новиков, Биљбасов, у својим поменутим списима граде капитал за чешко православље и за православни характер целе хуситске крајине.

Истина је да је католичка вера са њеним званичним *латинским језиком* била тако мрска народу, да је никаквом силом озго несу могли тако раширити да она буде једина вера. Само двор и већа властела била је у ствари католичка, а народ се кришом молио Богу на *словенском језику, који је разумевао* — та је љубав према богослужењу на народном језику била тако огромна, да су чешки краљеви морали кроз прсте гледати ако несу хтели да цео народ као јеретика казне. Најзад потреба народног језика дође до тог степена да је држава била принуђена да подиже богомоље за службу на словенском језику, и краљ Карло IV мораде са великом помпом да сам собом оснује словенски намастир емауски 23. Марта 1372, и мораде израдити код папе Климентија VI допуштење за јавну службу на словенском језику, мораде одредити особитога писара за писање и преписивање црквених књига и на „дичном словенском језику“ (nobilis linguae Slavonicae), мораде сазвати у намастир калуђере из Хрватске, Далмације и Босне (по Новикову и из Србије) који су могли одмах држати на словенском језику службу.

Да у живој потреби народној, којој је Карло IV. удовлетворио није било ни труна „православља“ доказује 1.) Што је Папа дао своје допуштење и благослов које зацело не би учинио да није знао да се само *народни језик* иште. 2.) Што су поменути наши земљаци којима је краљ поверио народни манастир били сви католици, калуђери бенедикђанскога рода. 3.) Доказује натпис у цркви над светим котлом. „Haec Eclesi monasterii Slovanensis *Catholicorum* sub utraque“ (из потоњих, *избрисаних* речи, по сведочанству јединог извора о овој ствари Теобалдовог „Hussitenkrieg“ — труде се поменути Славено-

фили да докажу његово православље! А да је била жудња за *народним језиком*, да је било буђење идеје *народности*, као што сам ја убеђен, које је изазвало емауски намастир, то доказује осем горњих доказа и то што је поносити римски император, Карло IV, тражио пријатељство нашега Стевана Душана, то доказују ове многоцитиране врсте његовога писма из Пизе у Италији од 19 Фебруара 1355, у коме пише. „Кад нам општност људскога бића уле а дубоко саучешће према ближњем, онда колика треба да је пријатељска свеза међу нама, најдражи брате, који смо браћа по достојанству царском, *по јединству племенитог словенског наречја, по заједничком пореклу од једног великог племена.*“ (текст овог писма који је овде у врло рђавом преводу саопштен, налази се у другој поли друге књиге Палацкога историје, на стр. 306).

Сам Биљбасов говорећи о оснивању емауског манастира каже: Необходимость *роднаго языка* при богослуженіи до того сильно проникла въ убѣжденія народа, что вынудила основаніе славянскаго монастиря. Єммаусская обитель была основанна Карлом IV. (стр. XVIII). — Помињући витлејемску црквицу каже: „Проповѣдники, особенно же говорящіе *на языкѣ чешскомъ* принуждени скрываться“ и т. д. (стр. XXVII.)

Коме и то није доста нека проучи живот и делање оних људи које и моји противници признају за претече Хусу, дакле које такође сматрају за поборнике „чешкога православља“ а на име *Конрада Валдхаузера и Јана Милића*, па нека ми кажу за што су беседе последњега градиле много већи утисак у народу, него Конрадове? Сваки ће морати признати да је узрок у томе што је Кон-

рад био Немац, па је на немачком језику проповедао тако да га је десети у народу разумевао, а Милић је грмео на матерњем народном језику. Наравно то све не вреди ништа који хоће званичну свесловенску веру; за њих: языкъ, отрѣшенный *отъ коренныхъ основанiй быта народнаго:* единства вѣри и обычаевъ(!!), всегда останется мертвим, и не связюущим, а скорѣе разъединяющимъ, членом" (Новаков стр. 54). Хајд' да видимо да л' истина народни језик, кад се оцепи од православља, постаје елеменат који раставља, или је он један који спаја све синове народне у једну огромну целину. Да видимо шта је састављало главну полугу којом је Хус кренуо свој народ у напред, шта је задобило оне силне победе народне у хуситској крајини, ако не идеја народности и њена суштина, језик народни!

Јан Хус родио се 6 Јула 1369. у маленоме месту Хусинцу. Учио је основну школу у Прахатицама. За тим је штедром помоћу својих заштитника дошао у Праг, где је 1393 постао на прашком универзитету најпре бакалауреус философије или како се онда звало „слободних уметности", за тим бакалауреус богословије (1394) а за тим магистар философије (1396). Две године после тога постао је Хус професор на универзитету, и одмах у почетку свога учитељевања завади се са многим својим колегама нешто рад својега народњачког положаја који је одмах заузео, а нешто рад реалистичког правца којим је био ударио у својим предавањима, најпосле и с тога што је бранио нека начела инглиског научника Џона Виклефа, који је већ био проглашен као јеретик. Али при свем том, Хус је одмах у почетку своје академичке каријере умео да стече себи тако место као учитељ да га већ 1401

изабра философски факултет за свога декана, а 1402 изабра га цео универзитет за ректора. Како је у исти мах био и *Никола из Литомишла* у једном од првих и најважнијих чинова универзитетских, то се њих двојица заузеше да чешкој „науци“ стеку првенство на универзитету краљевине чешке, јер Карло IV., који је основао прашки универзитет, поделио га је угледајући се на париску велику школу не само на четири факултета, него и на четири „нације“, од којих су у једној били Чеси и Моравци, а у друге три странци, па тако је чешка нација при решавању на универзитету имала само по један глас, а туђинци три. То је био узрок да су Немци којих је највише било у оне три нације жарили и палили, на универзитету како им је воља била, да су сва важнија места давали Немцима, да су се противили сваком подизању чешкога елемента на великој школи прашкој. Напрезања Ј. Хуса и Николе из Литомишла беху узалуд, јер су се велики чиновници универзитета само на годину дана бирали, и чим им изађе рок, изабраше на њихова места странце, и на универзитету се диже силна реакција противу Хуса, Николе и осталих народњака. (Палацки III, 1 Abtheil. стр. 195).

Али Хуса то ни најмање није смело с његовог пута. Он је видео куда то води ако се највећа школа у земљи остави у немачким рукама, па је за то заложио сву своју снагу у то да, спасе прашки универзитет своме чешком народу. Његовој популарности не само у Прагу него и по целој земљи, његовим многобројним пријатељима на краљевском двору, његовом личном заузимању код краља изађе најпосле за руком те краљ Вацлав прекиде гордијевски чвор „око три гласа“ на универзитету по алексан-

дровски. Једним декретом који се свечано прочитао на целокупној скупштини универзитета, заповеди краљ да од сад чешка нација има три гласа а странци један као што и на париском универз. има француска нација првенство, а познато је да је Карло IV. изрично хтео да прашка в. школа буде онако уређена као париска. — Ова сјајна победа Хусова и осталих народњака које је он водио, учини да још исти дан 2000 које професора и доцената које ђака немачких оставише Праг (Биљбасов каже 20 хиљ. други писци 5.000) и основаше доцније у Липиском за се университет. —

И ако је Хус овом борбом око три гласа и том сјајном победом стекао много заслуга као народњак, опет он не беше још стекао онај уплив на целокупни народ чешки који је после тако рећи на јуриш задобио, опет није могао са своје универзитетске катедре толико радити за буђење слободњачко-реформаторског мишљења у народу, за чим је толико жудео. Један од богаташа, који је слушао Хусове лекције на великој школи, а у кога је било тврдо убеђење да ваља народ будити из његова дремања, по имену *Јан Милхацмски из Пардубица*, изради допуштење да зида у Прагу црквицу за проповедање на *народном језику* и подиже у предграђу Старом Месту славну *витлејемску капелу*, и измоли од црквене власти да никога другог не постави за проповедника у тој његовој задужбини до *Јана Хуса*. Знао је Јан Пардубичанин да не може на далеко наћи такога учитеља народу као што је Хус. И заиста 14 Марта 1402 потврдио је прашки архиепископ Хуса за проповедника у витлејемској цркви. — Овде доби Хус прилику да се зближи са свима слојевима народним, и његове су беседе најважнија појава у

историји чешкој тог периода. Ни један од чувених проповедника, који су били предтече Хусу, ни сурови Конрад Валхаузер ни сањалички и мрачни Јан Милић несу могли да тако дубоко и озбиљно потресу народ као он. Хус се највише обраћао здравом разуму народном, изазивао је нове мисли у својих слушалаца, одушевља ао их за све што је честито. Цео правац његов беше много практичнији. Он се није упуштао у богословска цепидлачења, није говорио о стварима које народ није могао разумети, њему није било до тога да показује своју ученост, већ да га сваки слушалац потпуно разуме. Он беше поставио као задатак својим беседама да подигне цео морални живот чешкога народа, и он је без милости шибао сваку погрешку и слабост ма како да је она била ухватила дубока корена у народном животу, ма како старински обичај то био. Тако исто није штедео ни попове ни власнике, и јавно је претресао њихова безакоња, неправде и гадости, за које је сваки од његових слушалаца знао, и рад којих их је презирао, само с том разликом, што ни један није смео да о томе говори, јер никако није видео начина како да се народ отресе тих својих мучитеља. Витлејемске беседе развиле су ону солидарност народа чешког са његовим љубимцем Хусом, која је после његове мученичке смрти подигла чешку земљу на оружје за слободу савести. Тим беседама стекао је Хус народној ствари и на краљевском двору потпору, јер оне примамише и саму краљицу Софију у витлејемску капелу, и она на скоро узе Хуса за свог придворног духовника. Докле је Хус нападао само на „светске“ џелате народне, дотле је латинско свештенство на све стране трубило да из њега „говори сам св. дух.“ Па и кад је стао нападати на нека католичка верозакон-

ска правила, несу много обртали главе латински попови. Али кад Хус стаде нападати на папу, на вишу и нижу „духовну властелу“, кад стаде цртати како се они ваљају у најгаднијим нискостима, њихову таштину и грамзивост, кад стаде побрајати, колико се великих свештеничких места за скупе новце продало и препродавало, кад стаде проповедати да свештенству не треба никакво имање а камо ли толика богатства, дакле тек пошто поста опасан за његово материјално „благоденствије“, скочише сви попови на Хуса и прогласише да је јеретик, и да (сад) из њега сам сотона говори.

Из његове заједничке тужбе коју су концем 1408 први пут, а 1409 по други пут поднели митрополиту прашком карактеристично је за моје тврђење то што попови међу кривицама Хусовим као главно наводе: „dass er nicht nur das Volk gegen die Geistlichkeit, sondern auch *die Böhmen gegen die Deutschen aufreuze*“ (Палацки, III, 1. Abtch. Стр. 246). Дакле Хус није се на својој витлејемској предикаоници ограничавао на само верозаконска питања. Сад се прекиде и пријатељство међу Хусом и прашким архиепископом *Збигњеком Зајићем*, које није ни имало темеља, јер тај митроносац играо се само реформаторских тежња и слободњаштва, а Хус је свом душом био заузет за напредњачка начела која је проповедао Хус је не само на својој професорској катедри праш. универзитета био реалиста у философији; него је и са амвона витлејемске цркве бранио начела инглискога „јеретика“ Џона Виклефа (John Wickliffe, род. 1324, умрьо 1387. По заповести папиној ископане су му јеретичке кости и и спаљене 1428. Он се држао строго св. писма, и обарао је све што је увела римска црква у веру као изми-

шљотине у корист црквених власника. *Он је превео библију на инглиски.*) тако, да на скоро беше чешка земља „заражена виклефском јереси“. Архиеп. *Зајић* даде Хуса под суд за то. Прашки инквизитор нађе да у свему што је Хус проповедао нема ништа што би се са светим писмом сударило. Сад Збињек Зајић изради у папе Александра V. себи особиту булу која му даде право да употреби сва средства којима располаже да истреби виклефску јерес, па онда заповеди да му се све књиге Виклефове донесу да би се озбиљно прегледале. И Хус је морао дати књиге својега једномишљеника о коме он увек у својим делима и писмима с особитим поштовањем говори. Одмах пошто је архијепископ дочепао све те књиге, изађе његов декрет од 16. Јуна 1410 по коме су све књиге Виклефове осуђене да се спале, и који строго забрањује проповедање негових начела по црквама. Сва чешка земља беше рад тога огорчена на владику, сви слојеви народни осем поповског, осуђиваше тако поступање; Хус одмах 25 Јуна протестује код папе Јована XXIII; али све то не поможе, јер Збињек Зајић 16. Јула спаљује с највећом помпом Виклефове књиге у сред митрополије пред целокупним свештенством и уз свечано појање „тебе Бога хвалим“.

Он је том приликом спалио не само све богословске књиге Виклефове, него и његове списе о логици, философији, моралу, и математици, које не беху ни у каквој свези са верозаконом, па по тому не могаху имати ни трага какве јереси у себи. Целокупни прашки универзитет издаде свој протест противу поповског варварског поступања с науком. У њему велика школа каже, између осталога, да „selbst unter Voraussetzung von Irrthümern, welche in den Büchern sein könnten, eine Ver-

nichtung derselben nicht stattfinden dürfte, weil man sonst alle Werke, auch heidnischer Philosophen, aus den Schulen entfernen müsste“ итд. Два дана после те свечаности Збињек искључује Јана Хуса из цркве са свима његовим присталицама, и то се оглашује у свима црквама целог његовог архиепископства.

Цео Праг букну од срџбе, и подели се на два логора, јер прашки Немци су одавно били увидели да то није више борба око богословских размирица; већ борба народности, па су знали да победа Хусова значи победу народњачке странке на двору, чешкога језика на универзитету и у цркви, и слободњачких реалистичних тежња у опште, које се наравно несу допадале људима што се саме речи хватају — па тако прашки Немци пристадоше уз поповску партају, и у неким крајевима вароши дође богме и до судара, тако да је крал морао смртном казни запретити свакоме ко се први усуди, ма из ког логора, започињати борбу.

To byla weliká búržka a ruoznice. Nékteri prawili že jest mnoho jinyh knéh spaleno, nezli Wiklefowjch, a protó se lidé buzili w ty časy, a najwiece králowi dworané na kanovniky a na knéžie, a s nimi obecné wšickni lidé w Praze. Neb jedni drželi s. kanovniki a druzi s M. Husi, takže mezi sebu písné kančiwé skladali jedni o druhyh etc.“ Stari letopisowé (in Scriptt. rer. Boh. III, 12, 13) цитат Палацког III, а, стр. 252. Кад је 22. Јула хтео Збињек окружен са 40 свештеника да анатему на Хуса понови свечано у цркви, народ се побуни, и Збињек је био принуђен да се у цркви сакрије. Тај исти дан у мало шест наоружаних грађана не убише проповедника у цркви св. Стевана рад истог узрока. Међу тим Хус и не хаје за

Збињекове декрете но проповеда и даље у витлејемској цркви и говори беседу на свечаној седници универзитета у обрану Виклефове расправе о св. тројици... 25. Августа 1410. би Хус позван пред папину столицу да се правда. Његови пријатељи и краљица Софија не хтедоше да га пусте да лично оде Папи, „јер су знали каква је огромна мржња *у многим немачким земљама* против њега, па су се бојали да уз пут не падне својим крвницима у шаке, јер онда не би жив дошао у Болоњу. То је и краљ врло добро увиђао, с тога је својеручно писао Папи и захтевао да скине забрану проповедања у витлејемској капели, да се у њена права више не дира, да се опорече позивање М. Хуса на суд „јер — вели — држави не може поднети да тако корисног и заслужног проповедника преда у руке његовим непријатељима, *иа да тиме цео народ узбуни.*“ (Палацки III, 1. стр. 257.)

15. Марта 1411 екскомуниковаше Хуса све прашке цркве, осем оне св. Михаила и св. Бенедикта (поп Христијан од Прахатица и дворски свештеник беху једини који у својим црквама несу хтели да прогласе анатему на Хуса). У *оно* време ни таква казна не беше кадра да раздвоји народ од Хуса! Свију тих анатема као да није ни било... Кад је видео Збињек да ни то не помаже, а он изда интердикат на целу варош Праг! Али колико је свештеника било међу привърженицима Хусовим! Они се сви не освртаху на страшну забрану него крштаваху, причешћиваху, венчаваху и сахрањиваху ка и пре, и Збињек је видео да нема куд и да мора попустити.

Он пристаде (6. Јула 1411) да се покори краљу своме господару, да пише Папи и да му јави како он о јеретиштву и заблудама у Чешкој ништа не зна, и како

је са Хусом и универзитетом савршено помирио се, па да с тога ваља да се прекину сви процеси који су противу Хуса подигнути на римском двору, и да ваља да се све анатеме дигну. Али пошто му краљ поврати узапћене црквене приходе и ослободи позатваране фанатике поповске, Збињек не оправи поменуто обећано писмо Папи, него стаде на ново гонити свештенике који су држали с народом; али кад је покушао да казни Ђорђа од Јановица, проту саборне цркве, народ скочи на оружје, а с њиме чак и неколико дворана краљевих те га одбранише. Сад Збињак није имао куд него пође у Мацарску, краљу Сигмунду, не би ли његовом помоћу задобио поповштини њен стари положај у Чешкој, али још на путу умре у Пожуну 28. Септембра 1441. Заменио га је *Албикус од Учинова.*

Папа Јован XXIII. био је као и сви његови претходници не само глава кат. цркве већ и самодржац једне талијанске државе, и као такав морао је војевати са напуљским краљем Ладиславом, који је хтео да завлада целом Италијом, али кад је видео да пара за војну нема, он прибегне својој папској свемогућности и непогрешивости, те 1411 изда две буле. У једној зове цео хришћански свет у крстоносну војну против његовог политичког супарника а у другој обећава отпустити грехе свакоме ко новцем или ма чим потпомогне тај крстоносни рат. — У Праг дође као папин посланик Венцел Тим и стаде у име папино продавати отпуштење грехова.

Кад стигоше папине буле да се продаје отпуштање грехова и да се диже крстоносна војна на Ладислава краља напуљског, Хус стаде јавно проповедати против њих и плакатима на ћошковима улица огласи велику диспута-

цију о тој ствари 7 Јуна 1412 у великој дворани универзитета. У пркос протеста од теолошког факултета, састаде се тај дан врло много професора магистора и ђака, па богме и доста доктора богословије у карлинској дворани, и диспутација се отпоче под председништвом универзитетског ректора Марка Краљевградског. Као што се могло предвидети, она је била врло бурна. Хус се најпре огради од сваког подметања да он хоће да говори у интерес Ладислава напуљског и његовог савезника Гргура XII., или да напада на папску власт, па се изјасни да он хоће само да се бори противу злоупотребе те власти. За тим стаде оштро критиковати све клаузуле поменутих була, доказиваше да такво отпуштањ грехова не може важити јер није основано на светом писму, разложи како је то грозно подизати војну и проливати крв толиких сухришћана само за то што су своме краљу (Ладиславу) верни, опомену како је Христос својим ученицима запретио и њега самог мачем бранити, а сад зар да буде слободно потезати мачеве у одбрану имања његових последника? — Чланови теолошког факултета покушаваху да бране буле тиме да не морају све црквене навике бити на одмет што им се не може одмах наћи корен у светом писму. — Али сад прискочи *Јероним Прашки* своме пријатељу у помоћ, и старао се у дугачкој и огњевитој беседи да раздрага срце својих млађих слушалаца, и то му тако пође за руком, да сиромах ректор није могао да савлада буру која се диже иза Јеронимове беседе. У правом тријумфу отпратише ђаци Јеронима кући. Али то не беше доста, народ је јавно у Прагу показао своје презирање Папи. Краљев љубимац Вокза Валдштајнски приреди сатиричну литију у подсмех оној литији коју су попови градили при

спаљивању књига, и народна литија прође кроз цео Праг па на Пршикопе у Новоме Месту, начини спалиште, и спали обе буле папине уз огромно одушевљење.

То је наравно већ прекорачавало границе до којих је краљ хтео да иде с народом, и он прогласи да ће сваки главом платити ко се усуди да ружи Папу. При свем том у недељу 10. Јула, три младића „из ниских народних класа“ Мартин, Сташек и Јован у три разне цркве стадоше јавно опровргавати своје попове и стадоше доказивати да је отпуштање грехова за паре превара. Власт их похвата, осуди на смрт (11. Јула) и да би остале грађане такође научила памети, сазове све прашке општине да буду при казни. Ужасна гомила народа се слегла, Хус чим је чуо за то, дигне се са неколико магистора и са две хиљаде ђака пред општинску кућу, продре у дворану сенатора и покуша да спасе живот младићима. Сенатори, видећи каква се олујина у народу спрема, увераваху Хуса да може мирно кући ићи, и замолише га да и друге саветује да се разилазе кућама. Али чим се масе народне растурише, поведоше осуђенике на смрт. На ново стаде куљати народ из свију улица тако да није било изгледа дочепати се губилишта, те за то их на врат на нос, на по пута погубише. Народ зави лешине у бело платно и певајући црквену песму „Isti sunt sancti“ однеше их у Витлејемску цркву, где их Хус опева и с великом свечаношћу укопа.

После оваких догађаја власт се устуче назад, и попушта све оне које беше том приликом поапсила. —

1412. био је универзитет са свим хуситски, тако да се теолошки факултет морао да обраћа самоме краљу кад је хтео што да постигне (III, I. 281.) Међу тим попови су из петних жила радили да од Јована XXIII добију

нову, страшнију анатему на Хуса и да га скину с врата. То им испаде за руком. Папа одреди кардинала Петра С. Анџели да употреби најстрожије мере противу Хуса. Кардинал Петар заповеди да се у свима прашким црквама прогласи: ни један прави Хришћанин не сме се више дружити с Хусом. Ако се за двадесет дана од тога прогласа не окане својега јогунства и непослушности, заповеди, да се сваке недеље и празника уза звоњење свију звона и гашење свију свећа изговара најстрашнија анатема на Хуса. Ко му даде јела, пића, или преноћишта, тога чека таква иста клетва; где се год он налази, куд год он дође, мора свака црквена служба престати; кад умре, не сме се црквеним обредом сахранити.“ Други декрети заповедаху свима истинитим Хришћанима да Хуса ухвате па да га предаду или митрополиту прашком или владици од Литомишла, и — да из темеља разруше црквицу витлејемску.

Кад видеше *Немци* у општини Старог Места, да краљ напушта свога љубимца, и да допушта да се поменути декрети по прашким црквама оглашују, охрабрише се, састаше се наоружани при црквеној слави једној, па се дигоше право у витлејемску цркву да ухвате Хуса. Али их Хусови слушаоци тако дочекаше да су се безобзирце вратили у њихов Rathhaus. Ту лонџаше подуго и најзад решише да *бојем* ваља разорити цркву витлејемску wenigstens. Али и сам глас о томе имао је такав утицај у народу да Немцима прашким није скоро пало на памет да разоравају народну цркву.[1]

---

[1] Хус вели о томе: „Patr smelosti Nemecké! nesmelibi súsedu oboriti peci aneb chléwcè bez kralowy wolé, pak sméli su se pokusiti o hram boži! — “

За целокупно то фијаско немачко осветише се немачки попови. Они доиста не хтедоше у највише прашких цркава ни да причешћују ни да опоје мртваца докле је Хус у Прагу. Хус се уклони сам из Прага 1412 у Декембру и Козији Храдек (III. 1 стр. 287.) Ту је проповедао многобројноме народу што је са свију страна долазио к њему, ту је израдио своја главна научна и верозаконска полемична дела. Овде ће бити место Хусове трудбе за развијање *чешкога језика и књижевности.* Његова опозиција према Немцима позната је целоме свету из његове борбе на университету „око три гласа“, она се види и у његовим списима. Особито се борио противу унутрашњих опадања чешкога језика код Пражана, који су мешали немачки језик са чешким, и противу пулутанства и бескарактерности како у мислима тако и у убеђењима, што је наравно с оним стајало у свези. Ево шта Хус вели у 40-ој глави својег „Wýklad na pátere“: Take kniežata, páni, rytieri, wladyky, meštené — majic se postawiti, aby česka reč nebynula; puojmeli Česh Nemkyni, aby deti ihned česky učili, a nedwojili rečí; neb reči dwojeníe jest hotowe záwidenie, roztrzanie, popuzenie a swár. Protož swaté pameti Karel ciesar král Česky prikazal jest bul Prazanôm, aby své deti česky učili, a na radném domu jemuž nemecky rikaji rathús, aby česky mluvili a žalowali. A werne, jako Neemias slyšaw, ano dietky židowské mluwie odpoly azotsky a ne umeije židowsky, proto je meskal a bil: též nynie hodniby byli meškanie Pražane i jiní Čechowe, jenž mluwie odpolu česky a odpolu nemecky. A ktoby mohl wše wypsati, co su reč jež čezku zmietli; tak že kdy prawi Čech slyši, ani jinak mluwie, nerozumie jim co mluwie atc.

Као чешки писац, Хус је особито много полагао на чистоту народног језика, и трудио се не само да правилима даде језику сталан облик, него је створио и нов чешки правопис, који је тако прост, прецизан и следствен да га још у шестнајестом веку узеше у штампану књижевност, и да се још и данас свуда њиме пише. Његових *иетна јест чешких сииса* не само да се могу лако познати по чистоти језика и правилном правопису, него се још одликују неким особитим, језгровитим казивањем. Осем тих књига он је цео чешки превод библије, који је некакав непознати у XIV. веку израдио, из темеља прерадио и поправио, као што још његовим правописом написани, сачувани егземплари из почетка у XV. веку доказују. Па и као стихотворац покушао се Хус, и то не само у побожним песмама, него и у дидактичким хексаметрима и ако не с Бог зна каквом срећом. (III, 1. стр. 300). Али то и није од велике важности, главно је што тај покушај обући чешки језик и у хексаметар, доказује, како се Хус старао да чешки језик обработа у сваком правцу, доказује његово заузимање за свестрано развијање чешке књижевности. —

1413 прими Хус понуду краљевског љубимца Јиндриха Нажанског да дође ближе својим пријатељима, и настани се у његовом великом замку Краковцу (у раковничком округу). Одатле је Хус врло често одлазио на сајмове и у оближња села, свуда где се какав народни сабор дешава, и свуда је проповедао и учио народ, који је по речима једног ондашњег љетописца, гомилама за њим ишао, и свуда га пратио (III, 1. стр.. 305).

У то време беху скандали међу великодостојницима римске цркве достигли вршак. Црква је имала ни мање

ни више него троје папа: *Јована* двадесет трећег, *Гргура* дванаестог, и *Бенедикта* тринаестог. Сваки је од њих проглашавао себе за првога папу, и бацао је анатему на остале колеге. Осим тога списи и проповеди Џона Виклефа и Јана Хуса беху потресли из темеља доондашњи душевни живот у Јевропи тако, да је сваки жељно изгледао, не ће ли се друштво ма на какав начин спасти тог верозаконског метежа. С тога на све стране радосно поздравише глас да папа Јован XXIII. сазива црквени сабор у Косницу, и то за Новембар 1414, да се на њему реше сва верозаконска питања и сумње средњега века, и да се изрече пресуда учењу Хусовом и његових другова.

Хус одмах одговори да пристаје да дође на сабор у Косницу и да брани своје учење, али само под тим условом да претрес његове ствари буде *јаван*. Ево како он моли краља Сигисмунда у једном особитом писму: „као што никога несам ничем учио у потаји, тако желим да ме не саслушавају и пресуђују кришом, већ у јавној седници саборској“ итд. Краљ му је не само обећао то већ му је дао и ово спроводно писмо: „Ми, Сигисмундо, по божијој милости краљ римски итд. узимљемо поштованога магистра Хуса, бакалауреа богословије а магистра философије под нашу заштиту, и под заштиту освећенога царства; по томе заповедамо да га пропустите у Косницу, да буде тамо докле хоће и да се слободно врати кад му се усхте: осем тога заповедамо, да му се даду пратиоци који ће чувати њега и његове сапутнике, ради части и поштовања нашега величанства“. Осем тога краљевског писма имао је Хус још и званичан акт од чешког инквизитора Николе, који сведочи да је Хус „у свима својим делима и

проповедима добар католик који није никад ништа зло или сумњиво урадио“.

Путовање Хусово до Коснице било је као какав триумф. Свуда, у свима градовима поздрављао га је скупљени народ, и он је свуда проповедао, свуда изазивао особитим огласима научнике богословске да јавно оборе доказима оно што он учи. Кад је дошао у Немачку, он је немачки проповедао, и народ га је свуда с најживљом пажњом слушао и с усклицима испраћао. Кад је 3 Новембра стигао у Косницу, већ је цео сабор био искупљен. (Сви курфирсти, 53 кнеза, 132 грофа, више од 700 ритера, 4 патријара, 29 кардинала, 47 архиепископа, 160 епископа, више од 200 абата, много доктора богословије и још више калуђера), и папа Јован XXIII. као да је на њ чекао; јер одмах 5. Новембра отвори свечано сабор. Али Хусово дело не дође на ред одмах, па је имао времена да у своме стану пише колико му је воља. На један пут, 28. Нов. у вече затворе Хуса, и одведу га после неколико дана у доминикански манастир на брегу Рајне, и затворе у малу влажну и смрдљиву тамницу до манастирских захода.

Кад се за тај догађај чуло у Чешкој, крајње гнушање према насилницима овлада свуда, и протест за протестом се гомилао. Први је потписан већ 8. Декембра. Чеси се обраћају цару, „у кога се после Бога највише надају“ и моле га „да заповеди нека пусте Хуса из тамнице и нека му се допусти да слободно говори и брани истину, и он ће оборивши у један мах све лажи и клевете збрисати љагу која се наноси *народу чешком.*“ Други је протест приспео у Косницу два месеца после првог, дакле у почетку Фебруара 1415. У њему „кнезови и остала

[redacted] начуде како
[redacted] правди Бога

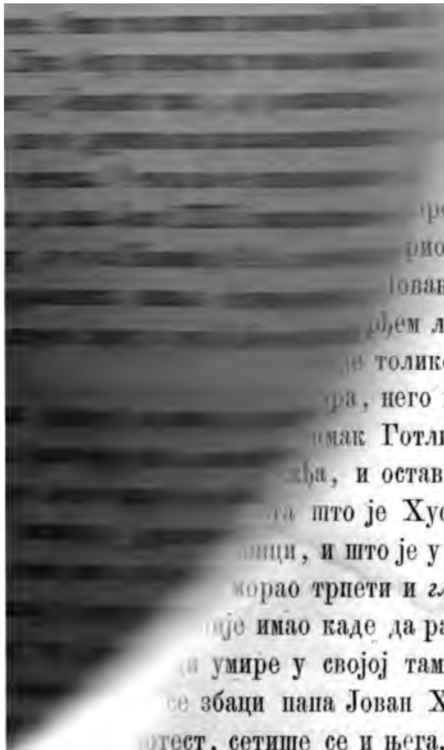

се брани од
против *целог*
ска не деле ин-
Јана Хуса, и то

ре споменуто спро-
рио поступак папе и
ована XXIII у Шаф-
ођем личном душманину
је толико мрзио да му ни
ра, него га ноћу 27. Мар-
ımaк Готлибен, близу Ко-
ђа, и оставе га под силном
та што је Хус страдао од гла-
мници, и што је у тамници пропљу-
морао трпети и *глад).*
није имао каде да разбира да ли Хус
и умире у својој тамници, јер се ра-
се збаци папа Јован XXIII, и тек кад
отест, сетише се и њега. Тај су протест
мо Чеси и Моравани него и Пољаци. Та
ња Хусових земљака и суплеменика изради-
тку те га почетком Јуна доведоше из Готли-
сницу, и 5. Јуна изведоше га први пут пред
дакле *пошто је шест месеци тамновао!..*
еху му одредили три аудијенције да се брани од
е коју је махом саставио Михаило de Causis и на-
Жерсон. Овај беше повадио 19 чланака из Хусових
као „јеретичке и за осуду“.

Прва аудијенција (5 Јуна) не може се тим именом назвати, јер га доиста несу слушали. Сви су у један мах викали тако да се од опште забуне и викања ништа није могло чути, и седница се морала затворити. Та је седница интересантна само по томе што показује колико је сабор био беспристрастан у овоме спору. Пре него што ће Хуса увести прочитани су протоколи тајних испита, који су за тих шест месеци држани у тамницама, и на дну тих протокола стајала је написана већ и пресуда.

На другој седници (7 Јуна) био је и цар *Сигисмунд.* Тај дан беху тужиоци: Михаил de Causis кардинао камбрејски, кард. Петар Аљако, кард. Франциско Забарела, и Џон Стокс. Сва обрана која је Хусу допуштана, била је у томе да одриче што су на њега бедили и да казује прави смисао својих речи који су они извртали. На тој седници концила није могао *кардинао Ајљи* да се уздржи а да Хусу не пребаци како се схватало да је од добре воље дошао у Косницу, и да нико не би имао силу да га примора доћи, ако он не би хтео. Хус потврди то и данас и рече да у домовини има толико пријатеља који би у стању били одбранити га од сваког насиља. Каква безобразна продрзљивост! кликну кардинао очевидно с гнушањем. Сад устаде витез *Јован Хлумски*, и потврди Хусове речи „Ја сам — рече — један од сиромашних чешких властеличића, па опет бих се ја један подухватио да годину дана браним Хуса од сваке силе. Али осем оваких као што сам ја, има у мојој отаџбини силнијих барона који би га на својим замцима и градовима за цело бранили ако би нужде било и против уједињене војске чешке и римскога царства“ (III, 1. стр. 351.) Цар је, по обичају морао сам завршити седницу, и он је затвори обративши се Хусу с

овим речима: „Ја теби обећах заштиту на путу довде и за твојега бављења овде; ја ти јемчих да ти се не ће нанети ни најмања увреда и да ће ти бити слободно пред целим сабором бранити своју науку. *Ти ето сам видиш како су савесно и снисходитељно испунили моја обећања кардинали и епископи, и ја им за то остајем благодаран!“*

Какво племенито, нежно — *царско срце*! Какво дубоко поштовање истине, какав диван доказ да су краљеви заступници божији на земљи, сума сваке правде, милосрђа, и човекољубља! И опет има народа који су толико заслепљени да се буне против таких краљева постављених милошћу божијом!...

Трећа и последња седница била је одмах сутра дан, 8. Јуна. Она је решила судбу Хуса и формално, јер су тачке које је тај дан бранио Хус највише дражиле његове судије. Тако н. пр. како је стао доказивати „да кардинали који не живе онако скромно као што су апостоли живели, несу пријемници апостолски, гракну на њега, и заповеде да га одведу у тамницу. Ту је седницу завршио узор-император овим речима: „Ви сте саслушали овде тужбе противу Хуса, које су потврђене необоривим доказима и његовим сопственим признањем (?!!!) Од отих кривица ја мислим да би и једна довољна била *да се Хус осуди на смрт, и то да се спали.* С тога ако и даље остане у јереси, ја предлажем да се спали. *У осталом будите уверени, ако се он и покаје пред светим сабором, то ће бити само на језику. Чим се врати у Чешку својим друговима и заштитницима, за цело ће радити по староме, за цело ће се све више и више удаљавати од чисте вере, и потоња ће бити гора од прве!“*

Дакле Сигисмундо предлаже да спале Хуса, онога истога коме је он осигурао у име својега Величанства слободан повратак у Чешку, *он први!* Да и данас нема толико душевне браће Сигисмундове, и да све те речи несу доказана историјска истина — чисто не би човек веровао!...

До 15. Јуна трудио се сабор тајно да приволи Хуса да опорече све што је учио, али он остаде непоколебљив као стена. Тај дан у јавној седници осудише „Хусово“ учење: „да ваља да се свако причешћује и хлебом и вином“ и то ево како класички „И ако је такво причешћивање основао Исус Христос, и ако га извршиваше апостоли и цела црква у прво време, опет је оно с временом *изашло из обичаја* за светске људе, и замењено је другим похвалним обичајем, који не сме нико да преступи.“

24. Јуна одлучише да се сви списи Јана Хуса спале.

5. Јула послаше четири епископа и неколико земљака и другова Хусу у тамницу да још једном покушају приволети га на порицање. И тај мах узаман. То је било у очи дана кад су га спалили.

6. Јула 1415 доведоше Хуса из тамнице у саборну цркву да га распопе. Најпре га обукоше у пуну свештеничку униформу, дадоше му путир у руке, и поставише га на особити за њ спремљени амвон. Ужасна гомила света била је у цркви и око ње, али нико није смео ни да писне, не изузимајући ни императора, јер за најмање сметање тога обреда била је утврђена казан: црквена клетва и три месеца тамновања...

Папин аудитор Бертолд фон Вилдунген прочита пресуду, епископ Конкордије две беседе о књигама Хусовим које су осуђене да се спале и о самом Хусу који је осуђен

да га распопе. За тим пријоше епископи које беше сабор за то одредио, али пре него што започеше, позваше Хуса још једаред да се одрече. Хус се окрене народу и громовним гласом изговори „Ови ме епископи наговарају да се јавно одречем — не! Не могу ништа учинити противу савести, не ћу да хулим веру Христову. Ако се одречем од истине, како ћу се усудити да погледам у небо? како ћу се после *усудити да погледам у очи народу*, ако се мојом кривицом поколебају његова убеђења од векова? Не, нигде се одрећи не ћу. Спасење толиких душа народних драже ми је од мојега трошног тела!“

Епископи отпочеше своју церемонију, одузеше Хусу путир из руку, скидоше му парче по парче од одежда, и уза свако просипаше грозне клевете, којима је тако богат средњевековни баук мистицизам. Кад дођоше до тога да „проклетнику“ постригу косе, завадише се епископи. Један вели ваља бријачем, а други не него маказама. Хус се насмеши па се обрати цару с молбом да их помири. Најзад му метнуше на главу капу од хартије на којој је било написано: „Eresi Archa.“ На ту детињарију поповску Хус је мирно приметио само ово: „Христос је за ме понео трнови венац. И ја радосно узимам њему за љубав ову поружну капу.“ Епископи завршише своју параду овим речима Хусу. „Црква не зна више за те; она предаје твоје тело светској власти, а твоју душу ђаволу.“ За тим се окренуше цару: „Свети сабор у Косници предаје суду и грађанској власти распопа Јана Хуса, за кога црква не зна више.“

Цар га предаде баварском курфирсту Лудвику: „Љубазни херцеже, ти, у кога је мач светске власти за казну зликоваца, узми тога човека Јана Хуса, и у име моје казни га као што приличи јеретицима.“

Лудвик га предаде џелатима: „Узмите Јана Хуса па га спалите, јер је тако решио најпремилостивији господар наш, краљ римски, а и ја вам заповедам“.

За тим га поведоше кроз непрегледну масу народну, која беше прекрилила све улице, и цело поље од готлибенског села до замачке баште где је било подигнуто спалиште. Кад се Хус попео на спалиште, окрете се народу да се опрости с њиме, али џелати ускорише свој посао. Увише му тело сламом и дрвљем до појаса, везаше му руке назад, привезаше га мокрим ужетима за дирек; да не би ни главом могао мрдати, везаше га и око врата укатрањеним ужетом за дирек, и потпалише.

Како букну пламен, Хус отпоче на глас певати црквену песму „Христе сине Бога живог, помилуј ме грешног!“

И тако се сврши трагична катастрофа. „С њоме се испуни и највећа неследственост у историји црквеној: сабор који се састао да реформише цркву, спалио је онога који друго ништа није ни тражио до ту реформу“ вели *В. А. Биљбасов*[1].

Глас да је Хус осуђен и спаљен имао је огроман, општи и дуготрајни утисак на народ чешки и моравски. Сви

[1] Да бисмо окарактерисали Хуса *као црквеног реформатора* а узгред и да бисмо упознали српске читаоце са снажним слогом великог немачког реформатора нека нам се допусти да наведемо неколико врсти из једне брошире *Мартина Лутера* која је 1537 изашла у Виртембергу[1] и у којој је он издао немачки превод од она четири писма Хусова, што су сачувана из цела кореспонденције његове са земљацима, (која је врло вешто вођена помоћу једнога од хусових тамничара, кога Хус

[1] Види Martin Luther's Sämmtliche Werke. Frankfurt a M. 1855 Bd. LXV, или пом. књигу *Биљбасова* стр. 43—57 или Grœsse, Trésor de livres rares, Dr. M. Luther vol. V. p. 306.

сталежи и партаје, и старо и младо, и мушко и женско осети тај удар. Највећи ауторитет на земљи беше изрекао своју пресуду у расправи која се тицала највиших интереса људских, вере и савести, истине и наравствености, слободе и закона. За цео свет била су сад стремљења чешкога народа јеретичка и бунтовничка. Сад се није имало куде, или је ваљало покорити се и признати црквенога суда пресуду, или је ваљало отпочети јавну опозицију противу цркве и свакога ауторитета њена. И доиста прва посљедица беше да се у Чешкој створише две партаје, католичка и хуситска. Они који су хтели средину и који признајући компетентност судије само за овај случај доказиваху да је лажним сведоцбама наведен на зло, беху у тако малом броју да на скоро мораше пристати уз један или други логор.

Ужасни метежи подигоше се на све стране како пуче глас да су Хуса спалили. У Прагу стадоше пљачкати и из темеља рушити куће свима поповима који су били особито познати као непријатељи Хусови. Многе је народ испребијао на мртво име, а неке је побацао у Влтаву, Око митрополитског двора ниче читава опсада, и он се

називље добрим анђелом). Нама је врло жао што не можемо овде да преведемо и та писма Хусова, јер се у њима као у огледалу види цела чистота његових убеђења, цела узвишеност његовог личног карактера, али би то прешло границе и мету овога чланка.

Дакле Мартин Лутер, саопштивши сва четири писма вели:

„Ја ни мало не сумњам да ће сваки ко прочита или саслуша ова писма, ако је при памети и ако има савести пред Богом, признати да је у томе човеку, Јану Хусу, био диван и велики дух, казаће: како хришћански он пише и поучава, како трпљиво и смирено све сноси, како мушки гине најсрамнијом смрћу, а све за истину, како је он једна једина овчица међу самим вуцима и лавовима усред оних великаша, високодостој-

лично с тешком муком спасао. Ни у „внутрености“ није било боље поповима. Властела као патрон цркве, стаде отпуштати арковане католике а намештати народне, хуситске свештенике. Највише је осетио горчину која завладала беше у народу, Литомишљански владика, јер он је на црkв. сабору у име чешког и моравског клира нападао на Хуса и управљао процесом. За час га ослободише силних брига о земаљском огромном имању које је пре тога имао. Краљ Вацлав беше слаб и нерешив као и свагда; али краљица Софија беше савршено убеђена да је Хус невин био, и оста јавно уз народну странку, а с њоме и много жена од највеће властеле. Сама влада беше принуђена да у Септембру 1415 сазове чешке и моравске „сталеже“ на скупштину у Праг, не би ли се тако народним осећањима и жељама дао законити облик, не би ли тако одвратили народ од тога да сам себи помаже и даје удовлетворења на претеран начин. Скупштина је била многобројна (Палацки наводи по имену све најодабраније главе) и одмах чим се искупила, састави једногласно писмо црквеноме сабору пуно пребацивања и претње. Ни у самом почетку нема обичног поздрава него само увера-

ника, искупљених из целога света. Ако је он јеретик, онда богме није ни било до сад на земљи ниједног правог Хришћанина. Та по каквим се плодовима познаје прави Хришћанин ако не по онима, као што су дела Хусова.

Он није ништа скривио, никакво зло учинио, већ је само учио: ако папа није побожан и скроман, он није црквена глава. Он допушта да папа остаје глава, само не глава свете цркве, као што на прилику рђав поп не престаје бити парох и ако није међу правим свецима његове парохије. Тако исто вели и Јан Хус: ако је папа угурсуз (schalk) то он није благочастив ако је најстарији у цркви. Тако бих исто ја или ти рекао: како је Јуда лопов и издајица то он није благочастив [illegible]ар што је био апостол. Али је требало да Хус овако рекне:

вање да хоће само добро и да ће се стално држати христових закона.

„Од чисте Богом заповеђене љубави према ближњему посласмо вам, честити оци, неколико писама, а тако исто и најсветлијем краљу Сигмунду, нашем будућем господару, о нашем милом проповеднику и учитељу Јану Хусу, и та су писма прочитана на вашој скупштини. Али ви сте као што чујемо наша писма у ватру бацили, поштованога магистра осудили и најужаснијим начином убили, не доказавши ни у чему да је био у заблуди, онако тек на злурада казивања његових и наших непријатеља и издајица којекаквих, и то све на вечну увреду и срамоту нашу, краљевине Чешке, и маркогрофине Моравске. — — — Бранећи дакле нашу част и савест, изјављујемо овим пред вама и пред целим светом: да је маг. Ј. Хус био доиста човек најчистије наравствености, најпоштенијег гласа, да је проповедао јеванђеље по упутству цркве и св. отаца, да се гнушао сваке заблуде и јереси, да нас је сваког упућивао на братску љубав и мир, и то не само речју и списима својим већ и целим животом. Ми изјављујемо даље: да је сваки онај, ко говори о јересима у Чешкој, ма из

И ако је папа угурсуз или зликовац (schalk und bösewicht) он је опет светац, не може погрешити ни у чему, и све што он учини или рече то је свето, то је чланак верозакона и правде. То су желела господа на сабору у Косници да чују и ако су баш, они собом прогласили троје папа као зликовце, и ако су их они збацили. Од отих несу ниједнога спалили, а Хус је морао да страда при свем том што он није ништа друго доказивао но оно што и сабор својим збацивањима папа.“

„Јер ево како се почела та игра: Папа беше пустио у свет опраштање грехова и означио тржаство у Риму на зидање цркве св. Петра итд. Међу осталим римским и папинским измишљотинама (fündling) обећаваше папа у својој були свима који умру путем у Рим, да ће се ама одмах вазнети управо на

ког сталежа и ма ко он по своме чину био — изузимајући једног јединог краља римског, јер се од њега као од нашег будућег господара надамо да се у томе не ће такође огрешити — да је сваки лажа, издајник и непријатељ наше земље и народа, да је он јеретик и син ђавољи, син тог оца сваке лажи. Него нека, за све те увреде осветиће нас божја правда, а ми ћемо нашу тужбу поднети првоме јединим Папи, кога ће Бог подарити својој цркви, кога ћемо као верни синови слушати у *свему, што је право и добро, што се слаже с разумом и законима божијим*, и ако ћемо и од сад бити готови да својом крвљу бранимо смерне и сталне проповеднике.“

Три дана доцније, 5. Септембра, саставише сви чланови те скупштине, и то у форми скупштинске одлуке, савез на шест година (за сад), којим се сваки властелин обвеза да са свима осталима у свему заједнички ради, да на својим земљама и добрима *заштићује слободу савести*, да само оне владичке заповести врши које се слажу са светим писмом, да *у свима питањима верозаконским сматра универзитет као највећег судију*, да се одупире свакој анатеми, ма која ју светска власт подупирала

небо; осем тога да је оштро заповедио (gewaltiglich geboten) анђелима — као земаљски Бог, и божији намесник — да одмах чим који човек умре, однесу његову душу на небо, баш као оно што Тцел, који је кардиналу у Мајнцу донео отпуштење грехова, учаше да се за сваки динар који зазвечи у ковчегу, пресели по једна душа из чистилишта у небо. Таким свиралама онда свираше па онда умукоше док им опет не дође време да таку игру засвирају. (У оригиналу: Selche pfeiffe sie da zu mal einzogen wud nach einzihen, bis sein wider kȍnnen sochen tantz pfeiffen.)“

„Како међу тим такву грозну (grewliche) проповед не би отрпео ни један магарац нити свиња, да су они нешто људи — а камо ли да су Хришћани — то устаде против тога у Прагу

и т. д. По унутрашњости земље састаше се одмах *окружне скупштине*, на које дође и остала народна властела, и све те скупштине ударише свака свој печат на поменуте декрете прашке скупштине сталежа, тако писмо косничком концилу и акат о склапању поменутога савеза имађаху по 452 печата („сигила“), и беху написани у осам егземплара.

Међу тим и непријатељска странка није седела скрштених руку, него се састаде такође на скупштини — свега 14 барона! Они оправише такође писмо црквеном сабору само с уверавањем верности и послушности. Краљ Ваџлав, и ако само усмено, изјави да се слаже са овом партијом.

Чим краљ том изјавом отпаде од народне странке, стадоше и његови најдражи дворани отпадати од њега, и пристајати јавно уз народ, а на име оставише га одмах знамените и даровите велможе: *Жишка Троцновски и Никола Хусинечки (или Прахатички)*. Њих двојица сазваше 22. Јула 1419 *велику народну скупштину* (табор) на брегу који Хусовци тада крстише *„табор.“* На њу се искупи до 42 хиљаде и за њу признају сами непријатељи хуситски да је била велика свечаност која је

Јан Хус (почем је он био проповедник у црквици витлејемској), одрицаше да папа може да учини тако што, доказавши да је то неправда, и многе друге ствари. И тако, пошто је у својим проповедима зашао тако далеко да је чак доказивао: да папа може и неправду какву учинити (а то је онда била већа јерес него одрећи се и самога Христа) истераше га, и он је доказивао после ако је папа зликовац, он није благочастив. Сад загрокташе све свиње на њега, накострешише се, наоштрише њушке, згромадаше се у гомилу докле га издајнички и зликовачки не спалише. Јер то је било међу главним тачкама да је папа непогрешив, као што и јуристе (у оригиналу је игра у речи коју ја не умем превести добро на српски Jurispediti) из мишје рупе у Риму кажу: Non presumitur tante celsitudinis

узвишавала дух и срце.“ Сваки нов гост дочекиван је срдачно, и поздрављан као „брат“ или „сестра.“ *Међу сталежима већ не грађаху никаквих разлика.* Заједно су се сви Богу молили, причешћивали и исповедали, заједно су се хранили, јер све што беше донесено раздељише под једнако и с онима који не беху ништа донели. Браћа и сестре на табору несу хтели да знаду више за „моје“ и „твоје“. Строга наравственост одржавана је са највећом савесношћу. Цео дан је проведен у разговору и беседама, којима се међу собом обадраваху да у слози и љубави остану постојани привржекици народне ствари. Скупштина се разишла мирно и у највећем поретку, пошто је особитом колектом пред разлаз платила штету свима газдама што им тај дан њиве и поља погазише.

Краљ Вацлав стаде јавно гонити Хусовце. Почетак је учинио наместивши у општину Новог Места у Прагу све саме непријатеље народне за сенаторе, и мислио је да полако измени и остале општине прашке. Ти нови сенатори не пропушташе ни једне прилике којом су могли да наштете Хусовце или да их увреде. Кад 30. Јула 1419 пролажаше поред новоместанске општинске куће једна

---

apex erare. Да се нико не усуди помислити да тако висока глава може погрешити. На жалост они се сувише усуђују с тим „да се нико не усуди.“ —

„— — — Сви поштени људи убеђени су да је с Хусом учињено насиље и неправда. Еразмус Ротердамус, у једном од својих првих трактата, који ја још имам пише јавно: Johannes Hus est exustus, non convictus т. ј. Хуса су спалили али несу га никад свладали (überwunden).

За тим прича Лутер како су на косничком сабору доказивали да папу не може и не сме нико казнити, и то 34 стихом Језекиља ecce ego ipse super pastores et non populus: ево ја сам над пастирима а не народ — и како је Хус одрицао да у тексту стоји *а не народ*, и то не с пуним правом јер

хуситска литија, сенатори је са својим слугама зауставише, стадоше јој се ругати и камењем бацати на путир који је свештеник носио. То изазва јавни устанак. Наоружане чете покуљаше са свију страна, и под предвођењем Жишкиним узеше скупштинску кућу на јуриш, и седморицу сенатора који не беху измакли, побацаше кроз прозоре. Стрмоглавце дочекаше на улици копља и ражњеви, и ако је ко још дисао, одмах га притукоше. Краљевска коњица беше истина потрчала сенаторима у помоћ, али кад виде како све улице беху набрекле непрегледаним гомилама оружанога народа, врати се назад. Звона у целој вароши огласише устанак. Грађани изабраше одмах четири капетана, који одмах заседоше у општ. кући, понаместаше страже на сва главнија места, и позваше све грађане на оружје. (Палац. III, 1 420). Како су чисте побуде биле том „метежу“ или „буни“ види се из тога што никоме од свију тих метежника не паде на памет ни да дирне богато рухо и драгоцености на лешевима поубијаних сенатора, који остадоше насред улице.

Краљ Вацлав, који је још пре овог догађаја нашао био за добро да се уклони из Прага у свој дворац на Венцл-

---

вели, ни данас не може се наћи ни једна верна библија ни писана ни печатана, у којој би биле те речи et non populus. Али они су у Косници умели наћи један екземплар у коме баш тако стоји, и Хусу ништа није помогло што је доказивао да је та библија искварена, они га ућуткаше.

„Из свега је очевидно да је Хус био врло учен човек, најученији од свију доктора који су били на сабору у Косници, као што су то признали и сами његови противници (ја сам сам чуо пре 30 година од високих богословских особа), и као што тако красно доказују његове књиге *о цркви и проповеди*. Ја сам једном у Ерфурту, у манастирској библиотеци још као млад богослов нашао његове проповеди које се беху у тој библиотеци спасле од спалишта, и стадох радознао да видим шта

штајну, кад је чуо шта се учини у Прагу, дође у тако бесниlo да у мал' не уби сопственоручно једног дворанина који се усудио да примети да се то све могло у напред предвидети. Ту Вацлава удари капља, и узе му се цела лева страна. 16. Августа 1419 понови се апоплексија и то тако силно, да је за неколико сахата издахнуо. Ноћу кришом донеше дворани његово тело у прашку саборну цркву. Његова жена Софија оста за време глава државе док Сигмунд не дође да седне на престо брата свога.

Међу тим народни сабори (tábory) учесташе на све стране. Осем редовних састанака на брегу табору, митинзи на брегу Беранку, код Вожице, код Плзна, код Захрашћана, код Хохенбурга и код Ореба. Табор на брежуљку Бзи разасла 17 Септ. 1419 писане прокламације, и позва све Чехе на општу скупштину 30 Септембра на вис и Križkuw, иза Јасенице, 4 сахата јужно од Прага. Овде опет заказаше скупштину у Праг и то 10 Новембра.

Краљица регенткиња издаде заповест да се сваким могућим средствима гледа да осујети та скупштина од 10 Новембра, стаде утврђивати Праг, и стаде на врат на нос организовати сталну војску од све самих немачких најам-

---

пише у тој јеретичкој књизи. Ја сам у њој толико добрих ствари нашао да се запрепастих како су могли спалити човека који тако хришћански, тако разумно тумачи свето писмо. Али почем је његово име онда тако било проклето да сам ја мислио да ће зидови поцрнети а сунце потамнети ако га споменем по добру, то склопих књигу па изађох с рањеним срцем. Ја сам тешио себе да је он то можда написао пре него што је постао јеретик — ја не знађах онда историју сабора у Косници.«

»Најзад још најлепше. Његови противници сами доказују јасно, и ако неразложно, јер они би ваљало да се стиде (кад би слепци могли видети!) Писац који је издао немачка акта саборска, и који би за цело од срца наудио Хусу да може, признаје да се Хус неустрашиво осмехивао кад су га распоп-

ника. Али Жишка није оклевао него са Новомештанима нападне на Вишехрад и отме га 25 Октобра од краљевске посаде па намести народну посаду у њ.

Међу тим Сигмунд је морао већ дићи прву крстоносну војну противу Чеха, јер Пражани на годину после вишехрадске битке (5 Новембра 1420) заједно са присаједињеним баронима издаду овакву прокламацију свима Чесима који још не беху пристали уз народну страну: „Свако добро и поздрав драги пријатељи! Ми вам се тужимо на Сигмунда од Угарске који не заслужује да се зове краљем, јер се, заборављајући своје порекло и отпанувши од примера доброте и милости које су му предци оставили, предао свима нечувеним свирепствима у земљама чешке краљевине, палећи убијајући људе и децу, силујући девојке, и ваљајући се у сваком другом безакоњу. Још је и ово најзад издајнички одлучио, бајаги заштићујући римску цркву, да *утамани чешки народ*, и то помоћу крста који папа по неправди против нас проповеда, да утамани народ, који је он незаслужно обешчастио љагом јеретиштва

љивали, да је на спалиште ишао молећи се: „О Исусе сине божији који си пострадао за нас, помилуј ме грешника", да је видевши једну сироту сељанку како доноси дрва за његово спалиште само се нежно насмехнуо и рекао Sancta simplicitas! т. ј. света простото!, да је био готов да се исповеда пред смрт, али кад му поставише као услов да се одрече својега учења, да је одбацио и ту последњу утеху." — — —

Ако онај, који тако озбиљно може да призива Христа у тренутак кад умире, ако онај, који се с таком вером и самосвешћу пење на спалиште није велики мученик Христов, онда се не ће нико спасти, јер он вели „ко ме призна пред светом, тога ћу и ја признати." Сума од свега је ово: Папа гради многе свеце, ко зна да ли несу они у паклу? Хуса је отерао у пакао и ако он мора бити на небу. Мој драги Папо, нека ђаво буде твој, а ти ђавољи светац."

пред целим светом, *и да доведе у земљу туђинце*, па да њима насели места са којих протера Чехе. То је особито показао на дан свих светих пред Вишехрадом где је поубијао до 500 витезова из властеле чешке да би само народ ослабио. Он је свагда штедео *Маџаре и Немце, најсвирепије непријатеље народа нашег*, свагда их је претпостављао Чесима, и свагда је тако удешавао ствари, да се Чеси међу собом кољу, како би их Маџари и Немци, онако ослабљене, лакше сатарити могли. То се чуло јавно на проклета уста тога краља кад је рекао да би дао целу Мађарску за то, да у Чешкој ни једнога Чеха више нема. — С тога, драги пријатељи, опомињемо вас још једаред, смилујте се на саме себе и на свој рођени народ и гледајте с нама да задобијемо слободу слову божијем, без угњетавања за које ради краљ са својим помагачима, хотећи на силу да нас ували у јерес коју је у Косници прогласио, и да нас тако погуби. Ако ли се пак ви, у пркос његових очевидних безакоња и упропашћивања земље, будете њега држали, онда морамо мислити ди и ви хоћете пропаст народа чешког, онда ћемо се у име божије и противу вас борити као противу јавних непријатеља божијих и народних“. (Палацки III, друга пола 174).

У том истом смислу пева и један савремени народни песник у име круне чешке, целоме народу а особито баронима, и Палацки (III, 2, 177—179) наводи превод повећих места из тога спева. Песник меће Сигмунду ове речи у уста „Скупивши силне *немачке* чете, *срушићу им све слободе*, на које се од старина позивљу, *и рад којих се противу свога краља буне.* Покорићу их све заједно с децом, и то ласкавом глатком речју. Ако се тако не покоре, ја ћу већ наћи узрок да их све упропастим, *па да*

у земљу доведем Немце, који ће ми радо служити. Кад скинем с врата Чехе, онда ћу жарити и палити с Немцима, та и сам сам Немац странац, од колена луксенбуршког. Богме је мени дражи један Немац него седам Чеха, јер се Немац свуда протура зеленашећи (wuchernd), и много стече својом памећу.“ Та два документа јасно показују шта је гонило народ чешки листом у бој.

После вишеградске битке, постаде Праг земљи господар. Та се варош одмах уреди као република, и ако само за кратко време. *Највишу законодавну власт* имала је у рукама *welíká obec* (општина), којој су били чланови не само грађани и они који су имали непокретног добра у Прагу, него и занаџије и еснафлијē, који су ма каквим самосталним трудом зарађивали свој хлеб у вароши. Не само у одређено време, него и кад год се каква изванредна потреба јављала, сазивани су сви чланови на јавне скупштине (на пијацама). Одлуке те в. општине (Wynosi obce welikė) биле су за варош закон коме се свако морао покоравати. Одбор општински били су obecni starši и еснафбаше. Они су се скупљали за решавање текућих послова. *Извршна власт* била је у рукама градскога начелника и варошких сенатора, које је в. општина бирала и често мењала. У *полицајном и војничком обзиру,* био је сваки део вароши (предграђе) подељен на четврти, и свака је четврт имала свог капетана, под којим су стајали десетари (desátnici, ротни командири) који управљаху појединим деловима кварта. Варошки судија био је уједно и највиши полицајски чиновник, особито у криминалним преступима. Кад је рат изискивао, биран је *варошки капетан,* који је заповедао не само над варошком него и над најмљеном војском, јер варош је већ имала приличну

војску под платом, племића и слугу, јер многи барон од велике властеле није се стидео да служи прашкој републици. (Види: Палацки III књ. II пола стр. 474—482.)

Да ли ће поборници православља као званичне свесловенске вере казати да је и та прашка република била израз чешкога православља?...

Палацки је рад, да од поменутог устројства самоуправе у вароши Прагу начини *теократску* републику; али ја у целоме не видим нигде да су попови имали у опште више решавајућега гласа од осталих грађана. Да попови несу били господари положаја као што он представља доказује и *скупштина чешких жена и девојака*, која је била 1421 у Прагу, и која је послала депутацију из своје средине у општинску кућу да очита господи сенаторима што не отворе боље очи при постављању свештеника, него намештају људе *који сеју раздор међу народ.* То за цело не би тако лако било, да су свештеници у републици заузимали онај положај који им Палацки придаје, да би само дао теократску боју том дивном појаву хуситске крајине — јер ако на икога имађаху у сва времена и имају данас попови силан утицај, то је слабо и неразвијено женскиње; а ми ето у поменутој скупштини видимо да попови несу имали владу ни над женама и девојкама прашким а камо ли у државним пословима. — И тако видимо у хуситској крајини не само да превалира идеја народности над религиозним питањем што сам хтео овим чланком да докажем, него чак и трагове чисто демократских жудња, које су неразлучни део у карактеру свију словенских народа.

Ја бих могао навести многе писце, који су разлажући разна питања из чешке историје индиректно доказивали

да је хуситска крајина била почетак ове исте борбе која и данас траје на чешкој земљи, борбе за народност, али би ме то далеко одвело, а ја мислим да су најбољи докази факта и писани документи из онога времена, које сам горе навео. Само нека ми се допусти још да саопштим шта о тој ствари мисли један од првих српских научника, академик *Богишић*. На стр. 24 његове расправе „Uiber die Ursachen der Niederlagen des deutschen Heeres im hussitischen Kriege. Giessen 1862.“ имају ове врсте: „Чеси и Немци живљаху у непрекидном ривалству. — — То ривалство порасте с временом до непомирљиве мржње, и најзад букну у крвав рат. Па и код чешке властеле која се иначе тако радо германизирала, јер је положај немачких племића према сељацима био много сјајнији и пробитачнији, беше та мржња ухватила дубоког корена. Између осталог доказује то и ова изрека која се онда у чешкој властели врло много употребљавала. У место „Немој ми постати непријатељ“ говорило се *„Немој ми постати Немац“*. Занимљиво је видети да су Чеси памтили и сва она гоњења и угњетавања која су морали од Немаца да претрпе њихови земљаци који се беху породично населили по Немачкој. Та међусобна мржња преврши сваку меру пошто се Немци сајузише и словом и делом са католичким клиром, пошто постадоше заштитници. — — И Хусовци налажаху да је та прекомерна мржња оправдана; јер Немци шћаху да буду госе на прашком универзитету, трудећи се да као номиналисте осујете сваки покушај реалистичких Чеха да уведу нове идеје; јер немачки је цар издао Хуса концилу, немачки кнезови даваху војске за крстоносне ратове противу Чеха. — — Један силан доказ чешкога патриотизма даје онај факат,

да су Јула 1427, чим пуче глас да се приближује немачка војска, и они племићи који су до конца остали католицизму верни, сјединили се са Хусовцима, противу непријатеља отаџбине. — — Сви, од највећих до најмањих сви су били готови да за народну (nationale) ствар жртвују одмах све што имађаху.“ —

Шта мисле православне панслависте, је ли тај величанствени покрет народа чешког био само борба за причешћивање под оба вида?... Или је ратовање чешкога народа са крстоносним војскама *целе Европе*, и то за пуних шеснаест година, у коме је тај мали народ од једва четири милиона сјајно победио, такође доказ чешкога православља? Зар би Жишка и Прокоп могли са својих 20.000 војника *пет пута* потући до ногу императорску војску која је свагда бројала или 150.000 или 200.000, да им је одушевљавало војнике само религиозно питање онога времена? Да религиозни фанатизам не може да гради онака чуда као што су победе хуситске код Егра, Хотенберга, Дајчброда, Миза, Такаве и Домажлица, доказују баш те поразе немачке силне *крстоносне* војске, коју су фанатизирали свештеници како су умели боље, коју су у самоме боју предводили кардинали, коју је дизао на оружје најсветији човек на земљи за католика, сам папа.

Али баш и да нема тог огромног низа необоривих факта који говоре за наше схватање Хуса и хуситске крајине, баш да се не може наћи трага тој огромној мржњи и трвењу између Чеха и Немаца за које Богишић вели да су најпосле букнули у тај крвави рат, баш и да све то доказује једино како се чешки народ напрезао да сачува своју „грекороссійскую“ веру — ево данас су Чеси

прави католици, па шта хоће Москвичи подгревајући старо православље њихово? Зар народи данас немају пречега посла него да размишљају како би било да промене своју данашњу веру са каквом бољом, или са вером „својих отаца“? Вера је давно постала приватна ствар онога који верује, и она нема више утицаја на преображавање и ослобођење народа. Трудити се да вера опет дође на прво место у животу народном значило би трудити се да се човечански род врати неколико векова назад и „dass die Wissenschaft umkehren soll“, а то не ће ићи тако лако. А да то што словенски народи верују у четири вере не може бити препрека зближењу и њиховом братском уједињењу, то, мислим, било би излишно доказивати. Разуме се, онај ко хоће да то уједињење буде такво да цео свет стрепи од панславистичкога царства, онај мора захтевати да та држава има једног цара на небу, и једног на земљи. —

ФИНАНЦИЈЕ СРПСКОГ КРАЉЕВСТВА.

од

Чед. Мијатовића.

II.

Извори за финансијски доходак у XIII. и XIV. веку.

На свршетку дванаестога века Стеван Немања подиже „**погыбшую свою дѣдину**“, уједини српске земље и основа српску државу.

С почетком тринаестога века поглавар народа српског меће на своју главу круну краљевску, и српска држава као краљевство ступа у ред осталих држава европских.

У краљевскоме престолу Немањића добивши сталан један центрум, „српске земље“ — појам који централизација, ма да је напредовала, никако није могла истиснути — према осталим државама појављују се као једна једноставна целина. Ојачавши овим начином Србија није престала развијати се кроз цео тринајести век и кроз сву прву половину четрнаестог. У половини тога последњег века, под Стеваном Душаном достиже она свој највиши ступањ. После њега наступи нагло опадање. На видов дан 1389 с кнезом Лазаром сруши се на један пут и царски и краљевски престо. Први дан петнаестога века налази српског главара с титулом деспота.

Слободно можемо казати да српско краљевство почиње с првим данима тринаестог а завршује се с последњим данима четрнаестога века. Ово је време на које ћемо да се проучавањем финанцијских одношаја у Србији, за сад ограничимо.

Главно нам је питање овде, какви су и који су извори за доходак државни у овој периоди нашег народног живота?

За одговор на ово питање најсигурнијег материјала, дају нам без сумње наши историјски споменици, који су трудом П. Ј. Шафарика, Фр. Миклошића, Меда Пуцића, Ђуре Даничића и нашег ученог друштва на јавност изнесени.

Но кад се сетимо да је историјски развитак народа изложен неким извесним законима, кад се сетимо, да се и српски народ настанио на једноме крају римске царевине, као што су се остали народи европски по другим крајевима исте царевине населили, кад се сетимо да је и српски народ од чести на развалинама римске цивилизације подигао своју цивилизацију, као што је то био случај — премда у јачој мери — и са осталим народима у западној и средњој Европи, кад се на послетку сетимо да је српска држава била један члан у констелацији самосталних држава европских у XIII и XIV-ом веку — онда ћемо, мислим, лако опазити да за проучавање и разумевање наше финанцијске системе може добро да послужи познавање финанцијских прилика *у суврелених суседних држава, а тако и у периоди, која је претходила* средњем веку.

Ја ћу сад овде у кратко да прегледим финанцијске установе Римљана а после и осталих средњовечних држава, које су се на место римске царевине појавиле.

У римскоме је царству главна пореза била *пореза од земље*. Земља се сваког појединог газде премерила, и проценила, па према томе и пореза разрезивала. Газда је дужан био да органима државним изјави шта његова добра вреде, те да се према овој вредности и правична пореза наплати. Оваква је изјава оно што се зове professio censualis. При томе су се држали начела да једно јутро земље од исте каквоће плаћа једнако велику порезу, као и друго јутро земље такве исте каквоће. Пореза се ова плаћала нешто у новцу, нешто у плодовима. Под Диоклецијаном и Константином великим ова је система у неколико измењена, у колико је се пореза почела наплаћивати не по просторији земље, већ узевши неки чисти приход за основу, па овај порезујући. Две газде од којих је један имао 100 а други 50 јутара земље, ако су од ових земаља имали једнаке приходе, једнако су велике порезе плаћали. Пореска је јединица при томе била вредност од 1000 ауреуса, и звала се caput или и jugum.

Осим ове порезе која се од части у новцу а од части у плодовима плаћала, још су се од државља на тражиле и друге дажбине, редовне и ванредне, као: набављање гвожђа, дрвета, камена и другог материјала за јавне грађевине, набављање коња и руха за војску, давање људи у војску кад је потреба, давање коња за подвоз владаоца или његових људи, званичника, поклисара и т. д. и пренос њиховог пртљага.

Даље је био народ дужан да кулучи при грађењу друмова и ћуприја, оправљању и утврђивању зидова градских, да прима војску на конак и станиште итд. Но било је законом дозвољено те је сваки који је хтео, могао себе откупити новцем од овог кулука (то се звало adaerare).

Осим тога прост је народ имао да плаћа и главницу (capitatio personalis), која се плаћала почевши с извесном неком годином живота. Сенатори, трговци и Јевреји плаћали су особите порезе. Но у исто време многи су државлани били са свим ослобођени од сваког плаћања.

Римска је цивилизација много пре великог покрета народа, почела да опада, а с овим опадањем цивилизације у органској је свези као узрок и дејство, осиромашавање у економном погледу, опадање народонасељења, деморализација народа који је још жив остао. Остатке ове до изопачења развијене цивилизације да стопи с неразвијеним младим народима са грубим, суровим појмовима какви су се у номадскоме животу по степама и равницама средње Азије развити могли — то је био први задатак историје средњега века. Да се из ове смесе прерафиниране — па баш услед тога покварене крви, са првобитном, до дивљачности природном крвљу, појави нов живот у новим облицима с новом цивилизацијом, то је била последња цељ историјског живота средњега века. Тек само на основу овога процеса амалгамације аманета старе цивилизације с новим још неуглађеним идејама младих народа, можемо ми протумачити већину појава средњовечног живота европских народа.

Пре него што почнемо прелазити кроз финанцијске установе појединих народа у средњем веку, добро је да узмемо у поглед неколике главне карактерне црте живота и народа оног времена. Ево како га Чибрарио описује:

Пре свега се признавало апсурдно начело да све земље припадају сузереноме господару. Осим господара нико није имао непокретне сопствености. Онај који је управо притежавао земљу, сматрао се с почетка тек само као

уживалац њезиних плодова, и то најпре само на неко време, после на цео живот, и тек на послетку као наследан закуп који је прелазио с оца на сина. Све је дакле било емфитеотички, час с обвезаношћу војничке службе, час опет с почастима и јурисдикцијом — у чему и јесте постанак феуда; час опет с дажбинама и службама личним, и то су земље закупне. Човек је доводио своју каквоћу од земље. Земља је била све, јер је она вазда остајала; човек који је по њој газио, био је тек само као нека случајност. Законски адаж „Plus cautionis est in re quam in persona“ никада није имао толико и тако страшно разширење. И на самога се човека примењивало начело: оно што стане или падне на моју земљу, моје је. После кратког рока, странац ма да је иначе био слободан човек, потпадао је под службеност. Човек је водио сва своја права од земље, коју је држао, било да је властелин или кметић. Или су му та права давале општинске повластице. Као човек он се није могао позвати ни на која друга права, но на она која је као Хришћанин имао. Путници, трговци бивали су стављени изван општега права, а ако су ово уживали, то је било тек на основу нарочитих уговора и повластица, као нарочито овлашћени, али не просто као људи.“

Даље је карактеристично, нарочито за прву половину средњега века, што и идеја државна, идеја тврђег народног јединства није се јасно појављивала ни практички изводила. Један народ по језику и вери делио се у више доста оштро ограничених племена. Позније се племенски живот растура и облик државнога живота консолидује. Ово се већином извршило тиме, што је народ мало по мало образовао самоуправне општине, с којима у свези владаоци су савладали себичне тежње властеле. Но док је помоћу

општина краљевска власт савладала властелу, сам општински живот прошао је кроз много искушења. Међу општинама није било никакве опште свезе; љубав к једној, општој великој отаџбини, није имала никаквога значаја, свака је општина завидела другој суседној општини и гледала да је парализује или на сваки начин под своју власт доведе. „Слободе је било, али је она постојала као монопол; било је великих и моћних вароша, но не и великог моћног народа; било је много општина све тако рећи једна поред друге, но народности није било. Свака је општина имала независност и слободу за себе, ропство за суседну јој општину.“ (Чибрарио). Тек велике патње с оваквог стања ствари и други велики потреси довели су временом у руке владаоцима већу силу и власт, те се и интереси појединих општина научише подвргавати општем народном интересу. Владалац је још дуго стојао ту као једини представник народне целине, као представник јединства државног.

Ова два факта, т. ј. што с једне стране идеја државна није била развијена, и што с друге стране владалац представља државну мисао, врло су меродавна за карактер средњовечне финанције. Порезе у данашњем смислу речи нема, јер пореза је оно што државлянин редовно даје држави рад постижења државних задатака, а у средњем веку појам државланина и државних задатака тек је у клици својој, још неразвијен, још тек у магли гледан. Почем је владалац носилац државне идеје, почем је њему у првој линији задатак да намирује државне потребе: то се у средњем веку његова каса појављује као права државна каса. Доходак државни у средњем веку дуго се звао царски доходак; царска комора или ризница

то је исто што и државна благајница, само што је у комори било и блага које је цару лично као његово приватно добро припадало. Шта више и сва земља зове се „царска земља“. Но она њему не припада као приватна сопственост, не припада му као приватноме лицу, већ као цару, као, тако да кажем, државној установи.

После овог општег оцрта да се вратимо на поједине државе средњега века.

После пада римске царевине, прва држава на западу Европе која је почела новим животом да живи била је франачко царство Карла великог. Карло је хтео да с германским елементом обнови римско царство. Но прилике економне и остали одношаји његова времена нису додопуштале да се римска финанцијска система у пуној њезиној форми примени. Док у овој системи главно место заузимљу катастар и порезе, дотле у финанцији Карла великог прво место као најзнатнији извор приходни заузимље приватна привреда његова[1]. Осим тога глобе су биле једне од најпоглавитијих извора за приход, и царина, која се овде или онде на мостовима рекама и путовима по унутрашњости земље наплаћивала. За осветљење ондашњих појмова о држави и државно-економним питањима одвећ је важан зборник закона и уредаба Карла великог, који је познат под именом Capitulare Karli Magni а између осталих докумената који су у њему нарочито је за нас важан онај који говори о пољским добрима (de villis). Овај документ De villis управо је уредба за управљање државним добрима. Карло велики показује се овде као да је приватан газда тих добара па води бригу и о најситнијим стварима. Он се сматрао као господар од земље, па као

[1] Blanqui Histoire de l' Economie Politique, I. 145.

приватан газда што би њоме управљао старајући се о свима и најмањим појединостима радње, тако је и он радио. Појам о државноме добру као нечем што је са свим различно од приватнога краљевског добра још није био развијен. Ово је појав који долази у свију народа на подобном ступњу развитка.

Један од најзнаменитијих владалаца у средњој Европи, у Германији и Италији, у средњем веку био је Фридрих Барбароса. Он је тежио да сломи утицај папства и цркве у светским стварима, да краљевство ојача, да њиме народ уједини и да једноставну државу створи. Ради извршења мисли његове, требало му је доста материјалних средстава, њега и видимо где се труди да своје финанције у ред доведе. Пре свега он је на сабору у Ронкаљи (1158) потпомогнут најславнијим тадашњим правницима, међу којима се и некаки Бугарин (Bulgarus)[1] спомиње, јасно поставио да све тако назване регалије по праву припадају краљу а овај их може преносити на поједина приватна лица и корпорације итд. У ове су регалије рачунали осим права подељивати баштине и подизати поједине људе на достојанство властеле, још нарочито: право ковати новце, право држати трг, наплаћивати царине, право риболова, право градити воденице и пристаништа и томе подобно.[2] Особито су она прва три права кроз цео средњи век чинила тако рећи три нераздељива права владаочева?[3] Он је даље подигао и свештенство и властелу неким данцима и дажбинама. Овај се правац задржао и после њега у XIII. и XIV. веку. По Хилману народ је у средњој Европи у овој периоди (XIII. и XIV. век) плаћао и као неки данак од

[1] Bulgarus звао се ђак Ирнерија славног глосатора римског права.
[2] Muratori Historia italica, VII, 160.
[3] Hülman, Finanzwersen des Mitellalters.

земље. Управо је то била као нека закупна такса, која се редовно сваке године плаћала владаоцу у колико се и где се је сматрао за правог сопственика земље. Овај је данак од земље оно што се по Хилману у старим немачким споменицима зове „Reda“ или „precaria“ и „precatio.“ С почетка се „Reda“ звала још друкчије и „lucisura“ или „акциза“. Имена „Incislo“ „Incisuva“ Tallia, Cisa и Accisa, као називи данака неких врло често долазе у средњем веку, па су се од части задржали чак и до наших дана (акциза, или и француски taille итд. Етимологијски све ове речи значе „урез“ и „рабош“. По Хилману назив је дошао отуда, што су она лица која су за краља прикупљала од народа данак, водили о томе рачун бележећи резањем у рабош. Ствар није невероватна и баш одговара суровости целога финанцијства у средњем веку.

Осим овога у Немачкој је народ био обвезан на разне дажбине. Као особите дажбине и службености налазимо по изворима германске историје где се спомињу: *Veredi, Paraveredi*, т ј. дужности народа да даје своју спрегу у кола јавних лица; даље *Angaria* и *Parangaria*, т. ј. дужности народа да за потребу војске која кроз предел неки прелази даје не само стоку већ и коња и остали прибор за транспорт. Даље је народ био обвезан да даје поклоне (већином у производима земаљским) владаоцу, кад год у који крај дође да ту привремено свој двор држи. Један од најобичнијих кулука не само у Германији него и иначе у целој западној Европи, био је кулук лова. Овамо не спада толико дужност сељана да терају хајку већ нарочито још и чување и неговање паса ловачких. На западу је народ овај кулук чинио не само владаоцу већ

[1] Hüllman, Cilvavio.

и свакоме властелину на чијој је земљи или под чијом је заштитом становао. Од ових је управо највећи терет и и долазио народу. У Провансу је било властела, који су по 1500 паса држали на храни и неговању код својих сељана. Овај се терет по споменицима латинским средњега века зове „Canum“ или и „Canium“[1].

За проучавање финанцијских стања у Италији средњега века, особито је занимљиво Мураторијево дело Antiquitatés Italicaev, у коме су саопштени многобројни оригинални документи италијански из сред. века. По овим документима наилазимо на читав један низ имена, којима су се означавале разне а по некад и једне исте дажбине и службености, свакојаки јавни терети народни. Мураторија их на основу спроментуих извора дела у *Tributa* и *Vectigalia*[2]. Трибутима он назиже све оно, што народ у новцу или у плодовима земље даје, а вектигалијама оно што се од еспапа (mercium) или иначе добара која се за продају увозе или из земље извозе, наплаћује, било на улазницама у вароши, било на путовима, мостовима или и на рекама.

За одношаје на западу од Европе занимљиво је једно писмо Карла великог Пипину сину његовом, које је штампано у Мураторијевим споменицима и у коме писму Карло вели како је чуо да неке војводе и њихови млађи, као што су Гасталди, Викари и Центенари, па и остали „министеријалници“, соколари (Falconarii), ловци (Venatores) и т. д. наплаћују „манзионатику“ и „параверeду“,

---

[1] Вид. Hüllmanu, Städtewesen des Mittelalters I, 25.

[2] „Terra tributoria,“ која се по споменицима западним често спомиње (вид. Мур. II, 5) значила је земљу која се редовно под закуп давала и од које се неки део приноса, најпре у плодовима а позније и у новцу, на име закупа давао правоме сопственику њезиномс.

не само од слободних људи него и од свештених лица и т. д. Даље терају људе који цркву служе („црковне људе“ homines atque servientes Ecclesiarum) те им по виноградима, пољима, ливадама па и на грађевинама (nec non et ineorum aedificiis) раде, и никако не престају од њих наплаћивати дажбине, које се зову „*carnaticum* (месарина) и *Vinum*“ (винско)[1].

Ове дажбине carnaticum и vinum, долазе и много позније кроз цео средњи век. Дажбина од вина још се у Француској и Италији XIII-ог века зове час *Botagium* час *Botelagium*. Botega или Bota по Диканжу значи вински суд, чабар, Botagium је дакле чабрина.

Из XII. века имамо опет од Фридриха I један докуменат, који баца светлост на ондашње дажбине. У томе споменику[2] он изјављује како ослобођава цркву св. Марије у Равени (1155 год.) и све њезине људе (cum suis obedientibus) од свакиx данака и терета, нити ће плаћати више држави ни ма којој другој власти какве прилоге (collectus), фудру (Fodrum или foderum), албергарију (albergariam, гостионичко), нити ће дужни бити да утврђују град (sive ad muniendam civitatem), нити да зидају кулу (sive ad castrum aedificandum), нити да дочекују или госте било цара или краља или ма кога другог кнеза.

Осим горе споменуте манзионатике која се иначе још и „Mansiones“ зове, по историјским документима које је Мураторије саопштио врло се често спомињу *Paratica* или и *Paratae* понекад и *Pastus* и *Repastus*, што су по мишљењу Мураторијеву све разна имена за једну исту дажбину, т. ј. дужност народа да дочекује и гости цара

1 Мураторије Antiquit, Italiæ. II, 84.
2 Muratorii, Ant. Ital. II, 68.

или и његове поклисаре кад по земљи путују. Међу споменицима средњовечне историје западне Европе налазе се и тако назване „тракторије“ (Tractoria у једнини). То су царске наредбе, којима се на ситно опредељује колико ће чега народ давати поклисару цареву. Величина ове дажбине управљала се према достојанству које је поклисар иначе у државној или црквеној хијерархији заузимао тако да је н. пр. по једној таквој тракторији из IX. века, требало краљевом посланику, ако је овај владика, давати сваки дан: 40 сомуна, 1 брава или јагње, 3 прасета, 3 кокоши, 15 јаја, 3 тоне пива, 4 мерице зоби за коње и т. д.; ако ли је посланик био човек нижега чина онда сразмерно мање. [1]

Какве су дажбине постајале у јужној Италији види се из једне хрисовуље краља Рогера 1137 год., којим Бенавентане ослобођава од „fidantia, videlicet denariorum redditus, salutes, angarias, teraticum, Herbaticum, Carnaticum, Kalendaticum, Vinum, Olivas.“ Redditus denariovum је периодично поизмењивање новца, који је у течају, за нов новац — врло обична финанцијска операција у XII. и XIII. веку. Salutes ће бити по свој прилици дужност да народ краљу, кад га на путу његовоме поздравља, поклоне чини. Angariae су дужност народа да при путовању краља или поклисара његових даје своју стоку за пронос пртљага. Teraticum се не зна управо шта је, да ли такса за употребу путова по сухоме или неки данак од земље. Тако исто не знам шта је Kallendaticum. Herbaticum, Carnaticum, vinum olivas, то су дажбине од траве, меса, вина, маслинака.

[1] Hülman, Finanzwesen des Mittelalters I, 89. И у Мураторија има једна оваква тракторија, II, 54.

Осим овог Herbaticum а долази по споменицима често реч о дажбинама које се зову Glaudiaticum, Escaticum. То су дажбине које су се давале за купљење или иначе употребљавање жира и траве на туђој, црквеној, властелинској или и краљевској земљи. У њима дакле приватноправни карактер са свим очито на углед изилази.

У финанцијској терминологији средњега века врло често долази реч *габела*. У јужној се Италији овим именом звао закуп каквог посредног данка, па према томе и сам приход који је отуда долазио, и сама такса која се наплаћивала [1]. У Француској у XIV. веку габела значи искључно право државе да тргује сољу, па према томе габела долази и у значењу самога прихода који држави од соли долази.

У Италији се по градовима плаћала нека врста трошарине. Звала се лејда (Leide) и нарочито су је плаћали продавци хлеба, соли, вина, меса и зачина. Плаћали су је у првој периоди средњ. века у натури, позније у новцу, понегде се наплаћивала од самог грађанина који купује, понегде опет само од сталног трговца који еспап на продају доноси и према томе она се понегде плаћала у тренутку кад се продаја закључи, а понегде при уласку или изласку из вароши.[2]

Од свију италијанских држава савремених српскоме краљевству, најнапреднија је била република млетачка. Но и у Млецима налазимо као главне финанцијске изворе оне исте које и у другим тадашњим финанцијама, т. ј. на

[1] Hülman, Städtewesen, des Mittelalters. I. Но иначе се још доста рано ова реч употребљавала у смислу *порезе*, тако да кад се италијанским споменицима за неку ствар каже да није „gabelata“, то значи није данком оптерећена. Cibrario II. 175.

[2] Cibrario II, 179.

првоме месту глобе, царине, таксе, нарочито пристаништне и судске. У осталом млетачка се финанција одликује од свију других тиме, што је ту с концем десетога века под Дуждем Петром Урсеолом 998 год.) заведена као нека пореза од дохотка. Узаконило се било да кад год државна потреба захте грађани морају притећи у помоћ држави десетком од свога чистог дохотка. На ову је цељ сваки грађанин морао заклетвом да потврди изјаву о своме чистом дохотку[1]. Даље, Млеци су прва држава у средњем веку која је се у својој финанцији послужила кредитом. Познато је да је она у XII. (1187) учинила у својих држављања зајам на силу узевши од свакога 1% од свега имања[2].

Осим свог десетка од дохотка, главни су дохотци републике мљетачке били: царине, габела од соли, глобе, таксе судске и административне и таксе за места, клупе и продавнице на пијацама и по трговима. Бијанки Ђованија позивљући се на историка Маринија, наводи као изворе за државни доходак још и: откуп робова, наслеђа ab intestat, завештања и поклоне грађана.[3] Према оној порези од дохотка као знаку већ напредне финанције, стоји у осталом као карактерна црта средовечна то, што дуждови млетачки, нарочито у тринаестоме веку, само да би увећали државне дохотке, упуштају се у шпекулације приватнога карактера, као: закупљивање пристаништних такса по разним италијанским пристаништима, разних сланица, и нарочито царина. Без сумње су Мље-

[1] Daru, Histoire de la républiqne de Venise, II, 88.

[2] Daru III, 41. Да би га исплатили, дали су кредиторима доходак од соли и од ковнице за 12 година. Други унутрашњи зајам учињен у 1388, трећи у 1433. Интерес је најпре утврђен био са 5% у 1520 свели су га на 2%.

[3] Daru на горњ. месту Plebano et Musso, Finances d Italie, 33.

чиһи при томе имали и других цели, али тек свакојако ово закупљивање сланица, царина и т. п. био је један приходни извор мљетачке финанције у тринаестоме веку.

Да пређемо у северно суседство српске краљевине, у земље круне св. Стевана. Овде је с почетком дванаестог века Коломан државни доходак у неки ред довео. Под њиме се узаконило да се од народа наплаћује пореза краљева (collecta regalis), а осим тога на границама и по варошима царина. Слободни људи (Libertini) плаћали су на то име годишње по 8 динара, насељени странци (hospites) по 7 динара а краљеви отроци по 4 динара. Становници градски ако су земљу обрађивали, давали су краљу половину приноса од земље. Кастелани који су имали дужност да војују, били су слободни од данка, а тако и они људи који су припадали црквама, манастирима и властели. Ови су људи својим господарима, дакле цркви односно властели, кулучили и дажбине давали. Свештеници и игумани давали су десетак само од оне земље коју су у другој некој жупи држали и обделавали. Да би се краљеве заповести брже отправљале, сваки је, осим свештених лица и кнезова, обвезан био да људма и поклисарима краљевим даде подвоз до трећега села. Трговци су плаћали тржни доходак (tributum fori). Трг се врши у присуству сведока и тржнога судије. Еспапи су при извозу плаћали царину од 1 до 20 (Vigesima regalis) или 5%. Као у осталој савременој Европи, тако је и у Угарској бивало честог и многог ослобођања од редовнога плаћања данка и давања осталих дажбина[1].

Краљ Андрија II. на сабору од 1231 потврдивши златну булу од 1222 год., додао је још да властелински

[1] Chórvat Geschihte von Ungarn I. 80.

људи не плаћају никакве данке краљу, па ни тако зване „коморине добитке“, Иначе се узаконило да народ даје кнезу или главноме жупану половину приноса земаљског, а од тога је кнез слао две трећине краљу. Угарска финанција као да је добро уређена била, јер се већ у ово доба спомињу као особита државна звања, Comites Camerae (кнезови предстојници краљеве благајнице), Comites Salinarum et Tributorum (кнезови предстојници сланица и данака). Занимљиво је да се изреком узакоњује да се ова звања не могу поверити Јеврејима[1]. Саске је општине ослободио плаћања обичних данака, таксе при мењању старих новаца за нове, тржнине, царине итд. но у место тога ове су му се општине обвезале да му годишње по 300 марки сребра плаћају и да дају на војску по 100 кад краљ ову води, иначе по 50, а кад ваља отаџбину бранити онда најмање 500 војника[2].

Андрија III на сабору у Пешти 1298 издаје закон у коме се опет потврђује да су властела и црквени људи слободни од свакога данка и терета. — Карло (1309 до 1342) тражио је и од виших духовника десетак и обичне поклоне о новој години. Он је обновио годишње мењање новаца као за касу корисну операцију. Завео је непосредну порезу од 18 феника на сваку баштину; но од ове је ослобођена била властела, духовенство и оне краљевске вароши, које су се годишњом једном сумом откупљивале од свију данака и дажбина. Узаконило се да се трговцима на захтевање њихово даје стража кад путују, за што су опет они наравно неку таксу (conductus, спровод) плаћали. У почетку петнаестога века под Жигмундом завели су да

[1] Chorvat I, 122.
[2] Corvat I, 119.

се од велике сесије наплаћује по 30 а од мале по 15 феника. Исти овај Жигмундо дајући у 1405 на сабору слободе варошима, утврђује да су ове дужне биле да набављају о своме трошку све оно што је нужно за храну краљу и његовој пратњи кад путује, а осим тога да му дарове (поклоне) чине.

Кад би се порезе и данци византијске царевине у XIII. и XIV. веку јасно представити могла, то би могло бацити доста светлости на систему данака у краљевству Србији. Но на жалост на финанцију је византијску до сада врло мало пажње полагано, па ствар још није исцрпљена како треба. По споменицима византијским налазимо множину разних имена данака и дажбина, којих смисао по несрећи није увек јасан. У толико само можемо казати, да је и у Византији приватно газдинство царево заузимало важно место међу финанцијским изворима, и да је још осим тога било непосредних и посредних пореза.

Да су пољска добра била знатно велика и да су она при иоле разумнијој управи била важан извор за доходак, то можемо мислити већ и по ономе, што по византијским споменицима налазимо, да је цар Ватацес све своје дворске расходе подмиривао дохотком од пољских добара.[1] За новце које су добили за кокошија јаја с царских добара надзорници истих добара дали су начинити дијадему бисером и драгим камењем искићену па је царици жени Јована Дуке поклонили.[2]

Непосредне су порезе биле: *Ζυγοκέφαλον*,[3] по-

[1] Schlosser, Weltgeschichte, VII, 185

[2] Joh. Krause, Die Byzantiner des Mittelalters, 283.

[3] Ducange, Glossarium mediae et infimae Graecitatis, ову реч тумачи: „Jugaticum, tributum pro modo seu uumero juqorum

реза од сваког јарма волова; *καπνικὸν*, пореза од сваке фамилије (димница)[1]; *κεφάλαιον*, главница.

Посредне су осим увозне царине: *Διαβάτικον*, што држим да ће бити провозна царина и такса која се за употребу путова од стране трговаца плаћала[2]; *αντιναούλον*, такса која се од бродара наплаћивала а коју је завео Алексије Анђел: *Σιτόκριθον*, пореза од жита, коју је Андроник Палеолог старији завео;[3] *κομμέρκιον* Кумерак, које долази у смислу царине а понекад у смислу особите таксе трошарине од извесног неког еспапа: *μεσήτικον*, такса за место на тргу или чаршији, како неки мисле, такса за мерење (кантарина) како Диканж мисли (Glossarium, 912.)

У Хрисовуљи којом је Анђел Алексије дао Млечићима право да тргују по свима земљама византијске царевине, а у које изреком вели да спада и „provincia Servion," да могу доносити и износити што хоће „sive per naves, sive per mare, sive per samaria vel plaustra per terram," па онда додаје од каквих дажбина да су слободни: „et nec comercium, nec pedagium, vel passagium, aut samiaticon aut portuaticon, aut causa onerandi aut scalaticum, nec aliquem censum ad petitionem a navibus in Romaniam venientibus, vel aut samarriis, vel plaustris per omnes regiones imperii transeuntibus, ex consuetudine exactum

---

et capitum." Ово ће на сву прилику бити исто што и Jugalia, jugum u bovaticum, које називе исти Диканж тумачи као порезу од сваког јарма волова.

1 Ducange: *καπνικὸν*, tributum puoq sinqule *καπνα* praestare cogelautuy" Машт. м. 587.

2 Диканж је тумачи са „tributum pro merium trauslti peusitari solitùm."

3 Диканж, 1376.

exigetur.[1] Све су ово таксе једнога истога рода, таксе од еспапа. Значајно је што се вели да су се све оне плаћале по старом обичају, „ex consuetudine.“ Речи је „consuetudo“ синоним „costuma,“ а ова је реч у познијем средњем веку означавала (као што и данас у Енглеској означава) „царине“.

Осим тога у Византији је продаја најнужнијих или иначе највећма тражених производа била задржана као монопол државни. Још је Јустинијан отпочео ову систему одузевши од приватних људи фабрикацију свиле па задржавши је за владу. Нарочито није слободно било приватним лицима, да своје вино, уље, пшеницу, овас и друго што човеку на храну служи, износе на трг, пре него се царева таква купља прода.[2]

Како је нарочито у овим крајевима где народ српски живи, било, можемо од прилике знати по ономе што имамо у Порфирогениту где он говори о Далмацији и о сукобима Србо-Хрвата с византијским елементом у приморским градовима. — По ономе месту где Порфирогенит говори како је цар Василије (год. 870) дозволио неким приморским градовима да, само ради мира са Србима, дају у будуће овима оно што су дотле царевим преторима давали,[3] — види се: да су градови давали царевом званичнику сваке године извесну једну округлу суму у новцу, а осим тога нешто вина, и других разних производа. Један део

---

[1] Marini, istorie Venete, III, 317.

[2] „Nullus praeter imperatoris merce am in vino et oleo, quam in frumento et hordeo, omnique esca vendeatur in toto regno,“ вели Алберто Аквензиз. вид. Dela Primaudae Etudes sur le commerce au moyen âge, I,

[3] Const-Porphyrogeniti de Adm. Imp. Cad. XXX, 16. По овоме Сплет је плаћао 200, Трогизо 100, Диодора 110, Опсара 100 Раб 100, Белоа (?) 100 нумизама, свега 710 нумизама.

данака давали су дакле у новцу а један у сировинама, и то на сву прилику у неком стално опредељеном делу од приноса њива, винограда, уљаника и т. п. Један део ових сировина без сумње је служио за издржавање царских званичника, а што је остало то се продавало па добивени новац слао цару.

Из ближе ништа не знамо о начину како су се ове порезе од народа купиле и колике су биле. Да су народу врло тешко падале и да су нарочито земљоделство управо упропашћавале, то нам је јасно по резултатима које у Византији налазимо: опадање, поремећавање, пропаст. Да ни варошанима није боље ишло, то нам даје мислити и опадање грађанства и радиности по арошима.[1] Осим тога, није само један пут да у историји византијске царевине налазимо да грађани ове или оне вароши устају махом те у анархији од неколико сахата а понекад и од неколико дана, изливају сву муку свог стрпљења над управитељима и старешинама, који су претеривали меру тражећи од народа данак. Велики број оних устанака српског и бугарског народа противу византијске управе, сами византијски писци већином мотивишу тиме, што је византијска влада хтела да им наметне своје данке и дажбине, или што су грчки управитељи врло нечо ечно поступали тражећи наплату данка.[2] Архиепископ атински Михаило Акоминат говори о скупљачима порезе као о „дивљим зверовима с канибалским својствима.“[3] У опште су ови људи, звали су се φορολόγοι, оставили иза себе рђав спомен у историји.[4]

---

[1] Finlay, The History of Greece, I, 54. —
[2] Zinkeisen, Geschichte der Griech. Revolution I, 85.
[3] Finlay, I, 52.
[4] Krause, Byzantiner, 277.

На послетку можемо додати као нужни знак к потпуној карактеристици византијског финанцијства, још и то, да правих државних зајмова у смислу модерном, — па ни у смислу у коме их видимо у Млецима средњега века, — у Византији нема. Кад се ванредне потребе покажу, онда су се обично данци, који су већ постојали, повишавали, често неразмерно и неразложно. Где и ово није достизало, ту се предузимала нека врста државног зајма, где су људи из виших редова давали цару колико је ко могао. Где и ово није намиравало потребу или где иначе није било сигурно, ту су предузимали неку врсту насилног зајма, у колико су све злато и сребро из цркава и манастира узимали и на јавне потребе обраћали. Но цареви су се обично у таким приликама обвезивали да ће кад настану боља времена, црквама све вратити. О овоме је постојао и нарочити закон [1].

Као што се може из напред наведенога видети, финанције појединих европских држава у многоме су веома налик једна на другу. Оне се особито слажу још и тиме што у свима њима најпоглавитније приходне изворе осим домена, чине: царине, таксе, глобе и конфискације.

Царина је било управо тројаких: путних, које је трговац плаћао на мостовима, и тржних, које је плаћао на тргу продавши свој еснап.

Међу таксама на првоме месту стоје судске, па онда административне, или боље да кажем канцеларијске, куда спада картелагиум, хартијатикон, — таксе које су се плаћале за писање и потврду докумената, хрисовуља итд.

Глобе су под једнако карактеристичан знак како финанције тако и правосудства средњевековне државе. Кри-

[1] Krause, die Byzantiner, 281.

минално законодавство средњега века у опште је блаже, но римско законодавство. Због још неразвијеног економног стања, слабог државног прихода, врло несавршене администрације није могућно било систему затвора и тамновања на дуже време извести као што је то данас случај. За цело је слаба страна средновечне правде, што се она при пресуђивању онога што је право, увек обзирала на још много којешта што у развијених народа не може имати никаква утицаја на изрицање правде. Али с друге стране, ондашњем законодавцу није могућно било да не узме у призрење и економне прилике своје земље. Главно му је да се тамнице кривцима не пуне, јер ко ће пуне тамнице сужника на дуже време да храни?! Отуда се казна тамновања и затвора, као и телесне казни, па и у многим приликама и смртне, замењују глобом. Свака скоро италијанска слободна општина у XIII. и XIV. веку, има у својим статутима готово читаву тарифу глоба, из које је сваки грађанин видети могао коликом новчаном сумом може да се откупи од казни за какво своје преступљење или кривицу. При оцењивању ове ствари треба узети у поглед још и то, да су све ове глобе по правилу врло тешке, јер су високом новчаном сумом размераване, а новац је био редак и скуп. Па онда и држави је од оваког начина кажњења (т. ј. глобом) очевидно непосредне користи више долазило. Наравно појмови о моралу и о правди и онако нису били високо развијени, баш услед опште неразвијености народне. Очевидно је да баш и у историји средњега века имамо један пример више како појмови о моралу и праву стоје у свези са економним стањем народним.

Ово што је довде изложено, мислим да може читаоцима дати бар општега знања о карактеру и о главнијим поје-

диностима главних извора финанцијама европских држава, савремених српскоме краљевству. Мислим да је напред изложени материјал довољан да с њиме можемо унапређивати податке о финанцији српског краљевства. Да видимо сад како је у Србији, или — да се у духу ондашњег времена изразим, — како је у „српским земљама“.

Кулин, бан босански заклињући се у 1189 години Дубровчанина да ће им пријатељ бити, обећава између осталога и ово: **„вьси дꙋбровчане кире ходе по моѣмь владанию, трьгꙋюке, гьдѣ си кьто хоке крѣвати гьдѣ си кто мине, правовь вѣров и правимь срьцемь дрьжати є безь вьсакие ꙁьлєди, раꙁьвѣ щ҆о ми кьто да своиовь воловь поклон, и да имь не бꙋде одь моихь чєстьниковь силе итд.“** [1]

Из овог споменика види се да су Дубровчани већ у дванаестоме веку доста живу трговину по Босни водили тако живу, да је Кулин а можда и ко од његових претходника, нашао да је наплаћивање неких извесних такса добар приходни извор његовој благајници, тако живу[2], да је плаћање оваквих такса Дубровчанима незгодно долазило, па израдише те се Кулин обвеза да ће од дубровачких трговаца узимати само оно, што му они сами од своје воље као поклон даду. Међу тим из самога текста

---

[1] Miklosich, Monumenta Serbica, I.

[1] За живост дубровачке трговине на балканскоме полуострову, добро је сведочанство и она повластица, коју им је Асен краљ бугарски пред крај XII. века дао, а из које се види још и то, да су правци којима је дубровачка, а слободно можемо казати и приморска трговина, по балк. полуострву струјила, било ово: из Дубровника на североисток у Београд, и Видин; право на исток у Трново, на југоисток кроз „земљу арбанеску“ у Прилип, Скопље па у Солун. Ово су путови којима је трговина кроз цео средњи век по Ст. Србији и Бугарској потицала. Вид. Mon Serb. VII.

види се да је Кулин очекивао, или баш да се с обе стране подразумевало, да ће се ови поклони редовно чинити.

Свакојако слободно можемо узети, да је у дванаестоме веку трговина или трговачки саобраћај био један извор за доходак главару земаљском или и главарима појединих крајева у српским земљама. Ту не смета ништа што је овај доходак долазио у облику драговољних поклона, јер ови поклони баш и јесу у средњем веку облик у коме се у први мах понеке дажбине појављују.

Не ће бити с горега да овде наведем како се у Бугарској у XII. веку спомиње „ꙁаконъ о кѹмерки“, као што је већ опште познато. Асен т. ј. дајући слободе Дубровчанима да по његовој царевини тргују, забрањује да их нико не узнемирава и не глоби на клисурама ни на трговима мимо или противу онога што наређује закон о кумерку. Зна се како је у западној Европи у оно доба, готово на свакоме кланцу и на свакоме тргу, властелин онога краја оптерећавао трговце дажбинама за свој рачун[1], па као да је тако нешто било и у Бугарској. Јер цар бугарски налази за потребно да прогласи: „кьтѡ ли ныь спакѡсти ѡ чем либѡ или на клисѹрѣ, или на фѡрѡсѣхь или гдѣ либо прѣꙁъ ꙁаконъ о кѹмерки, то да є вѣсть, тѡа да є прѡтивникъ царствѹ ми.“[2]

Очевидно на балканскоме полуострову XII. века видимо од прилике онако стање, какво нам биограф Фридриха II. (Отин Фризигензис) описује у Италији. На свакоме кланцу, на свакоме мосту, на улазници свакога града властела је гледала да за свој рачун наплаћује таксе ма под каквим именом, били у новцу били у самоме еспапу.

[1] Вид. Мураторија Histor. Ital. VII, Cibrario, L' economie politique du Moyen âge, II.

[2] Mon. Serb. VII,

Па самога цара заустављају на више места. Но има нешто чиме се балканско полуострво одликује од апенинскога у овоме времену. У Италији видимо где свака општина, свака варош непосредно својом околином тежи за потпуном самосталношћу: ову је самосталност по несрећи свака од њих мислила да оствари тиме, што ће најпре материјално и морално да ослаби, ако не и са свим да потчини, прве суседне слободне општине, које су опет таквом истом тежњом задахнуте биле. Отуда жалостан призор, који нам Италија XII. века показује, отуда оне крваве огорчене међусобне борбе између готово свију знатних вароши италијанских. Овај хаос јако је говео појаву независних царинарница на свакоме кланцу, на свакоме мосту, на свакоме тргу. Злу се овоме у Италији доскаче тиме што овде и онде поједине општине закључују уговоре да узајамно на своме земљишту такве аномалије не трпе. У Бугарској напротив, види се да се цела ствар уређује једним општим законом, који опредељује где ће се царина узимати, а наплаћивање на другим местима забрањује се. Овим је за цело трговини дато више гарантије да се развије, но што је то случај био у Италији. Но да се вратимо на наше споменике.

Од Немање имамо један споменик у коме се истина не казује ништа о приходима владаоца и државе српске, али у коме се казује којим је начином и како саставио фонд за приходе монастиру Хилендару. Цркве, манастири, велика властела, све је то за себе имало своје газдинство. Газдинство је манастира једног било у главноме са свим онако као и газдинство појединог властелина, остављајући на страну утицај, правац и карактер, које сама индивидуалност онога који газдује, газдинству даје. А као што ћемо ниже имати

прилику да покажемо краљево газдинство у многоме онако исто, као и газдинство појединога властелина. С тога по основима које је Немања поставио за газдинство Хиландара, можемо закључити и на елементе газдинства властелинског и краљевског. По финанцијској минијатури коју налазимо у Хилендару, можемо за цело сигурне закључке правити о великоме газдинству Немањином, док је као велики жупан српски оличавао јединство српских земаља и стајао на врху српској држави.

Пре свега Немања казује како је измолио у грчкога цара, те му је овај дао ону земљу у Св. Гори, на којој је нашао развалине од некаког старог манастира. Ово је било без сумње на основу средњовечне идеје да је цар господар од све земље. Даље вели: **испросихъ Парике одъ цара оу Призрѣнѣ и дахъ одъ нихъ манастиру од свети Горѣ светие богородицѣ од Милеахъ села** итд., па набраја имена оних села која је дао. Грчки је цар дао Немањи (на поклон или за новце) неколика села с људма а Немања их је дао манастиру Хиландару. Овај одношај, који се нама тако чудан чини, у XII. је веку тако природан и тако обичан да га Немања као просту обичну ствар наводи, а иначе је ближе не објашњава. Да га протумачимо ваља нам се опет вратити на основну мисао материјалних одношаја средњега века. Грчки цар сматра себе као правог господара од свеколике земље. На слабо насељеној земљи он подиже овде или онде насеобине како и где за добро нађе. Насељеници су бивали или странци које је нека невоља из странога света амо дотерала или су то људи које је царева војска у коме од ондашњих непрекидних ратова заробила или на послетку и сам пролетеријат великих вароши византијске царевине. Ови људи, који било услед

економне невоље, било услед тога што су се заробили, већ немају своје праве слободе, насељавају се по заповести царевој на царевој земљи, зову се „Парики." [1] Они су дужни да дају цару извесни део од својих плодова земаљских и од свега онога што привреде, дужни су да га радом својим и стоком служе. Кулучећи и дажбине дајући живот проводе. Но цар као господар од земље на којој је насеобина, може да каже да он некоме другом, неком властелину или каквој цркви, уступа сва она права која је он до сада према њима уживао. Он је могао насеобине ове или села, да прода или и да поклони. Поклањање пусте земље у средњем веку нема смисла или бар не вреди много управо с тога што је пусте необрађене земље било изобила; поклонити земљу заједно с људма који својим радом тек и чине да земља вреди, то у средњем веку тек и значи поклонити. Парикима се судбина тиме обично није погоршавала. Кад их је цар поклонио Немањи он се већ тим самим отказао права да од њих тражи дажбине и кулуке, које су сад дужни били давати Немањи као сопственику земље на којој су. Немања их је дао, или управо Немања је дао земљу на којој су они становали, Хиландару у баштину, и они од тога часа постају људи цркве хиландарске, људи који све оне кулуке и све оне дажбине, које су од пре давали цару, дају сада Хиландару. Ја сам овде узео у поглед само економни моменат, али је нужно да споменем, да онај који се сматрао као господар земље, има осим економног права још обично и право јурисдикције над људима што на његовој земљи станују.

Кулук и дажбине људи што су се настанили на земљи која је приватно-правно припадала цркви, властелину или

[1] Види у Диканжовом речнику ову реч.

и владаоцу, чинили су у целој Европи у средњем веку најзнатнији део доходака црквених, властелинских и владаочевих. Како је од прилике било на истоку у целој Византији, можемо видети по ономе што знамо шта су земљоделци, који су у Леванти становали на земљи млетачкој, давали ономе који се сматрао као баштиник те земље. Дужни су били да дају: четвртину до трећину свега оног што пожњу, а уз то још и сву сламу, даље о Божићу, за покладе и о Ускрсу још и јаја, живине, сира, извесну количину дрва или новце за дрва, и сваке недеље по један дан кулука.[1] Међу изворе за доходак Хиландару Немања је на прво место метуо парике, т. ј. кулук и дажбине које су Парики по ондашњем јавном праву дужни били газди од земље на којој су себи станове подигли и коју су обделавали.

Немања даље вели да је Хиландару дао: „тръгъ тѹнгє и дьва кинограда тѹнгє насаднхъ и оулѣнике. д.“

Право трга било је, као што смо напред видели, регал, т. ј. искључно право владаочево, у целој западној Европи, а тамо је на сву прилику отишло из Византије. Но и ово су право средњовековни владаоци сматрали као приватно право, које су могли продавати и поклањати. Властелин, који је учинио какву услугу краљу, или се иначе како у њега удворио, могао је израдити да му краљ даде хрисовуљу, да се негде на земљи која њему (властелину) припада, држи трг, што толико значи колико и да доходци, што од тога дођу, припадну њему, осим ако се што у повељи нарочито, или иначе општим законом,

[1] Wilken, Geschichte des Kreuzzüge, VII, 316, навод Рошеров у Nationalökonomik des Ackerbaues стр. 161.

није резервовало краљу. Још је чешће бивало, а за цело и природније, да је владалац желећи увећати дохотке каквој цркви или манастиру, а особито још каквом новоподигнутом манастиру, дозволио му да се код њега држи трг. Продавци су на тргу, као што смо видели, плаћали за оно место на коме су продавницу подигли (stalagium), а осим тога већином се наплаћивала и не .а такса од проданога еспапа, такса која одговара у нечему царини, но још боље акцизи. Трг као извор за доходак за цело је био познат и примењиван у Србији XII-ога века, јер ево га Немања, оснивајући тако да кажем финанцију хиландарску, ставља међу њезине главне изворе.

Виногради и уљаници имају у средњем веку одвећ важну улогу у пољској привреди и у самом државном газдинству. После жита и соли, вино и уље највећма су тражена добра у средњем веку. Вино је не само била свакидашња потреба, већ још и нарочити предмет луксуза који се огледа најпре у великој количини вина које се по светковинама и частима тако рећи просипало, а после и у потрошњи странога, далеко чувенога вина (малвасија!). Потрошња уља и воска била је у средњем веку заиста огромна. Колико је цркава и капела у средњем веку било, колико је у свакој свећа и кандила даноноћно горело, а колико ли их је пред иконама по приватним кућама паљено?! А овде и не узимамо у рачун употребу тако да кажем на профанске цели, која је без сумње такође доста велика била. Поред свега тога што се произвођењу воска и уља по целој Европи, а нарочито јужној, поклањала велика пажња, опет је потрошња тако велика била, да ју је производња једва застирала, што се даје опазити и по сразмерно врло великој цени уља и воска у средњем

веку.[1] Или да се тачније изразим, баш што је цена тако високо стојала, владаоци, цркве, властела, поклањали су овој грани пољско-привредне производње своју велику пажњу. Наравно да је под оваквим приликама врло пробитачно било подизати винограде и уљанике, па владаоци у средњем веку, тежећи да земље које су им приватно-правно припадале, што корисније употребе, најобичније и подижу на њима винограде и уљанике. Кад видимо где Немања вели како је насадио винограде и дао уљанике, онда треба да, поред овога што напред рекох, узмемо у призрење још и то, да је Немања у ово доба кад је полагао темеље економноме животу Хиландара, радио као човек који је у газдовању, и у бирању најбољих извора за доходак за цело велика искуства имао. Слободно можемо узети да ови извори хиландарских прихода, представљају у минијатури главне приходне изворе његове, док је као велики жупан Србијом владао.

Од Стевана првовенчаног (1222—1228) имамо споменик један из кога се види да су глобе, новчане казни, биле такође један извор за доходак поглавару државе

---

[1] Чибрарио је из средњовековних споменика скупио врло занимљиве податке о цени разних добара у XIII. и XIV. веку. По њему у сев. Италији продавала се једна литра (315 грама) воска:

у год.	1268	по 20 динара	= 3. 48	франака.
	1282	по 2 солида и 2 дин.	= 4. 53	»
	1327	по 2 сол. и 2 дин.	= 3. 93	»
	1339	» 4 сол. и 6 »	= 2. 43	»
	1352	» 3 динара	= 3. 72	»
	1366	» 12 млетачк. сол.	= 3. 62	»

Једна литра уља за кандила продавала се у

год.	1299	по 12 сол. 6 дин.	= 6. 56	»
»	»	ало финије уље	= 7. 88	»
»	1366	фина од маслине	= 10. 47	»

Вид. Cibrario Econom. pol. du moyen âge, II, 295 и даље.

српске. Забрањујући растављање бракова он вели, да ће се онај који се од жене растави, казнити и то: „**аще ли котори бѹдетъ ѡть властель, да оѹѕемлеть се на нем кралю а. конь, аще ли ѡть оѹбогихъ люди створитъ се, да оѹѕимаеть се на нихь по в воли.**“[1] Слободно можемо рећи, да је за начело казненоме праву у Србији у средњем веку било ово што Стеван првовенчани у истоме документу каже: „**аще ли имать добитькь, добитькомъ да наказоѵть се; аще ли добитька не има, то своимь тѣломь да наказоѵеть се.**“ У осталом по ономе што првовенчани даје цркви Жичи као изворе за приход, села, планине, зимње и летње паше и после Влахе које по именце ређа, можемо закључити да је и он сам као краљ у томе налазио извора за своје приходе. Свакојако, ова села планине и пасишта давали су неки приход, и пре но што их је он поклонио цркви, и тај приход ишао је ономе који је био господар од њих; а да је он, краљ, господар од њих био, то је очевидно по ономе што га видимо где их поклања.

Још нам више светлости на ондашње газдинство државно баца онај споменик св. Саве, којим монастир св. Николаја у Врањини изузимље испод власти владике зетскога.[2] Казујући како је он истоме монастиру дао неку земљу у Плавчици, наставља: „**и коие ѵловѣке тѹѕи посаде на томь мѣсте, когъ мѹ самь азь даль да не има надъ ними область ни велможа, ни архиепискѹпъ ни неговъ ѡтрокъ ни инъ кьто ни маль ни великъ, ни велике работе ни мале (да работаю?), ни винограда да теже, ни ине никоие работе, ни на пѹть да не ходе, ни да**

[1] Mon. Serb. XVIII. стр. 14.
[2] Mon Serb. XXII.

прикладаю окрока, ни конске да не тераю ни инь кто ѡть проуихь властель да ѡбладаеть ними, нь да суть свршени работьници светомꙋ отьцꙋ Николи." Из овога документа пре свега видимо да су људи, који су становали на краљевој земљи подложни били многим дажбинама и теретима који су се сви скупа сводили у две групе: у велике и у мале работе. Видимо даље да су ови људи, кад је земља, на којој су становали, прешла у сопственост цркве или монастира каквог, обично ослобођавани бивали свију оних дужности у материјалноме погледу, које су према владаоцу имали. Изреком се каже да ти људи постају „работници" светитељу оне цркве којој земља сад припада. Из целога текста овог споменика види се да је и властела према људма који су били насељени на њезиној земљи, имала онаква права као и црква према својима. Сва је разлика на сву прилику у томе што властелински људи нису можда били ослобођавани од неких и неких дажбина, од којих су црквени слободни били, као н пр. од војске, која је очевидно дажбина у општенародноме интересу. Осим тога за цело је за ово важан факт да у Србији у почетку XIII-ог века налазимо оне исте дажбине које у исто време налазимо у Византији и на западу од Европе. [1]

Исто тако је занимљив споменик од Стевана Радослава (1234). Из њега се пре свега види да су владаоци српски давали нешто од своје земље Дубровчанима под закуп, — „и дань што даете ꙁа Рѣкоу ꙁа ꙁатоньске винограде." У Порфирогенита имамо сведочанство да су Дубровчани винограде на српској земљи држали под закупом још у десетом веку, а на сву прилику и пре, и да су за њих плаћали

[1] Mon. Scrb. XIII. 19.

жупанима од Захумља и од Травуније свакоме по 36 нумизама [1] Сва је прилика да су затоњски виногради о којима је реч у XIII. веку, они исти виногради о којима Порфирогенит говори у X. Важан је политички моменат, што оно што су Дубровчани у десетоме веку давали двома жупанима, у тринаестоме дају краљу српскоме, који као краљ српски ступа у права што су их некада жупани у Захумљу и Травунији имали. — У осталом ово је први пут да се у споменицима које до сада имамо, реч „дань“ појављује а изјављује се очевидно у смислу латинскога „Census“. Као што сам напред споменуо, виноградарство је једно од најпробитачнијих грана привређивања ондашњега доба, па су му владаоци пажњу поклањали. Напред смо видели како Немања вели да је он сам насадио неке винограде, а сад опет имамо један документ који нам даје мислити, да је још он дао Дубровчанима неке винограде под закуп. Због оскудице централистичног апарата у државној управи и газдовање с добрима која су мало по даље била од седишта владаочевог, и ваљана контрола овакве управе није била могућна, па с тога су се обично не само права пољска добра владаочева, већ и други важни извори за приход, као рудници, царине, итд. давали под закуп. — Из овога се документа даље види, да су Дубровчани не само већ посађене винограде под закуп узимали, већ да су и на иначе закупљеној земљи подизали нове винограде, засађивали воће и сејали жито, и да су све више и више земље захватали, без знања и одобрења

[1] „Et habinet Ragusini cives in utraque hac regione (т. ј. у Захумљу у Травунији) etiam vineas suas, penduntque Zachlumorum quidem principi numismata XXXVI, et totidem Terbuniæ principi“. Konst. Porphirog. De administrando imperio, Car. XXX, 16.

краља чија је земља била. Радослав утврђује с њима да тога више не буде.

И у уговору о миру између краља Владислава и Дубровника, овај се последњи обвезује: „и да стоимо на у старихъ мегахъ, а прѣсъ то да не посежемо“. Овај је документ врло знаменит за историју наше финанције. То је готово акт, којим Дубровник признаје сузеренство српскога краља. Општина задржава своју автономију, али се обвезује да ће, ако неко из Дубровника спакости што краљу платити овоме штету или дати кривца, — као оно што и жупе у унутрашњости Србије, и под непосредном влашћу краљевом морају или да дају кривца или да плате штету, коју је овај причинио. Па онда Дубровник се обвезује да краљу у његовим ратовима на мору помаже, а иначе у мирно доба да му плаћа годишње „тисућю перьпорь и петъ десетъ лакьть скрьлета уистаго и урьленога, когаре ты самь господъ облюбиши“ Цариник краљев становаће у Дубровнику, без сумње више као неки политични агенат, а и ваљда да прима оно што краљу по праву припада. За овај последњи део његовога задатка говори и то, што одмах иза речи којима се казује како ће краљев цариник да у Дубровнику стануje без вреда, долази: и что е твоѣ правнима да ти ю подаемо всу свршену? Овај је цариник први финанцијски званичник, кога у споменицима нашим налазимо.

Оно хиљаду перпера од овога доба (1234—1240) остаје једнако кроз све време српскога краљевства као сталан један доходак српске финанције. Он носи техничко име „српски доходак“. Но у овоме споменику, у коме се он први пут утврђује не зове се доходак, већ „добытькь“, као што се у опште у свима споменицима с краја XII. и

од прве половине XIII. века, приход или доходак зове речју „добитькь“.

Дубровчани се обвезују да ће краља кад им у Дубровник дође с бољарима и са свитом и „с „добитком“ (имањем) својим, дочекати с чашћу, да ће му за све време докле му се мили да у њих остане, давати „почьсть и хранѹ“, а кад се опет крене, то да опет поће с почашћу и „сь свѣми твоими, и сь добиткомь всакимь твоимъ и ѡнѣхъ добиткомъ всакымъ, (т. ј. бољара) а ми да те испратимо“. Овде су врло особено смешани елементи општинске самосталности и опет дужности које су у оно доба у целој Европи општине имале према владаоцу. Видели смо напред како је у свему осталом сувременом свету к. аљ, кад је по земљи путовао, дочекиван бивао народом, који га је пратио и својом стоком служио, а у једно и набављао што је њему и свити његовој потребно било за храну, а стоци за крму. Ова је дужност оно што напред споменусмо како св. Сава ослобођава људе цркве св. Николе „одь пѹта и оброка“.

Исти овај документ сведочи нам даље да су Дубровчани тргујући по српским земљама, не само у време Владислављево царину плаћали, већ се изреком спомиње да су је плаћали још и под оцем његовим Стеваном Првовенчаним и дедом му Стеваном Немањом.

У споменицима нашим имамо један документ од 1240 године, којим се утврђује мир између великога бана босанскога Матије Нинослава и Дубровника, а у коме Нинослав између осталога вели: „да си ходите свободно и простраио безъ вьсакѣ десѧтинне и безъ никерѣ иньне данне.“[1] Очевидно је да су Дубровчани пре овога мира,

[1] Mon Serb. XXXV, 28.

тргујући по Босни плаћали десетак и још друге данке. Могућно је да је сукоб између Нинослава и Дубровника управ услед овог десетка и ових данака и дошао, као што је извесно да је с њиховим укидањем утврђење мира скопчано.

Ово ослобођавање од „десетине" и других данака понавља и Матија Степан, бан босански у 1249 години.[1]

Онај уговор, којим је 15. Јуна 1253 утврђен уговор између Дубровника и бугарскога цара Михаила Асена, противу Стевана Уроша, баца такође доста светлости на приходне изворе на балканскоме полуострву. Дубровчани ослобођавају Бугаре а ови опет Дубровчане од извесних данака. „**Да нмь се** (Бугарима) **не кеѕомь инкоре даньe ни на вратехь, ни на мосте, ни на броде, ни на пѵти,"** на дубровачкоме земљишту, веле Дубровчани. А они опет добивају од Асена повластицу „**да нмь се не воѕьметь кѹмерекь, ни никире даньe ни въ граде, ни на сьборе, ни вь селѣхь кѹпцемъ, ни на мосте, ни на рѣкахъ, ни на пѹтехъ и т. д.**"[2] Сви ови данци без сумње су постојали, јер да нису постојали, не би било никакве нужде да се ослобођавање од њих сматра као нека особита повластица и да се уговором утврђује. Даље је овај докуменат врло важан за нас, јер се из њега види да је један од извора за приход српских краљева и то без сумње један од по најважнијих, *доходак од соли*. „**Ѡниѕи ѕаконь, кои есть ѡдь кѹмерекь сольски медѹ краль срьпски и градъ дѹбровъчки, да држи свѣто ти царство, а вѣдомо, да ѡдъ все соли, кое се продае не веће лѹдьмь рашькимъ половина ѡдъ добитьѣ да има**

[1] Mon Serb. XXXIX, 32.
[2] Mon Serb. XLI, 37.

свѣто ти царство, а дрѹгѹ половинѹ да има опкина дѹброкъчька, како било и стари ҳаконь; и свѣто ти царьство да дрьжи намъ стари ҳаконь а вѣдомо ѡдъ рѣке дриньске до Неретвѣ Кѹмерекь сольски да несть на нио место раҳьвѣ во Дѹбровьникъ.“ Со је дакле још под првим краљевима српским, на сваки начин у првој половини XIII. века, подлежала данку. Наплаћивање тога данка као што се у опште с приходним изворима радило, давато је под закуп. Дубровчани су га узели под закуп још доста рано; на сваки начин у половини XIII. века видимо где га држе. Или што је још вероватније, сланице на приморју сматрале су се као приватно добро краља српског, а прављење соли од морске воде у опште као регал, као искључно право да со праве, дали су краљеви српски под закуп Дубровчанима. Ови да би контролу тачније водити могли, а без сумње да би и свој град што већма подигли, издејствовали су те је постао „ҳаконъ“, да од реке дринске па до Неретве кумерак солски не сме бити на другоме месту осим у Дубровнику. У XIII. веку Дубровник је дакле био главни трг за со српским земљама. Шта ово значи, увиђамо тек онда, кад узмемо у поглед да се баш у средњем веку произвођење сланог сувог меса (кастрадине) у великом размеру предузимало. Због изобиља летње паше, стока се преко лета јако намножавала. Али због иначе неразвијене пољске привреде и због оскудице у зимњим пашама (премда је иових било), пољске су газде готово принуђене биле да повелики број своје стоке пред зиму кољу, соле и суше, и у овоме облику држе у кући нужну готовину мрсне хране. Осим тога и за храну народа кроз толике и тако дуготрајне постове којима је средњи век тако богат, нужна је била велика

потрошња соли, у колико су се у време постова велике количине сољене рибе тражиле.[1] Да се заиста доста соли морало трошити у српским земљама, види се и из самог факта, што се Дубровчани тако брижљиво старају да им кумерак соли остане и даље као што је по уговору са српским краљевима дотле било.

Од Стевана Уроша имамо од год. 1253, документат који је из више призрења врло занимљив.[2] Документат је врло категорички написан, без фраза и ласкавости. Из сваке му врсте вири моћ и енергија Урошева. Оно што се у њему утврђује није управо никаква концесија Дубровчанима, но Дубровчани је по невољи као такву примају. Урош овде пише да дубровачки „коупьци“ слободно ходе по „области“ његовој и да слободно могу износити куплу своју у страну земљу, но најпре треба да иду на тргове краљевске па тек пошто ту плате „доходакъ господьски ми“, да после иду по земљи да продају. Ко овако не учини, казниће се. Ко од њих дошав на трг, „или где годе стакь“ не плати поменути „доходак краљевства ми“, томе ће се се конфисковати сва купља, „како е и прѣги нъзимамо нь шедьшимъ на трьге господьске“. Овај се документат даје овако протумачити. Продавци еспапа износе овај на продају онде где има највећа конкуренција купаца, где је стечај људи доста велик. У средњем веку особито у првој половини његовој, великих многољудних вароши нарочито мало по даље од приморја, није било. Али се народ потанко насељен на повеликој просторији, стицао у извесне дане око манастира и цркава. Ово је обично био

---

1. Није невероватно да баш с овом великом потрошњом сухог сланог меса и сухе слане рибе стоји у свези и велика потрошња вина у средњем веку.
2. Mon. Serb. XLV.

дан у који је монастир или црква свечано славила спомен свога свеца. Ова свечаност звала се још и „тржаство“, којој је речи корен трьг. Народ се стицао к манастиру на тржаство или на трг. Они који су хтели да што под најпробитачнијим условима продаду, налазили су те услове на оваквоме тргу. Трг у средњем веку има религиозан и економни значај. Тргови постају прве средине за размену и промет добара. Промет је овај на скоро толико оживео да се опазило, како он може да буде извор за приход оној личности, у чију је сопственост спадала земља на којој се трг држао. Услед тога појављује се такса за место на тргу, или такса за право продавати на тргу; ова се такса зове иначе још и царином. Царина се се плаћала по српским земљама за цело много пре но што Немања утврди темеље српском краљевству. Но у првој половини XIII. века, особито под владом Урошевом ова тржна царина почела је да тешко пада дубровачким трговцима. Они су почели да налазе свога рачуна у томе да не иду на тргове, већ да иду по народу и да, како се у једноме споменику из овога доба каже, „носе крчму“. Но као што је у целој савременој Европи баш овај доходак од царине тржне, или просто од трга, био од велике важности по благајницу онога, који је на њу права имао, тако је то за цело случај био и у Србији. Што су Дубровчани почели да обилазе тргове и да „крчме“ еспап по Србији, то је наравно морало имати неповољног утицаја на доходак краљев. Краљ Урош да би томе доскочио, издаје онај закон, да Дубровчани морају најпре одлазити на тргове краљевске (који као да су такође законом опредељени били), ту да плате доходак „господьски“, па онда могу слободно да ходе по његовој области. Преступе ли овај закон, то ће се

казнити конфискацијом — кажњу која је потпуно у духу ондашњег савременог света.

Не мање је важан за познавање ондашњих прилика онај уговор који је између краља Уроша и дубровачког кнеза Андрије Злата учињен у 1224 год. 23 Августа.[1] Остављамо на страну, што се и из њега види да Дубровчани нису престајали све једнако заузимати земље и винограде, који су припадали краљу српском, а чим је Урош мислио да доскочи томе, што је престао да оне земље и винограде, које су Дубровчани држали за живота оца његовог, и даље остану њихови, а за остало судом да се пресуди коме припада. За нас је овде нарочито знатно што Урош обећава: „кꙋмерка ако постави кралевство ми. да стои ꙋ ꙁаконѣ отьчинѣ ми“. Ово се даје разумети тако, да се Урош обвезује да ће кумерак или данак од трговине, ако какав заведе на трговима на којима се пре није плаћао, бити на сваки начин што се величине тиче, у границама оним, како се наплаћивао и под оцем његовим. Или ће смисао те тачке још пре бити тај, да се кумерак тај не ће наплаћивати по другим местима, но где је наплаћиван под оцем Урошевим. Но још је занимљивије што се из овог документа види да је Урош завео једну целисходну реформу. Он вели: „тржьници каши да грєдꙋ на Брьсково, и давьше десєтькъ ѡд соли и по пола да си грєдꙋ кралѣвства ми скроꙁѣ мою ꙁемлю свободно, а да ви сє нє ꙋꙁимлє ничьто“. Пре свега види се да су Дубровчани и сами носили со у српске земље те је народу продавали[2]; даље види се, да су они путујући по земљи

[1] Mon. Serb. XLVI, heb.

[2] Да су Срби опет и сами одлазили на приморје да узму соли, види мало ниже.

српској на више места имали да плаћају данак од соли, а сад под Урошем утврђује се да уместо да на неколико места плаћају, што је без сумње и њима досадно било а и краљу отешчавало контролу над овим приходом његовим, они сада плате само један пут при уласку у земљу, и то у Брскову, десетак од соли, па су онда неузнемиравани, т. ј. неплаћајући више ништа, носе по „српским земљама" те продају. Ово је трговини са сољу тако велика олакшица, и у исто време у финанцијскоме погледу толики напредак, да заиста чини част краљу Урошу, види се даље да је онај закон, који мало напред споменусмо, а по коме је Дубровчанима најпре ваљало ићи на трге краљевске па пошто му плате доходак онда тек да слободно иду по земљи, — тешко падао Дубровчанима. Да би им неку концесију учинио, Урош утврђује да „грєдꙋ съ кєлимь трьговь на трьгє кралєвстка ми, ньомє ѡдъ кавада дори до свимъ"; а што је нама скупља „да си ю продаю по цєли кралєвства ми ходєкє свободно". Велика купља овде на сву прилику значи скупоценију робу, почевши од вунених огртача, какви су кавати, па до свилених откања: Мала би купља по томе значило еспапе грубље врсте па и јевтиније. Од велике т. ј. од скупоценије купље могло се више данка и наплаћивати но од грубе и јевтине. С тога, а можда и из призрења политике луксуза, Урош је уговорио да се овака купља само на трговима на продају износи, а да се не носи по народу, по селима.

Да је Урош тежио да своје финанције боље уреди, види се и из тога што Дубровчани сами казују да ће њихови људи ићи с купљом својом само на оне тргове на које им је он дозволио; „и съ кꙋплокъ ако сє кто наидє одъ нашихъ чловѣкъ ходє по ȥємли кралєвства ми свѣмъ трьгъ

с коѡв ни нѣ рекло ходити кралѣвство ти, да уто бꙋде хтѣниѥ ꙋуинити ѡкь ньихъ то да ꙋуини.“ [1] Опредељена су дакле била места на која су Дубровчани могли са својом робом долазити и продавати је, а ово је учињено без сумње с тога, да би се лакше и сигурније могао покупити доходак, који је по праву требао краљу да припадне. Наравно да је Урош могао имати још и друге какве цели за то, н пр. политичне, али су без сумње финанцијске побуде опет за то главне биле. Врло је занимљиво и то, што се из овога споменика види да је у Дубровнику обичај био да се цена еспапу, или бар неким добрима што служе за нужне потребе, као житу и вину, повишава кад је купац странац. Ово је чињено за то да би се странцима отешчало куповање нужних потреба у Дубровнику, да би тако готовина жита и вина била у Дубровнику увек велика и увек понајпре на расположењу самим Дубровчанима, ма да на тргу има и странаца. Ово стоји у свези с неплодношћу и скученошћу околине дубровачке, њиховим непрекидним захватањем земаља српских и подизањем винограда и сејањем жита на њима. Урош је својом енергијом умео да ствар доведе дотле да овај незгодни положај купаца, који су били поданици српскога краља, на дубровачкоме тргу престане. Дубровчани у документу, о коме је овде реч, веле: „**и да примо тебѣ ꙗко и сами себѣ. Жито и вино кое се науне продавати ꙋ градѣ, да се не подражи твоихъ ради люди. нь дь се продае ꙗко нашимъ людемъ тако и твоимъ.**“ Ваља ми споменути и то, како је цео овај став удешен тако, да врло јако изгледа као да је у половини XIV-ог века дубровачка општина сама продавала жито и вино, што у

[1] Mon. Serb. XLVII.

осталом према ономе што напред наведох о савременим финанцијама, не би био усамљени појав.

Не зна се које је године написан онај документ, којим се између Уроша и Дубровчана утврђује, да ови њему сваке године о Митрову-дне плаћају 2000 перпера, а за ово „коупьци ихъ да си ходе по ȥемльи кралѣвства ми беȥъ боиаȥни и бе-ȥабаве съ всакомъ слободомъ.“[1] Ове две хиљаде перпера годишњег дохотка остаје од овог доба једнако у рачуну прихода српских краљева. Сума ова није се плаћала на име царине, јер нема сумње да су трговци и после тога плаћали царину по трговима где су еспапе продавали. Но како се краљ српски сматрао као сопственик од све српске земље, и како је он узимао на себе да гарантује за сигурност и безбедност путника и трговаца, то је он имао и права на неку накнаду за ово. У место да се поједини трговци и даље излажу свакојаким непријатностима при плаћању за дозвољење да путују по српским земљама и за безбедност која им је краљевим aукторитетом осигурана, Дубровник је нашао за боље да краљу плати у један пут сваке године по неку извесну суму на име тога па да трговци његови буду слободни. Да је краљ заиста узео на себе да им гарантује за безбедност, види се из једног другог споменика, у коме Урош вели: „да при коньмь ихь селѣ утета наиде, да плати село ближне, ако село не плати, да плати кралѣвство ми.“[2] Врло је важан знак за напредак моћи краљеве, кад он може на себе да узме гарантију оваке природе.

---

on. Serb. LI, 50.

.Serb. LIII, d. 52.

У овоме споменику стоји ова наредба: „**и коупци що несоу коуплю, ако растоварн ѵ Брьсковѣ, да платн царниноу, ако лн мнмо несе да где прода тоу н царниноу платн.**“ Овим се изменила она наредба, коју мало напред споменусмо, д. ј. Дубровчани кад носе куплу у Србију, *морају* најпре да сврате у Брсково те ту да царину плате. Могућно је да су Дубровчани нашли да им није увек пробитачно да у Брскову царину плате, са свим просто већ из тог узрока, што услед незгодних средстава за пренос, услед дугог пута и многог излагања свакојаким непогодама и неприликама, у тренутку кад су дефинитивну продају закључили, нису од продатог еспапа имали онолико или и онакве каквоће, за колико су и на какву су у Брскову царину платили. За њих је без сумње пробитачније било да царину плате у ономе тренутку, кад еспап продаду, јер тада су и при новцу и боље се знаде колико по закону треба да се плати. Свакојако Урош је тежио да своје финанције у ред доведе, нарочито доходак од трговине, али је у исто време и сам гледао да са својим приватним интересима измири интересе трговине, и да овој учини сваку могућну олакшицу. Сведок су томе она напред и ова наредба овде.

У истоме овом споменику Урош, казујући какве повластице Дубровчанима даје, вели: „**и да не ходе на конскоу, ... и да нмъ се кола подъ рнзнноу не оузнмлю нн на кою работоу, и да нмъ не намѣтоую безъ коле месо коупити, нлн браке нлн свнние, нлн кралево нлн чие годѣ, нн малоу нн велнкоу коуплю, разкѣ кьдн се хоке кралево месо продатн, да се зароучн по вьсемоу трьгѵ, да не продаю нн коупоую меса, до колѣ се кралево прода, и да нмь се не оузнмле по снлѣ нн скрьлатн, нн**

медь, ни мѹка ни кои кѹплѧ.“ И мало ниже: „**и града да не работаю ни га блюдѹ.**“ Краљ дакле ослобођава дубровачке трговце од дужности да иду на војску, да раде при оправљању или подизању градских утврђења и да чувају стражу у њему. То значи: ова је дужност била општа, тако општа и тако природна да су и дубровачке трговце, који су се на српској земљи затекли кад је од краља дошао позив да се на војску иде, у војску терали. Но како су Дубровчани, ма да су по народности били Срби, опет фактички били поданици једне друге државе, то је горњи поступак противан најпростијим појмовима међународнога права, па краљ српски изреком утврђује да дубровачки трговци немају дужности да иду на војску. За карактер ондашње српске финанције важно је што по овоме документу знамо, да су се на тргу продавале свиње, овнови (брави) и месо (на сву прилику сухо сољено месо.) Ово сведочи пре свега да је краљ српски имао великих пољских добара — домена, — па с њима газдовао као приватан газда, гајио стоку па је продавао на тргу. Ово су исто радили и властела и манастири. Осим тога оно је даље сведочанство да је краљу велики део доходака долазио у сировинама, — можда у десетку од живога мала као што знамо да је то случај био с црквама. Што краљев двор није непосредно потрошио, то су краљеви људи изнели на трг на продају.[1] Да би се ова продаја

[1] У Daru, Histoire de Venise, III, 72, има једна нотица, која би могла послужити у потврду овоме. Ту се т. ј. казује да је на еспап ма које природе, који су странци доносили у Млетке царина била далеко већа но на тај еспап кад га млетачки грађанин донесе, и та разлика била је тако осетна, „да је један српски краљ“ тражио да постане грађанином млетачком, само да не плаћа онако високу царину на свој еспап.

што сигурније и што пробитачније извршила, краљ је узео себи право да се на тргу прво његова роба на продају износи, и док се она не прода, другима није слободно било да своју подобну робу продају. Но ово као да није свагда осигуравало пробитачну и брзу продају краљевога добра, јер очевидно су његови људи по кад-кад прибегавали средству те људе силом принуђавали да их купе. Да се овако што није догађало, не би било никаква смисла, што краљ Урош изреком нарећује да Дубровчане нико силом не гони да купују краљеве свиње, браве, месо.

У великој хрисовуљи Стевана Уроша којом даје села с људма и цркве с њиховим имањем манастиру Хиландару, имамо такође занимљивих података о ондашњем стању финансијском. Стеван даје цркви винограде, уљанике, пашишта, планине, села и засеоке с људма. Почем је дознао да црква хиландарска даје сваке године по 12 ждребаца пастирима, који чувају кобиле (а ваљда и другу стоку манастирску), то он даје цркви и неке влахе, који ће чувати кобиле а да за то не само ништа не примају од цркве на име плате, него још да за сваког изгубљеног коња плате по 3 за кобилу по 20 перпера. А да би ови људи овој дужности подпуно одговорили, он их ослобођава, „ѿтъ свѣхь работ малихь и великихь кралевства ми; да имь нѣ поноса никога ни житнога ни виньнога, ни провода, ни конꙗ, ни пса, ни поклисара, ни владальца, никогаре кралѥвства ми“. Ово су све дакле биле разне дажбине, којима су били подложни људи, што су на краљевој земљи настањени били. Прво је била дужност, да се оно што се у једној жупи на име десетка од жита и вина краљу скупи, преноси до двора краљевог или каквог другог опредељеног места: „проводъ“ се сам собом казује шта је — дуж-

ност спроводити било као стража, било као пратња и послуга, краља или поклисара или какво друго званично лице (владалац?!) „конь“ је дужност давати и коње за превоз и подвоз каквих виших лица или можда и каквог добра које је припадало, или које је ишло краљу или од краља; „пса“ ће бити да је онај исти кулук за који напред споменух, како је у оно доба у средњој Европи народу тешко падао. Под речма „поклисара“ и „владалца“ разумевају се од чести оне дажбине, које напред споменух, примењене на извесна лица и поклисара и владаоца. Мало ниже у истоме споменику стоји: „кои соу ωтроци сь коньми, да имь ѥсть ꙁаконь, кьги походи иконом кралю или на которoу гдѣ работоу, а ωни сь нимь на коихъ а да имь се коньи не оуꙁимають, ни товаръ да се не подлагають нь сами сь ними да ходеть на кои годѣ посол цркьвни, а кои соу безъ конеи, да ωроуть дьнъ есенние и дьнъ пролѣтние, и да пожноуть и иꙁкрьхоуть, и дьнъ ꙋ виноградѣ да работають.“ Још мало ниже: „того ради кралѥкстко ми ωслободи ихъ ωтъ малихъ и великихъ работь, да имъ нѣсть ни града ни поꙁоба ни поклисара, ни пьсара итд.“ Све су то дажбине које су и у ондашњој средњој и западној Европи постојале.

Стеван Урош у овоме споменику још вели и то, да је од својих кобила одвојио 24 и дао пиргу хиландарском, који је на мору саградио. Опет један знак о екзистенцији повећих добара краљевих, с којима је он као приватан газда управљао. Јер кад Стеван Урош може само једној простој ћелији да на поклон даде 24 кобиле „одъ своихъ кобилъ“, то је он за ово морао имати прилично велику ергелу, а за ово је наравно опет требало да има довољно пасишта. У опште из овог као и из других споменика

XIII. века види се као да је се нарочито коњоводству велика пажња поклањала Овај се појав даје лако протумачити. Пре свега, у првој половини средњега века, коња је сразмерно мало било, а ондашња војничка вештина баш је у коња и коњаника највећи значај полагала. Осим тога, ондашњи ступањ развитка средстава за саобраћај, оскудица у добрим путовима итд. управо су собом доносили, те су коњи били поглавита и готово једина средства за пренос еспапа (каравани коњски?). Ова два момента донела су собом те су се коњи јако тражили и добро плаћали. То се види и из онога што напред наведосмо како Стеван Урош наређује да Власи, за сваког изгубљеног или упропашћеног коња плате „3“, а за кобилу по „20“ перпера. Ова добра цена била је природна побуда да се коњоводство предузме и развија, а простране ливаде и пасишта давале су за то природног услова. Ја само овде мимогред напомињем да је коњарство и његов напредак стојао у свези с појавом великих властелинских црквених и краљевских добара; јер да је земља раскомадана била у врло малене по простору незнатне баштине, да није било великих, једноме лицу (физичном или моралном) принадлежећих „пашишта“, коњарство се у Србији не би могло развити.

За познавање економних и политичних одношаја у Србији у првој половини XIV. века, врло је важан онај споменик којим Дечански установљава манастир Дечане, тако важан да потпуно заслужује подробну и нарочиту једну студију. За нас је овде за сада довољно, да је у оно доба по српским селима било два реда становника: меропаха и сокалника, који су се по дужностима, које су према правоме сопственик у земљеимали, разликују. Осим њих

спомињу се још и мајстори, и који се у својим дужностима изједначују са сокаљницима. У хрисовуљи у којој је овде реч, меропсима, сокаљницима, мајсторима и поповима — дакле целокупноме становништву сеобине — опредељавају се дужности, које ће према сопственику земље, — овде у овоме случају манастир Дечани — имати. Но како се у опште у средњем веку црква, властела и краљ сматрају као три сталежа, која подједнака права имају, то слободно можемо закључити, да су и сокаљници, меропси, мајстори и попови, који су становали на земљишту властелинском или краљевском, имали према властелину односно краљу, исте овакве дужности. За дужност меропаха Дечански вели; „а се ꙁаконъ меропьхомъ, кои ꙁемлю дрьже, да ѡроу г. мьти пьшеннцє, в. ѡвьса, в. проса, в. винограда мьтъ мѣромъ, тко и по нѣхъ црькkахъ, ꙁьгона да имъ нѣстъ, бѣдкоу да имаю, и цю оуꙁороу бѣдьком тоꙁи да се бѣдькомь и стєжи." Сокаљници су тек у пола овим теретом оптерећени; за мајсторе вели: „а ковачиє и ꙁлатарие и седьларие и шькцн и стрьгоучиє, и вси майсторие, да работаю и ѡрю ꙗко и сокальници". Сено да косе ишли су сви без разлике, па било да је сенокос у самоме селу где су, или негде на другоме месту. Тако су сви осим попова давали „јагњетину" а попови су давали „врьховину". Ову врховину (десетак од овршеног жита) попови су давали по правилу епископу у чијој су епархији били. Но Дечански је откупио овај приход од владике хвостањскога, коме је по праву припадао, па га поклонио Дечанима. Кад већ говоримо о откупљивању, добро је да споменемо да у овој хрисовуљи Дечански казује како је и некакву планину „Оуєꙁдоу" купио од некаквог Витомира. Било је дакле земаља у потпуној приватној сопствености

тако да краљ ако хоће како с њоме да располаже, треба најпре да је купи. Но што је особито знатно, то је, што села ова о којима је овде реч, нису припадала никаквој другој цркви (осим малог изузетка), већ су припадала краљу, па опет изван сваке је сумње да су попови у свима овим селима давали врховину хвостањскоме владици. Тим пре се може претпоставити, да су попови по властелинским селима, ово владикама својим давали. — И винограде манастирске дужни су били сви без разлике да раде, „а виноградь всакь да копа, или попъ или кто любо“. Дечански олакшава селима дужност „поноса“ или „коња“, у колико наређује: „села товаре да не носе, нь да храни всако село по єднога конꙗ коудра, да носи црьковни товаръ: да ако оумре подъ црьковнимъ товаромъ да га црькв на мѣсто постави, ако ли оумрѣ оу селѣ, да га село на мѣсто постави“. Дечански утврђује плаћање неких судских такса: „послоухъ роука печат д. динари, а ꙁа враждоу како є ꙁаконъ по српскои ꙁемьли, цркви половина а наводьчимъ половина“. Власи су обвезани били да неку извесну количину соли доносе манастиру, а кад су више донели, но што су по закону строго обвезани били, онда им је од превишка половина припадала, а половина остајала манастиру, који је у осталом имао право да ону половину откупи.

Из споменика којим је Дечански у 1325 дао Превлаку, Стол и Рат Дубровнику за 500 перпера годишњег дохотка, види се да су и српским краљевима при њиховоме ступању на престо поднашани од стране властела и самоуправних општина као и суседних пријатељских владалаца, дарови. Дечански у овоме споменику вели о себи: „и сѣдь

[1] Mon. Serb. LXXXVIII, 104.

на принѥстоли кралевства срьскаго, ... и отъ всиехъ приемле част и славу и дари многие**", па онда изреком спомиње колико су му дара Дубровчани донели "**иже ми дароваше п. тисущь перьперь инихъ многихъ потребь бесчисленние итд.**" Чини ми се знатно што Дечански, дајући поменута места Дубровнику у баштину "**и дѣцам ихъ и унучью ихь**" у исто време утврђује да од њих за ово сваке године прима по 500 перпера. Баштина дакле није искључавала појам да баштиник плаћа неки закуп за њу, неку аренду. Ако се ово начело примењивало и у унутрашњости Србије, онда у томе имамо једну установу из које се лако могла развити пореза од земље.

У споменику, у коме Стеван бан босански и сам даје Стон и Превлаку Дубровчанима за 500 перпера годишњег дохотка, вели се да их он даје "**са сиимъ што се находи у Рату и Прѣвлаци, и горе и поля, дубраве, лиесь, траве, воде, села и все, що е од Прѣвлаке до Лонща, и судьбе и глобе и крьви у миру.**" Дубровчани дакле добијајући један комад земље у баштину, добијају у исто време и јурисдикцију над становницима тамошњим, као и право да их новчано или иначе глобом казне. "**Крьви оу мироу**", ја мислим да ће бити право, да суде за крвнину која се у мирно доба догоди. На сваки начин, ова јурисдикција не само да је неко политично право, већ је један извор за доходак.

Из оног споменика, којим је Дечански дао нека села манастиру Хиландару[1], види се како се разумевало, кад се у хрисовуљама наводило да се каквоме манастиру или цркви какав трг поклањао. Није се т. ј. мислило, да се тиме баш само место даје, већ просто доходак од трга који се

[1] Mon. Serb. XCII.

у томе месту држи. Место је то једнако могло остајати под непосредном управом краљевом, а само што се од трга покупи прихода, то је ишло цркви. Ако је у једноме месту преко године више тргова државо, онда је могло бити да сваки од ових тргова припада све другој некој цркви а не сви једној истој. Да ово мислимо даје нам право оно место у споменику о коме је реч а где се каже како Дечански даје Хиландару: „и тръгъ ү Призрѣнѣ прѣдь праздникомъ светаго Николе да юсть свѣкю цервкви тои.“ Ово што се баш изреком спомиње који трг, за цело има свога особитога значаја. Значи да је у Призрену било више тргова преко године и да је доходак од онога, који се о Никољу дне државо, припадао монастиру Хиландару. Онај став истога споменика: „и їошъ царина оү светагѡ спаса да се даю доходькь цркви тои,“ — казује нам пре свега, да је царина св. Спаса чинила један део доходака краља српског, да је даље овај доходак у време Дечанскога тако сигуран и редован био, да је он могао једну извесну и опредељену суму одвојити и одредити је као доходак манастиру Хиландару.

Долазимо сад на споменике из времена Душанова. Наравно да је Душанов законик за ово време и не само за ово време већ за целу прошлост нашу — најважнији споменик. Но опет пре него што њега узмемо да проучимо, не ће с горега бити да бацимо поглед на друге споменике његова времена.

У год. 1345 Дубровчани се жале Душану што Дабижев, који у Требињу управља, заведе у овоме месту трг па наплаћује од свакога товара по динар, било да еспап из Дубровника долази или у Дубровник иде. Дабижев је уверавао Душана, да је ова царина и пре ту постојала,

дубровачки поклисари напротив потврђиваше да она ту није постојала. Врло је важно што на основу овог разлога траже да се она укине. И овде се понавља оно што видимо у савременој средњој Европи, где се т. ј. у међународним уговорима иде увек на то, да се нове царине не заводе, већ да остане све као што је „стари закон“ био. Слободно можемо узети да би требињска царина доносила добар приход, јер да је у Требињу саобраћај у ово доба живакнуо, види се и из саме жалбе Дубровчана; јер да је саобраћај туда незнатан био, не би им ова царина тешко падала. Душан пошто је изнашао „**Ѥрѣ не ѹзимана тази царина и ѹ моихъ дѣдъ и прадѣд и ѹ родителꙗ кралѣвства ми**“, — укида ту царину и наређује да ни Дабижев нити икоји од властела који би после Дабижева дошли да управљају у Требињу, не сме узимати **тиѥ царинѥ да ни коѥга доходька ни трьговцꙋ дꙋбровачкомъ, ни Влахꙋ ни Србинꙋ, да ни комꙋ и кто градѥ ѹ Дꙋбровникъ и изъ Дꙋбровника**“, Душан очевидно хоће да поштује старе уговоре. Даље се из наведеног текста види, да се у његово време узимала царина не само од странаца нити само од еспапа који се увози, већ и од Срба и од Влаха, поданика српских који су што у Дубровник извозили.

Од Душана има више споменика у врло либералноме духу написаних. Такав је нпр. онај, којим дозвољава Дубровчанима да по градовима и свој српској земљи слободно купују жито и извозе га у Дубровник. По духу којим је овај споменик написан види се да је до тога доба као правило важило, да се жито не сме продавати и извозити на страну. Но могуће је и то, да је сам Душан отпочевши своје велике ратове забранио био извоз хране из земље, па га сад опет дозволио. На сваки начин до

тог су доба и властела и краљеви „владалци" имали као дужност да не даду Дубровчанима куповати жито по српским земљама, нити опет Србима да продају жито у Дубровник; према томе сад Душан налаже, да Дубровчанима кад пођу куповати жито, „никто не забави, ни властелинъ ни владалыцъ кралѣвства ми, и кто имъ продаѥ и тому да нѣ забаве ни отъ кога." Ко другчије поступи глобиће се с 500 перпера.

Тако је исто либерална мера којом он утврђује да се од Дубровачких трговаца не сме ништа силом узети ни у чије име; и он сам ако жели да има што од дубровачке робе, ваља да је купи, — „да имъ кралѣвство ми плаћа кꙋпъ како и проуи лꙋдиѥ." Изгледа као да су властела и владалци много пута силом и под разним изговором, можда и на име краљево, узимали по нешто од Дубровачких трговаца. Овоме је Душан гледао да доскочи.[1]

Дајући нека села са сељанима тргу хиландарском, Душан вели за ове људе: „ѡсвободи ихь кралѣвство ми отъ позоба и приселиѥ, провода, соколарь, псарь, ѡранию, жетке, сѣнокоше, винограда, градныхь работь, конске и просто рещи ѡть всѣхъ работ кралевства ми малихъ и великихъ". [2] Овај последњи израз изјављује, да су у оним напред изложеним врстама ако не све, а оно бар понеке од великих а понеке од малих работа. Питање је сад које су велике а које мале? У споменицима које смо до сада претурили, нема одговора на ово питање. Но има нешто што нам даје неког извесног основа за комбинацију, која би ондашњем стању ствари одговарала. У споменицима које смо мало напред навели, видели смо да

[1] Mon. Serb. CX, 120.
[2] Mon Serb. CXI, 121.

црквено село има дужност да цркви оре; али у исто време видимо и то где краљ нарећује да игуман сам према томе колико плугова има, определи који ће и колико од сељана бити *ратари*. Село као једнина и као целина има дужност неку према цркви, али у самој ствари само неколицина сељана ту дужност у име села врше. У исто време у истим споменицима налазимо где се каже нпр. да сено косе сви без разлике. И овде пре свега село као целина има дужност да баштинику коси сено, али у исто време с и су сељани без разлике ту дужност имали. Могућно је дакле да су велике работе биле оне где су сви сељани морали ићи да кулуче, а мале оне, где је само неколико сељана у име села дужност вршило. Мале су работе могле бити: соколар, псар, т. ј. дужност да село питоми и гаји соколе, да чува и храни псе ловачке; провоз и орање такође су могле бити мале работе. Напротив сенокоша, жетва, градске работе, војска итд., биле су опште дужности свију па би по томе ишле у ред великих работа. Може неко приметити да би на овај начин могућно било да све велике работе постепено пређу у мале. Али то управо и јесте ток, којим средњовечни кулуци мало по мало узимају за себе све слабије облике док не дође тренутак да се на путу реформе, откупе и тако отклоне, или на путу револуције насилно укину.

У год. 1348 у споменику, којим Душан цркви св. Михаила у Јерусалиму даје цркву св. Николе Врањинског, са селима, људма, и са својом метохијом и с виноградима, планинама, пашиштима, зимовиштима, млиновима и сенокосима итд., први се пут колико данас знамо спомиње реч *„димина“*. Но она је очевидно црквени доходак јер се на дотичном месту изреком каже: „**и що ѥсть димина**

на людєх црьквєнихъ". Ово је осим тога прво место где се људи црквени осим работа ослобођавају од *данака*: „**и людиѥ црьквєни св. Николє Краньнискогъ да нє работаю работє никоѥрє господствѹющомѹ, ни дани даю, ни пѹти тєраю, ни конскє воюю ни ѹ жѹпѹ приплащаю, ни града зидю, ни позоба даю, ни коня хранє, ни пьсь хранє, и ѡтъ всакоѥ работє и дани ѡсвободихъ.**" —

У једном другом споменику од 1348, Душан вели за село Косириће које поклања ћелији св. Саве у Кареји,[1] да га ослобођава: **ѡтъ сокꙗ, ѡтъ позоба, и ѡтъ поклисарꙗ, ѡтъ града, ѡтъ винограда, ѡтъ сѣнокоше, ѡтъ глобє и поданька, просто рѣшти одъ всѣхъ работъ великихъ и малихъ**". И мало ниже додаје: „**кь сємоѵ жє царьство ми приложи, и да даѥ отъ Коѹкє царства мы на всако годиштє 5 пєрпєръ вєнєтицѣхъ и 1 гоѵнь и 1 кожоѹхъ, и 1 клашьнь и 1 мѣх сирєна и 1 сировь, и да си оѵзима всако лѣто на Плоѵи м. споѵдовъ соли; и сєло Косирикъ што бихѹ сокъ давали царствоѵ ми, този да даю кєли свєтаго Сави**". Ово је први пут да реч „**сокъ**" долази у нашим споменицима. Село је Косирић пре но што је дато ћелији св. Саве давало цару неку дажбину или неки данак, који се звао „**сокъ.**"

Знатно ми се чини оно место из Душанове повеље, којом у 1349 даје Дубровчанима слободе да по Србији тргују, и где каже: **и кто грєдє ѹ Дѹбровникъ и изъ Дѹбровника да имъ сє нє ѹзима царина на Трѣбини, да ни на ѥдномъ пѹти ни на бродѹ. И ощє трьговци дѹбровчанѣ, кои сє обрєтаю по трьговѣхъ царьства ми и кралѣвєхъ, що им сє слѹча кои любо сѹдъ, да сє сѹдє прєд царинники и кьнєзємъ а или прєд кєпалиѡмъ.**" По

[1] Mon Serb. CXVII, 136

овоме до Душановог времена било је царине која се узимала на путовима, царине које су се узимале на бродовима, и најпосле царине која се наплаћивала на тргу од добара која се заиста продаду и то у тренутку продаје. „**И кои трьговьць кȢпи конꙗ на тргȢ и платиѕа нь царинȢ, да реѵе царинникѹ дȢшомь ере ѥсть тогаѕи конꙗ кȢпилъ итд**“. Овако је без сумње било и за друге предмете који су се на тргу продавали, и ово што се од њих у тренутку продаје наплаћивало, зове се тржна царина. У српскоме краљевству у половини XIV. века било је дакле три врсте царине: путна, бродна и тржна царина. Упоредите с овим Strassenzoll, Brückenzoll, Marktzoll сувременог немачког царства.

Карактеристично је за ондашње прилике што Душан вели: „**и кьди царство ми приходи Ȣ трьгъ, да ме поштȢю и дарȢю своωмъ волωм, како ѥсть подобно цара (поѵитати) а посланога дара и Ȣѕетиꙗ да имъ нестъ**“. То су дакле они поклони које и иначе по другим сувременим државама налазимо, поклони који очевидно много пута нису били чињени „**драгомъ волωмъ своωмъ**“, јер иначе не би било нужде да Душан нарочито и изреком утврђује, да дубровачким трговцима не ће у томе бити никакве силе. Овамо долази и оно што Душан у споменику једном од 1356 вели: „**а ако Ȣсхоѥ що Ȣѕети мати царьства ми, госпоꙗ царица що ωдъ нихъ трьга, а или царьство ми, нищо да имъ се Ȣѕме безъ кȢпа.**“ [1]

Од цара Уроша имамо више споменика у којима се понавља већином оно што смо напред по споменицима видели. Као ново можемо навести само то, како се види да је Урош у почетку своје владе завео многе неке нове царине, које од пре нису постојале биле, но да их је

[1] Mon Serb. CLIII.

после, на молбу Дубровчана, укинуо, или бар да је њих од тога ослободио. Даље из једног споменика[1] види се да је Душан још за живота свог дао жени својој, царици Јелени, тргове зетске, да од њих доходак ужива. Пре свега занимљив је факт, да се српској царици у XIV-оме веку опредељавају неки извесни дохотци на уживање. После види се да је у самој Зети било више оваких тргова, јер се у споменику изреком каже, да је Душан дао царици „трьгове ѕетьске."

Знатно је да се већ у шестој десетини XIV. века појављују очити знаци анархије која ће имати да наступи. Сад се већ појављују поједина властела, који или силом отимају еспапе трговцима, или сами за свој рачун и не обзирући се на државну главу заводе царине како хоће и укидају их кад хоће. Тако су се, на сву прилику у ово доба (на сваки начин између 1356 и 1367 године), Дубровчани жалили Урошу, што им је неки Марко силом узео нешто добара. Урош у своме писму вели: „а ѕа Марка що ви юсть ѹѕель, нѣ ѕнало царьство ми, да ви га да царьство мы, да ви плате все само — седмо; а тамо смь послаль властелиѵкію царьства ми Влькшѹ ѹ светы Срьгь да стои и да ви ѵѹва и блюде ѡдь всаке ѕабаве, и ѡть Марка и ѡть всега."[2] Од год. 1367 имамо један споменик, којим бан Твртко потврђује повластице Дубровчанима; од 1368 три Баошића укидају ону царину коју су самовољно на Дању подигли.[3]

Из једног споменика краља босанског Твртка у 1382,[4]

---

[1] Mon Serb. CLII.

[2] Mon. Serb. 175.

[3] Mon Serb. CLXI.

[4] Mon Serb. 200.

види се да су још први српски краљеви уредили, с Дубровчанима питање о соли, и то у томе смислу да се само на неколика извесна места на приморју могу подизати сланице и продавати со: „а гокоре Драгоіе кралієвствꙋ ми како Дꙋбровникь има ꙁаконь стари сь всѣми рашкими господами, да ꙋ приморю не бꙋде нигдѣре поставлень нови трьгь, раꙁвѣ на мѣсто, гдѣ іесть биль ꙋ прьвихь ѡбичнии трьгь и мѣста.“ Твртко одмах понавља ову реч „трьгь“ али додаје „соли“, па поштујући старе уговоре и сам укида сланицу и солски трг, који је био пре тога завео у Драчевици. И Баошићи у 1386 пристају да солски тргови буду у приморју и то само онде где је било трга и под Душаном и у време старих краљева. Из овога се споменика види још и то да су Дубровчани у оно доба заиста куповали жито по земљи и рекама зетским. Баоша им то дозвољава но под условом да од мантије плаћају при извозу по два динара.

После косовске битке држава српска почиње нагло да пада. Растројавање се њезино огледа особито у оним споменицима, које имамо од год. 1389 до 1400. У место једнога цара који издаје законе што важе за све Србе, сад се појављује реч о господи српској, хумској и босанској, Стеван Дабиша, Вук Бранковић, Баошићи, Радовановићи и Санковићи, личности су које у исто време но независно од правог наследника Лазаревог раде.

Из последње десетине XIV. века немамо шта важнога да саопштимо. На сваки начин вредно је споменути оно што Вук Бранковић у 1392 21 Новембра вели, како је, да би разрезао данак који ће се Турцима плаћати, пописао сву земљу у својој државини: „и кьда сложихь ш нимь мирь (с Бајазитом,) расписахь ꙁемлю всꙋ колико

ѥстъ въ ѡбласти моѥи како кѥмо плакıати данькь тȣрькомъ.“ [1]

Стеван Остоја у 1398 20 Новембра пристаје да Дубровчани од онога, што би по старим уговорима имали да дају српски доходак од Стона у 500 перпера годишње, наплаћују постепено за онај дуг од 2550 дуката што им је остао дужан краљ Твртко. По овоме би се могло рећи да су се краљеви босански већ на крају XIV. века служили својим кредитом. Но ваља додати да ово ако је и било, то је било онако и с оним побудама како су то и остала властела чинила. Зајам је овај т. ј. био приватног а не јавног карактера.

Из хрисовуља и осталих споменика босанских краљева види се да је Дубровник пред крај XIV. века давао босанским краљевима онај српски доходак од 2000 перпера. „**И ѕавеѕаше се**“, вели Стеван Остоја у 1399 години, **кралѣвствȣ ми давати ѡд реченога града Дȣбровника и ѡдъ опћине срьбски доходакъ, дви тисȣћи перперь динари дȣбровничьцихь, всако годиште на димитров дьнь по ѕаконѣ и ȣвѣтȣ како сȣ давали нашемȣ братȣ свето почившемȣ господинȣ кралю Степанȣ Твртькȣ.**“ [2]

Да се вратимо сад на најзнаменитији споменик наше старе историје, Законик Душанов.

Поред све његове несистематичности он је опет сведочанство да се под Душаном осећала потреба, да се главни основни закони, као и питања која су онда тако да кажем на дневноме реду била, доведу у какву такву систему, наравно најбољу какву су онда умели да начине. Тиме што се управ у половини XIV. века издаје и то

[1] Mon. Serb. CCVII, 223.

[2] Mon. Serb. CCXXVII, 336.

управ у времену највећега полета, највишег развитка српске моћи у средњем веку, законик Душанов представља главне назоре народа српског о разнородним питањима у XIV. веку као и установе државне у Србији истога доба. Од Душана па до пада српске државе није се много шта у овим установама изменило. Још у последњој десетини четрнаестога века босански краљеви и остала српска властела не само да се једнако позивљу на законе Душанове, него очевидно налазе у томе неку славу, да његове законе и његове установе одрже непромењене. Душанов законик показује не само како је шта под Душаном било, него и како је то после њега а од чести и пре њега било.

Да видимо сад какве нам податке даје овај законик о савременој финанцији српске државе.

Као што знамо у средњовечној Србији било је две корпорације, духовенство и властела, око којих су се понизале групе од људи који су међу собом равни били у томе, што нису имали никаква особена права и што нису били организовани у корпорацију. Поврх њих је стојао владалац, најпре велики жупан, за тим краљ и цар, као представник народне једноставности, као оличавање народног јединства.

Цркве и манастири имали су велика добра, села са засеоцима, тргове, царине, читаве крајеве земље с људма, стоком и свима зградама (млиновима, житницама итд.) Ето како гласе оне тачке Душановог законика, који се тичу одношаја црквених према финанцији државној:

„Цркве все що се обрѣтають по ꙁемли царьства ми, ѡсвободи царьство ми ѡть въсѣх работъ малїихъ и великиїхъ." (т. 26).

„Црьквамъ поноса да нѣстъ, развѣ кьда грѣдеть камо царь, тьдази да га днжоуть.“ (т. 23).

И поповѣ баштинници да соу свободни ..... и да юстъ капа поповска свободна.“ (т. 31):

И що соу села црькокнаа, да не грѣдоу оу неропшинѣ царьства ми, ни на сѣно, ни на орание, ни на виноград, ни на едноу работѣ, ни малоу ни велнкоу ѡтъ всѣх работъ ѡсвободи царство ми токмо да работають црькви кто ли се ѡбрѣте нзгнавъ метохию на неропшинѣ, и прѣслоуша законъ царьски, тьзи властьник да се распе и закажетъ.“ (т. 35).

Црквена добра дакле никакав данак не плаћају, никакву дажбину не дају. Највише да су људи црквени имали дужност да цара на путовању његовоме прате и својом стоком помогну носити пртљаг његов. Иначе се људи црквени изреком ослобођавају од свију работа, само да раде цркви. Говорећи овластели и њиховим баштинама, закон на једном месту вели:

„И бащине все да соутъ свободне ѡтъ вьсѣхъ работъ и поданькъ царства ми, развѣ да давають коние и конскоу да воюють по законоу.“ Осим овог места нема у Душановом законику ни једног другог којим би се властела изреком ослобођавала од данка. Напротив у додатцима к закону имају места која баш са свим друго нешто наговешћују. Тако се у тачки 149 каже: „Господинъ царъ кьде име сина женити или крстити и боуде юмоу дворъ чинити коукю, вьсаки да поможе малъ и великъ.“ Тачка 185. „И ако се оу жоупи жиръ роди, тога жира цароу половина, а томоу властелиноу чиа е дрьжава, половина“. А у тачки 200. „Доходькъ царьски, соке и наметь и арачъ (?) да дава вьсакъ чьловѣкъ; кьблъ жита,

половина чиста а половина прѣпроста, колико перьперъ динарьми. А рокъ томоу житоу да се оусипа за Митровъ дьнь а дроуги рокъ на рождьство Христово; ако ли сокы властели не да на те рокове, властели тъ да се свеже на царьскоме двороу и да се држи докле плати двоиномъ.“ На политичну важност ове тачке закона Душанова, обратио је пажњу још пре 15 година г. др. Н. Крстић (в. Гласник VI. 130). Властела је наша очевидно у другој половини XIV. века плаћала неку врсту данка. Наравно овој дужности њезиној нису се онда разбирали државоправни мотиви. Шта више дужност се та могла разумети и примити само тако што су јој на видик изнесене побуде приватно-правне природе, као што побуде овога рода леже у основи и толиким другим средњовечним одношајима. Најбоље осветљење ове идеје даје нам појам онога што у тексту видимо да се зове „**сокь.**“ „**Сокь**“ је вели Ђуро Даничић, *tributum frumentarium* (в. у његову рјечнику из књиж. старина српских). „Овај данак у житу“ постојао је у средњем веку у свим државама западне и средње Европе, где га налазимо под називима, Soca, Socagium. Људи, слободни и неслободни, којима је владалац дао неку земљу у наследан закуп, дужни су били да његовој каси, која се у латинскоме средњега века звала још и Saccus (кеса, сакуља?) предају сваке године неки извесни део од приноса, обично десетак од производа. Овај се десетак звао Socca, а људи који су га давали: у Немачкој Sackmannen у Енглеској Socmens, у Италији Uomini di Sacco.[1] Дажбина ова није морала увек чинити баш де-

[1] B. D. K. Hüllmann, Städtewesen des Mittelalters, I, 11; Cibrario II, 118, по њему је »Soccarium, c'etais le fief rural, qui n'avait pas la jurisdiction, mais etait soumis au vasselage et au service militaire.« —

сети део од производа. Она је могла чинити и мањи део, а могла је се у сталној некој мери определити као што је у наведеној тачки Душанова закона. Из идеје да је сва земља царева, природним се начином у средњем веку извело да сваки онај, који неки комад земље држи, треба да даде нешто од производа њезинога цару. Следствености овога закључења, властела се могла одупрети само онда кад је осећала да је цар према њезином одупирању немоћан. Ово баш за цело није био случај с Душаном, и само је Душан могао написати другу половину ове тачке.

Осим тога: „**Када оумрѣ властелинъ конь добрь и ѡрѫжию да сє да цароу.**“ Без сумње је и за властелу вредио онај закон: „**Цара вьсаки да прати коудє камо да поидє, градъ вьсакы до жоупє, и жоупа до жоупє и таки жоупа до града**“, (т. 150).

На непривилеговани ред људи, у српској држави односе се ова опредељења државног законика:

Т. 55. **Сирота коудѣлница да юстъ свободна, такождє юко попъ.**

Т. 58. **Нєропхомъ законъ по всои ȥємли, въ нєдєли да работаю два дни проницроу, и да моу дава оу годищоу пєрпєроу царєвоу и ȥаманицомъ да моу коси сѣна дьнъ єдинъ, и винограда дьнъ єдинъ а кто нєимать винограда а они да моу работаю инє работє дьнь, и що оуработа нєропхъ, тоȥи вьсє да стєжитъ, а ино прѣȥъ ȥаконъ нищо да моу сє нє оуȥмєтъ.**

Т. 59. И кьто сє ѡбрѣтє оу єдинои коущи, или братєнщи, или ѡтьцъ ѡтъ сыновъ, или инъ кто ѡтдѣлєнъ хлѣбомъ и иманїємъ, аще боудєтъ на єдиномъ огнищи, а тємȥи сотдѣлюнъ, да работа тко и ины манє людїє“.

Ја мислим да овај параграф хоће да каже то, да кад се из једне задруге један члан одели од других хлебом и имањем, но иначе остаје на стану заједно с осталим, он се на сваки начин сматра као самостална кућа, па има да носи све оне дужности што се тиче данка и работа, које и свака друга кућа.

Т. 107. **Градоком да нѣстъ присєлиіє, разкѣ кто догиє. да доходи къ станиѡниноу, или малъ или велікъ, да грєдє къ станиѡнинꙋ да моу прѣда конь и станъ вьсь, да га сьблюдє станиѡнинъ, вьсѣмъ. и кьда си поидє ѡнꙁи гостъ, да моу прѣда станиѡнинъ вьсѣ що моу боудє пріїелъ аще моу боудетъ що погиноуло, вьсе да моу плати.**

Т. 109. **И гдє се град ѡборитъ или коула, да га направє граждане того града и жоупа що есть предѣлъ тога града.**

Осим тога као јаван терет може се узети и то, што су грађани морали званичнику царевом продавати нека извесна добра јевтиније но другима.

Т. 54. **Кєфаліє што соу по градовихь, да оуꙁимають свои доходькь ꙁакономь. и да имь се продавать жито и вино и мсо ꙁа динарь що иномоу ꙁа два. Нь гражданинь тоꙁи да моу продава а инь никто.**

Ова последња тачка без сумње хоће да каже то, да су страни трговци слободни били од такве дужности.

Осим овог напред уложеног, законик Душанов утврђује многе којекакве глобе и разне таксе. Но за глобе није јасно увек коме су припадале. За неке се и то зна.

Т. 66. **Потька междоу сельми П. перперь, а влахомь и арбанасом р. перперь, и теꙁьи потькє цароу половина а господароу половина чіє боудє село.“**

О плаћању такса говоре ови параграфи:

Т. 95. **И ѡ издаке сије да боудетъ. издава ѡть земле пристаку г. перьпере, ѡтъ млина г. перьпере ѡтъ жоупѣ ѡтъ вьсакого села г. перьпере, ѡтъ града и свитѣ, ѡтъ винограде г. перьпере, ѡтъ коня перьпере, ѡтъ кобилѣ ѕ. динари, ѡтъ говедета д. динари, од брава в. динара.“**

Т. 114. **И що записе господинъ царь баштиноу, комоу записе село оу баштиноу да естъ логофетоу л. перьперь за хрисовоуль, а комоу жоупоу, ѡтъ вьсакога села по л. перьперъ, а дїакоу за писанїе г. перьперъ.“**

Т. 204 **Ѡ изьдавѣ сикози да боуде пристакоу ѡтъ земли в. перпера, ѡтъ села г. перьпера ѡтъ млена г. перьпери, ѡтъ жоупе и всакого села г. перьпера, ѡтъ града конь и свита, ѡтъ винограда г. перпери, отъ коня л. перьперъ, ѡтъ кобиле г. динари, ѡтъ говеда д. динари, ѡтъ овце динаръ, ѡтъ брава динаръ.“** —

Пре но што завршимо, не смемо заборавити још један важан извор за доходак. О њему истина нема никаква трага у Душанову законику, нити се о њему што спомиње у богатој збирци Миклошићевој Monumenta Serbica, али поред свега тога о његовој важности не може бити сумње. Ја мислим овде — руднике. На знатнијим рудницима и данас још стоје трагови њихове експлоатације у средњем веку. Рајић нам каже да је краљ Владислав у првој половини XIII. века довео Сасе у земљу те отворио руднике. Енгел прича да су Дубровчапи још у XII. веку држали под закуп неке руднике у Босни.[1] Да је рударство било напредно и лепо развијено, опажамо и по ономе што се о Сасима по нашим споменицима тако често го-

[1] Engel, Geschichte von Ragusa, 46.

вори, и што се њихови одношаји према осталим држављанима уређују законом. Узмимо баш да хаџија Брохардо претерује кад год. 1332 вели да у Србији има пет мајдана златних а пет сребрних [1], опет свакојако у овом његовоѝ казивању лежи један доказ да је с почетком XIV. века рударство чинило у Србији важан извор за богатство. Узмимо да је претерано што у првој половини XV. века Бертрандон де ла Брокијер тврди да деспот Ђурађ Бранковић само од Новог брда вуче годишњег прихода око 200.000 дуката [2], опет на сваки начин у овоме казивању лежи доказ да су рудници били врло важни, а у време Ђурђево на сву прилику најважнији, извор за доходак. Како је важна била радња у Новоме Брду види се по знаменитом приносу царине Новобрдске, а ова је за цело знаменита морала бити, кад је кнез Лазар од ње могао сваке године одвајати по сто литара сребра за манастир Раваницу (С. Л. 1847, IV., 55). Већ и само то што знамо да су царину у Руднику држали Дубровчани под закупом, доказ је за важност његову [3]. И у Сребрници држали су Дубровчани царину под закупом [4], а из једног споменика (Спомен. арх. Дубровачког, I, 130), види се да су баш и сам рудник сребрнички држали и експлоатирали. На који су начин владаоци вукли доходак од рудника, да ли у облику царине, т. ј. у тренутку кад се драги метал из вароши износио узимајући један известан део његов, или у облику десетка од самих оних који су руду

---

1 „Гласник“ IV, 211, г. Ј. Ристића о историчној важности страних путника неких.

2 „Гласник“ VI, 219.

3 Пуцић, спом. арх. Дубров. II, 79, 44, 79.

4 Пуцић, спом. арх. Дубр. II, 33.

копали и топили је?! За сад је још тешко на ово питање одговорити с коликом толиком сигурношћу.

Ко с пажњом проучи наше споменике историјске па оно, што у њима има о финанцијским приходним изворима, упореди с оним, што знамо о финанцијама осталих европских држава, савремених српскоме краљевству, тај ће мислим врло природним начином доћи само до једног закључења. Као год што новчарством својим краљевство српско стоји на једној висини с најнапреднијим државама свога времена, тако се исто и карактер његових финанцијских извора врло добро подудара с карактером финанција у осталих ондашњих држава. Тешко би нам било доказати да је српски народ у средњем веку, бар у погледу на новчарство и финанције, био бољи и цивилизованији но ма који савремени народ, али је за нас изван сумње да у томе погледу далеко бољег и цивилизованијег није било. Ту се он држао на једној висини са свима осталим савременим народима. Мислим да је за нас у овом факту извор велике утехе. Без сумње и извор тужног осећања при једном природном пемислу у току оваких посматрања: — при помислу: где би наш народ данас био, да га азијатска бујица спречила није, па да је и кроз последњих 400 година с осталим народима у један корак на путу цивилизације корачао!

ПРИЛОЗИ К ИСТОРИЈИ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ.

Од Стојана Новаковића

IV.[1]

Срби Мухамедовци и турска писменост.

На основу књиге: Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler, gesammelt, gesichtet und herausgegeben von Dr. Otto Blau. Leipzig 1868.

Књига г. О Блау-а којој смо горе име исписали изнијела нам је цијелу гомилу грађе, поред које нам излази пред очи питање једва до сад и спомињато у нашој књижевности — о сукобу Турства и нашег народног живља у кругу нарави, живота и писмености. Колико дослије никад не бијаше згодне прилике да се о том питању поведе ријеч и да се оно разматрати почне, толико је недостајало и грађе с којом би се таки посао могао предузети. Поменута књига и још неке које ћемо ниже споменути, изнесоше нам ову грађу у споменицима, описима и рефлексијама, и сад је могућно огледати барем разматрање споменутог питања. То разматрање мислимо огледати погледавши: прво, на опћи карактер језика и писмености турске и опћи уплив Турака на наш народ у цјелокупности; друго, на пошљедице које видимо у потурчењаку Бошњаку из савеза старог аристократског карак- ... и нове вјере; треће, на уплив српског језика на

[1] ... ди „Гласник“ XXV.

турски и турског на српски и на књижевна средства која су израђивана да би Бошњаци учили турски; и четврто, на карактер оно мало књижевних огледа које познајемо од школованих Срба Мухамедоваца из Босне.

1.

Сукоб нашега народног елемента са турском религијозном и административном стихијом у Босни — ствар је, на коју се до сад још нијесмо имали кад обазрети.

Чудне религијозне прилике у којима се Босна налазила прије наиласка турскога, на име крајња сектанска поцијепаност, бијаху само згодно земљиште, да на њему ухвати коријена нова освајачка вјера, која за собом ношаше толико господство, понос и често безграничне повластице.

Али је данас вријеме, у коме се поуздано смије погађати како ће испасти и на чију страну претегнути онај пошљедњи сукоб међу српством и освајачима његовим у дједовским нам земљама. С тога нека није зазор, што поглéдамо и на ону страну културних и књижевних питања историје наше која нас везују за сукоб с турством.

Нама је чисто смијешно и помислити, да је могао негдје ухватити свеза с појезијом и књижевношћу народ, који нам тираниса толике вијекове, који почини толике, покоре на нашој већ упитомљеној земљи, који сатр до незнани мало не све, што је старински живот наш за толико вријеме створио, који немилом празнином опусти драге успомене прошлих нам дана.Ваља се сјетити само нарави наших освајача! Иста Мухамедова вјера у њиховим се рукама стоструко унаказила, у њиховом се животу развише у ужасна страшила само њене најшкодљивије и

најслабије стране. Јер која разлика међу Мухамедовцима Турцима што благоваху крвави плијен на развалама балканскога полуострва и међу Мухамедовцима Маврима у Шпанији који задужише Јевропу толиким заслугама. И преко свега тога ми међу овим окрутним људима налазимо склониште, гдје се преко корана долазило и до књижевности. Чувени оријенталиста Хамер написа 1836 у четири свеске „Geschichte der osmanischen Dichtkunst,“ у којој се даје пријекор литерарним историцима, што су дослије тако мало поглѐдали на Турску. Него и суд истога тога Хамера не испада особито повољно. „Главни је карактер отоманске појезије само ропско углѐдање на персијску и арапску појезију, нити је реси и једна карактерска особина“, вели он, али је опет у својој књизи говорио о 2200 (не мање) појета и појеткиња турских! Они су до душе имали једну вјеру с Арапима Маврима и с Персијанцима, али из те вјере не пониче једна образованост. Иста вјера која под упливима шпанског неба и поштеног и напредног арапског карактера не само није сметала него је у многоме помогла науци и просвјети — под упливима источног неба и дивљачког карактера финско-туранског изметнула се у крвожедни фанатизам. Али се опет и усред ратова налазило и у овом племену људи који су пристајали уз укус љепоте и умне забаве, нарочито у доба гдје још не бијаше садашње апатије и распада.

Није ни мислити да су с овим тишим струјањем турско-мухамеданскога живота дошли у савез наши сународници хришћани, који ево до данас држе неклонулу јуначку руку борбе и освете против опустошења и варварства, јединог лица које њима указа Турство. Али имамо право дати другим очима на наше сународнике иновјерце

који примише освајачеву вјеру да задрже своја права и господство. Угодан правни и друштвени положај њихов отворао им је пут у ону блажу, тишу страну живота освајача и својих нових једновјераца. А олакшале су им ову стазу и упућивале их на њу и друге ствари. Упознавши се један пут с писменошћу турском, овим је ученицима нове вјере стајао отворен пут још у персијску и арапску књижевност.

Али преко свега што има ова најблажа страна којом би освајачи могли имати уплива на нарави наших отпађених од вјере сународника, наша истраживања остају пуста, макар их ми водили с најбољом вољом и макар како били вољни да им повладимо и страну им држимо.

По опћем историјском закону освајање кроз огањ, мач, плијен и нечовјештво није могло у исти мах разасипати свјетлост ума или појетског изумијевања — него је уз нечовјештво носило клетву и онамо гдје се настанило с тишином и помирењем. Јер то помирење бјеше купљено невољом, по цијену прадједовске вјере, предања и успомена.

За то стајаше цјелокупно наше племе наспрам освајача нашег с вјечним протестом у срцу и на мишици, с вјечном готовошћу на освету, бројећи и добро памтећи сваку неправду.

С тога нема мјеста тражити дотицај нарави и обичаја и узајамну измјену њихову осим најмање мјере која се избјећи не може.

А тражећи ову најмању мјеру ваља нам погледати на двије стране. С једне стране на Србе хришћане који се одлучише на нечувене муке и одлучише готово на непрекидни бој, а с друге стране на Србе мухамедовце којима не сметаше ништа познати се и с бољом страном освајача,

познати их и у домаћем руху њихову без оружја, и који могаху подлећи оном тишем религијозном и књижевном упливу у колико га је могло бити.

Главна је намјера овога чланка управо, да проговоримо о овој другој ствари и да у Гласнику убиљежимо добитке које нам по овом готово нетакнутом питању донесе књига г. О. Блауа, с тога ћемо одмах, послије неколико ријечи, и напустити оно прво питање.

Главни уплив од освајача Турака показа се у нашем свеколиком народу у рјечнику нашем. Има ријечи макар и да их није много, које смо имали па погубили испред турскијех, има их прилично које су се у животу поред турскијех одржале, али се тек помоћу свеколиког ослобађања и прерађања нашег у новије доба боре против онијех. Најдрагоцјеније благо нашега језика, наше умотворине народне, не осташе чисте од ове немиле нам мјешавине. Али то и јест било све чим се турство дотакло нашега језика. Наши облици, наш склоп и сви остали закони језика нашег осташе нетакнути. Турски наставци *џија* и *лук*, онај први помијешан с нашим, нијесу никад могли стећи владе у нашем језику нити засјенити онијех словенских наставака који су прије њих њих били, па су и данас. Многи држе да нам је и глас *џ* стечевина од овог историјческог сукоба, али и ако имамо врло ограничен број својих ријечи с овијем гласом, ипак није прилика да нам је тај глас тек од Турака дошао.[1] Исти глас налазимо и осим [illegible]ас у аријском племену (и у сусједа Талијанаца и Р[illegible] и у самој словенској породици, овако ријетко

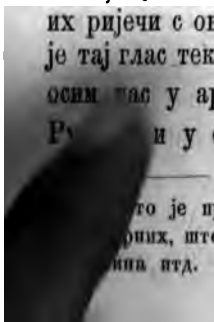

[1] [illegible]то је природан закон физијологијског својства органа го[illegible]рних, што имамо претварање *ч* у *џ* пред *б* — врац-бина отац[illegible]бина итд.

као и у нас. Осим ријечи дакле које су ушле у наш језик из турскога и којих ћемо се ми по времену опростити, па смо их се већ прилично и опростили — ничим није наш језик прирастао из турскога. А да се ријечи сусједних народа међу собом мијешају, или да ријетко какво освајање и при најтврдоглавијем отпору са стране освојених остаје без овога трага — непобитан је закон у историји језика: То се дакле не може никако на нашу штету рачунати.

Осим уплива језика има још једна страна на којој се могло познати да је била навала турска на нашим земљама.

То су разне потребе куће и живота, облик вароши и зграда. Али је ово питање веома заплетеније од онога мало прије. Ево за што.

Ваљало би нам по поузданим изворима најприје знати, како смо у овом погледу стајали онда кад се на нас спустила турска навала. Нама данас са свијем оскудијевају подаци за ову занимљиву страну наше културне историје. Ми толико знамо, да смо у старо вријеме у овом погледу имали на влади уплив сусједних нам страна, Византије и талијанских и далматинских приморских трговачких градова. За то нас веома тјеши, што су све до краја старога самосталног перијода нашег управо ове стране и ови градови били прави носиоци сувремене свјетске образованости. И наше су свезе с тим средиштима морале бити јаке. С једне стране нас је за Цариград везивала вјера и јединство религијозног правца наше и цариградско-грчке књижевности. С друге стране нас племенско сродство с далматинским градовима и нарочито Дубровником који никад не изостајаше иза сувремене италијанске образованости, везиваше за Италију. А што наша земља бијаше пут са запада и из сјеверне Италије у Цариград, трећа

је свеза која нам никако не допушташе стајати у каквој укочености спрам савремене ондашње образованости.

Али наши разлози досежу само да покажу, како је могла и морала бити нека количина образованости у земљама српским прије навале турске. Сами подаци јако су оскудни, марљиво прибирање свега што овамо иде, изучавање извора с овога гледишта, еда би се посредним путем стекли подаци, не само да још није како треба почето, него се истом као потреба показује у нашој књижевности.

А да се ова испитивања систематички изведу и сврше, она би с обзиром на турску навалу, о којој овдје говоримо, морала показати, шта је био наш, шта ли источни турски обичај у вријеме турске навале, шта ли наше нашљедство од старине и наша тековина, шта ли њихов прилог и новина. Ко зна, да ли у овом пребирању не би изашло да је оно наше или јелинско од старине, што би данас површни људи, на први поглед и поредећи са савременим јевропским, прогласили за источно и турско. Кад сумње нема да и варвар и освајач подлијежу упливу образованости — и кад сумње нема да су у вријеме освојења турског наше стране биле у већој образованости него Турци — онда ће пре изаћи садашњи обичаји старином наши него њихови. [1]

Међу тим на први поглед оно што затекосмо у почетку овога вијека у кућама и у облику вароши и зграда показиваше само трагове освојења и несигурности која га је пратила. Уплив је свој на овој страни турство извршило оним жалосним утиском који на укусу и на душама станов-

---

[1] У овоме ће такође бити изузетака, али врло мало. Ти изузетци тицаће се руха, ситница и онога што веома зависи од религије.

ничким остаје иза притиска, плијена, паљевине и крви. Тим начином је могло бити зглађено са земље не мало све, што се по нашим крајевима бјеше задржало од старих времена.

Кад из старих писама која нам посвједочавају економско стање наших старих, видимо богатство њихово, њихов сувремени раскошни укус — кад се сјетимо прича о дворовима старе Византије и опоменемо стихова народних пјесама у којима су градови и двори увијек „бијели“ и „камени“ — како да се не упитамо куд су ти двори и градови који су и по нашој земљи посијани били? Али ничијим дворима данас нема трага. Мјесто њих је овај вијек примио из прошлога готово саму дрвенарију — доказ да је било стање, у ком се није могло ништа рачунати на сигурност, у ком се имање склањало у пријеносни облик, у ком је све вриједило „од данас до сутра.“

Видјевши дакле у којим се странама уплив турски показао на животу у цјелокупном народу српском вратићемо се на онај дио наших сународника који је с њим могао ступити у најближе сношаје, на Србе Мухамедовце.

Немамо за разматрање никакве књижевности о овој ствари осим горе споменуте књиге г. Блау-а. Једини претходник г. Блау-а јесте г. А. Хиљфердинг, и он је први који ово питање спомиње и даје своје мишљење о њему.

Књига г. А. Т. Хиљфердинга „Боснія, Херцеговина и Старая Сербія“ јесте етнографско-културни извјештај који ми имамо о тим земљама својим.[1] С тим извјештајем може

[1] Српски пријевод у одломцима у „Српском Љетопису“, у трећој књизи „Часова Одмора“ М. Ђ. Милићевића, Београд 1859 (гдје је Босна) и цјелокупан у „Видову дану“ од 1860, 1861 и 1862 године. Своје цитате из Хиљфердинга узимао сам из пријевода М. Ђ. Милићевића.

се поредити једино књига г-ђа Макензијеве и Ирбијеве „Путовање по јужно-словенским земљама Турске у Јевропи“ [1] и драго нам је што се два описа очих по свачему потпуно двојих или боље тројих очију, подударају. Из тих књига могућно се довољно поучити о карактеру Србина Музломанина у Босни. Али како смо ми овдје намјерни говорити о упливу Турства на нашу потурчену браћу само преко језика, писмености и књижевности, јер о томе говори и књига г. Блау-а — то ћемо се зауставити само на ономе што има г. А. Т. Хиљфердинг у чланку „Босна у почетку 1858 године.“ Врло је згодно, што се ова два посла, записка г. А. Т. Хиљфердинга и књига г. О. Блау-а попуњају. Г. А. Т. Хиљфердинг даје само кратку карактеристику Словенина Бошњака какав је изашао испод уплива коранске источне науке, књижевности и обичаја; а г. О. Блау, на супрот, по својој њемачкој природи, поклања цијелој ствари више пажње, и сву до сад познату грађу о горњем питању разматра савјесно и тачно у повеликој књизи својој.

И ми ћемо овдје понајвише према г. А. Хиљфердингу саставити карактеристику Србина Музломанина, па ћемо послије према књизи г. О. Блау-а разгледати шта се дослије посебице зна о узајамном досадашњем дотицају потурченијех Срба босанскијех и њихових учитеља и угледника Турака мусломана.

2.

Основице су карактерне Србина Мусломанина оне исте које и хришћанина. Веже нас с њима једна иста крв, једна предања и један језик.

---

[1] Пријевод Ч. Мијатовића у Биограду 1868. год.

Историја ја веза којом смо везани за њих, и која нас у исти мах и одлучује. Доба заједничке нам прошлости, док нијесмо били подијељени у два стана, веже нас заједничким утиском оних сила и догађаја што могаху оставити трага у народном карактеру. Доба прошлости поцијепане, од како се стависмо на двије непријатељске стране, раздваја нас оном гомилом крви, суза, и увреда које народна освета заборавља само у ријетким свечаним тренуцима. Осим тога поцијепаност класе привилегисане и потиштене јесте раздвој који од њих и у оној заједничкој прошлости одваја масу народну; они бјеху властела и господа, а прости народ њима работаше.

Отуда онај аристократски понос који поста најштетнија старинска основа карактера њихова кад дођоше у ислам. За то добро вели Хиљфердинг, како је „аристократски дух, споједивши се с духом господства својственим исламу, произвео необичну охолост, а ту охолост сам ја назвао лењом и мртвом, с тога што доиста такав и јест карактер који је она морала добити под утицајем мухамеданства.“

Одавде је (из збира и заједнице двију тако злих особина) потекао почетак онога што је наказило Бошњака Мусломанина. Ни дједовина аристократскога поноса, ни тековина османлијскога „рахатлука“ и господства не даваху никаквих клица за кретање и рад. Док је трајало старих кула, потурчена властела босанска сјеђаше у њима, и проводећи вријеме у разговору, вјежбаше се на пушци, сабљи и џилиту; кад се куле оборише они саградише уз њих дрвене кућарке, па у њима настављаху стару навику. Да раде што од предузимачких послова, не допушташе понос аристократски (у потоње доба беговски); да се пусте

на књижевност и науку не даваху му друге сметње. Онај умни круг који њима отвараше нова вјера, бјеше врло далеко од њихових природних склоности, скок до њега врло теготан, приправни путови којима се ићи могло, веома кршни. Ми рекосмо мало прије, како је и данас језик најјача свеза која нас увек везиваше за нашу потурчену браћу и која нас и данас с њима најјаче веже. И заиста језик наш звони дивно из њихових уста, с особитом чистоћом и хармонијом.[1] То зна сваки ко је имао прилике слушати разговор њихов. Најстарији архаизми нашега језика живе у њих како је добро опазио и г. А. Хиљфердинг. С језиком иде и појезија и прича и пословица његова. И доиста све ово живи у њих онако исто као и у нас. Из овога коријена могла је избити књижевност или какав год умни рад само истим тим језиком — нити је ово стабло могло дати сока и снаге накалемцима с истока који су нам са свијем и по племену и по образованости туђински. С тога ни коран ни приступачност персијске и арапске књижевности, ни турски подгријевци тих књижевности не користише ништа.

А како су се и могли користити при крајњој неудесности приправнога пута, као што ми већ споменусмо. Г. А. Хиљфердинг вели о томе ово: не може се рећи да су босански мусломани са свим не образовани; на супрот међу њима ће се наћи више образованих људи него међу хришћанима.[2] Они имају у свакој варошици школу, но обра-

[1] Познато је да у овоме ваља одбити на њихову слабост једино то што мијешају турске ријечи.

[2] Ово је г. А .Т. Хиљфердинг писао прије десет година, а ми држимо да се тај одношај, ако је онда таки био, до сад веома промијенио на корист хришћана. О томе су изобилна свједочанства неинтересованих свједока путника странаца која су довољно позната, те их није од потребе ни наводити.

зованост коју добива мусломан у Босни, јесте чисто источна: он се научи читати и писати турски, учи на памет коран, и ако хоће да се боље усаврши, може се познати са арапском и персијском књижевношћу."

Али ниједна та установа ни прилика није имала ни природног земљишта ни основа, није кретана ни с каквим одушевљењем, није цијењена ни у што него је била ту тек имена ради.

С тога узимаше мусломанина Бошњака чама који с хучним, пролазним и промјенљивим временом добијаше вазда други значај. Док бише чешћи ратови, док не узе сву околину суврèмена врева за побољшањем и преређењем, док се више држаше стари обичај и бијаше у бољој снази феудални живот босански наслијеђен од старине и док и сама сила турскога царства не бјеше почела попуштати и ронити се — и потурчењаци имаху живахности и снаге. Али кад оно све мину, кад сила попусти, онда поче нестајати тога спољашњег смисла потурчењачког опстанка, а унутрашњега којим би могли с оним новим силама борити се и упоредо ићи, они не бијаху створили. За то што која година напријед, овај се јаз отварао дубље. У колико се притајена народна свијест хришћанска будила, у колико предузимљивост хришћанска растијаше, — у толико у већу супротност долажаше старинска аристократска стихија нерада, паразитства и не заслужена господства по рођењу наспрам покретљивости, уживања спрам заслуге и поштовања труда које оживљаваше напредне хришћане.

Као што се овако у два супротна правца у Босни развише ове двије старинске стране нашега народа, аристократска (послије потурчењачка беговска) и грађанска, тако се развише те супротне странке и по свему осталом

свијету. Дошао је ред и на онога ко је некад притајив се ћутао и трпио, дошло је вријеме да се и његова ријеч послуша и његово дјело види. Разлика је само у томе, што су овамо стихије аристократске странке на своју штету потпомогнуте мусломанством и што им је писменошћу и језиком са свим супротним њиховој народности прекинут природан развитак у своме природном кругу и природна свеза с њиме.

Не могући дакле очекивати ништа друго него хибридне родове од свезе двију супротних стихија које су могле само паралисати једна другу, ми ћемо поћи да погледамо сукоб словенскога и турскога језика и службу коју учини турска писменост својим словенским присталицама.

3.

Спрам пошљедња два наша питања подијељена је и књига г. О. Блау-а, на коју ћемо сад пријећи. Осим „опћега приступа“ она се дијели на три одсјека. У првоме је „Ускуфијина Потур-Шахидије“, „Босанско-турски разговори изреке и пјесме“ а у трећом „Абдуселам, т. ј. турско босански рјечници“. Ми ћемо хотећи разгледати сукоб словенскога и турскога језика у Босни, саставити говор наш о првом и трећем одсјеку књиге г. О. Блау-а, и говорити о томе најприје, а послије ћемо пријећи на други чисто књижевни одсјек.

Г. О. Блау разматра прво пошљедице које долазе историји турскога језика од историје турскога господарства. Ти су односаји међусобни. У колико турски језик имаше уплива на језик освојених народа, у толико су језици њихови могли имати уплива на језик турски. Докле

у овоме не пријеђемо на језик српски, да споменемо шта вели г. Блау за јужне сусједе наше Шкипетаре или Арнауте, е да бисмо тако видјели различност уплива од једних истих прилика у нас и у њих, различност измјерену не простим оком него научним мјерилима. „Сиротни језик арнаутски, вели г. Блау, скунаторио је благо својега рјечника позаимањем страних ријечи од свију околних народа. Борба је била сувише неједнака. Све домаће умотворине нијесу крочиле преко народних пјесама, које на супрот народним пјесмама других народа, прекипљују турским стихијама. Од свију народа јевропских што допадоше турскога јарма, Арнаути говоре турски боље него и један, и они су најоштрије сјечиво турске политике на свему истоку. Орган њихов се привија гласовима турскога језика с најфинијим разликовањем сугласничких финоћа, и њихов се сав живот привија потпунце уз турски дух са свјема његовијем злим и добрим странама.“

За тијем прелази г. Блау на Словене и поредећи их с једне стране с Турцима а с друге с Арнаутима спомиње како су Словени показали мањи отпор турству него Грци, а већи него Арнаути. Што се грчки језик одупрьо турскоме боље од славенскога, узрок је у природи његовој која је преко својих разних гласовних закона била у већој супротности са природом турскога језика него што то бијаше језик словенски. Али колико је турски имао уплива на словенски, у толико је и овај њему зајам вратио. Како се у нас нико не бави оријенталним наукама, тако смо ми само о томе знали како је у наш језик примљено више ријечи из турског језика. Међу тим тешко да је коме познато, да је и турски језик примио у се доста словенских ријечи. Лексикографи турски, Јевропљани оријенталисте, знаду

одавно за ову чињеницу, и они су често спомињали словенске ријечи турскога језика као да су узете из пољскога. Само непознавање словенске језиковне породице и њезине географије могло их је одвести на така тумачења, иначе не би преко Југословена с којима су Турци толике десетине година у непрекидним додиру, тражили Пољаке, с којима су сношаји турски били краћи и не од толикога уплива колико сношаји с Југословенима. Г. О. Блау је први ваљда ову ствар објаснио по природи њезиној, показујући да су словенске ријечи турскога рјечника дошле тамо од Југословена. Како је ово и за нас са свијем нова ствар, то ћемо тога ради боље погледати у књигу г. О. Блау-а.

Први пролом којим су словенске ријечи отишле у турски језик јесу јаничари. Они разнијеше по Цариграду и по осталом царству ријечи које се тицаху њихових чета Таке су на прилику *кабан* (м. кабаница)[1] *постол* (уп. у Вука *пдсто*), *самсов*, *потира*, (потјера), *јапунџе*, *копча*, *копје* (старији облик од *копље*), *костаница* (Bianhci тумачи: lance longue, ваљада *коштаница*), *табор*, *меч* (мач), *бузогањ* (буздохан), *вӥрѐ* или *верѐ* тумачи Bianchi: foi, trève, capitulation, а то је: *вјера*, *вера*, *вира*; *правђе* (правда).

Те ријечи г. Блау потврђује све познатим рјечницима турскога језика западних писаца, који нијесу ни слутили о овоме што ми на своју корист можемо из њих да изведемо.

Одатле, с тога дотицаја војничкога, прелази г. Блау на поље друкчије, да покаже ријечи које су ушле у тур-

[1] Вук наводи ову ријеч као турску, а ње се међу тим одричу турски лексикографи. По томе је она у нашем рјечнику старија од Турака, и ако није словенска мора бити нечија иначе али не турска.

ски језик преко ратарства и трговачког окрета са српским и бугарским земљама на балканском полуострву. Видјећемо ријечи, па ћемо послије исказати своје напомене.

Тако у тај круг долази *илуг*[1] и ако имају за то и другу ријеч, за тијем: *шерватка*, што није ништа друго него сурутка, *колочка* (квочка, или у сродству са глаголом *клоцати*), *пилица* (у турском колач), *грах*, *вишња*. *пелин*, *иштер*, (Amaranth) *канта*, *брава*, а у турског лексикографа Biachi-ја управо тако, а у Ценкера *пирава*) *шајка*, *пита*, *сомун*, *шиндра*, *колиба*. Све су то ријечи које може узајмити само номадски од настањенога народа. И самоме *ејвала*, *ехвала* не налази г. О. Блау мјеста међу турскијем коријенима него га доводи од нашега *хвала*. И тако се та ријеч вратила к нама само жигосана по турски, као што сам се *сто* у *асталу* вратио жигосан по маџарски. Има ријечи и у нас туђинских које су с нашим жигом отишле у турски рјечник као *вртуна* (fortuna) и *подрум*.

Ово су примјери за које г. О. Блау спомиње да би се врло лако могли и умножити.

Прелазећи на уплив турскога језика на наш г. О. Блауређа примјере који су нама већином познати. Они су ушли у наш јевик путем турске војске, турскога државног и религијозног реда, еснафског уређења и трговачког и бродарског обрта. За све те ријечи држим да су ушле у наш језик путем законског и административног

---

[1] Што су Турци ма и поред друге своје ријечи узели и ову ријеч међу своје лексичко благо, врло је лијепа ствар за доказ да смо били образованији од њих кад нас поплавише. Како значење своја или узајмљена ријеч за *илуг* има у овоме погледу у историји културе свакога народа довољно је познато историцима и лингвистима.

техничког говора којим се власти служе или који је господи и земаљским власницима разумљив. То је исти онај пут, којим су ново доба у Србији отишле у народ словенске ријечи рускога изговора често са свим противне нашим језиковним законима и дотле непознате. Како наши лексикографи ни стручни људи од тога посла нијесу до сад ок етали својега озбиљног изучавања на ово поље, то се ту још ништа поуздано свршило није, него се турске ријечи набрајају као наше а каткад наше као турске. У словенској је филологији на овом пољу једини озбиљан посао дра Фр. Миклошића дјело die fremdwörter in den slawischen Sprachen, Wien 1867, које такође није исцрпло ову тему.

Али да поменута ствар, гомила турских ријечи у нашем језику, није онако озбиљна као што се учинило г. Блау (стр. 13), изван сумње је познаваоцу наших прилика. Г. Блау и сам говори, како је у Словена појетски укус да се у пјесмама о Турцима турске ствари турским именима називљу и да се то сматра као врста накита. Јер без тога не би било могућно, да су се у нас покрај турских ријечи сачувале напоредо и ријечи српске изван врло мало њих. Ако у један мах живе двије ријечи, једна народна а друга позајмљена, још је ту само борба, борба не одлучена, и није мјесто говорити ни о чему што би се сматрало као свршено. Преко свега разноликога додира наше народности с Турцима, наше се народно осјећање за језик држало веома јуначки. То се може потврдити самом књигом г. Блау. Увијек се језик турски у Босни мање знао, него што би и који други језик владе и господарског уплива, макар да се толике хиљаде старих српских властелинских породица босанских за љубав повластица одре-

коше своје отачке вјере. Спрам толикога потурченога народа, како је мален и тијесан књижевни оглед турскијем писмом, о коме збори г. О. Блау. Он је сам показао почетке турској писмености међу потурченим Србима босанским још од прије двјеста педесет година и посвједочава да се та клица и до данас пресађује, а кроз толико вријеме она не показа никакве раширености ни напретка. И данас је клица која није постала ни шибље ни стабло, а камо ли шума. Шта јој је друго могло сметати ако не осјећање народнога језика, једине етничке моћи у некњижевнога народа, јединог израза оне супротности међу стихијама, о којој смо мало прије говорили?! И што турски научник нигдје на другом мјесту учинио није, учини у Босни — *употреби арапска слова за писање словенскога језика*, чему ни г. Блау нигдје примјера не налази.

Пуно је забавно читати како је изједничаван сукоб арапске гласовне системе исказан у словима њиховим, са гласовном системом српскога језика, кад су босански потурчењаци арапским словима биљежили српски језик. Наша се пак гласовна система још на згоднијем мјесту сукобила са турском гласовном системом — у живим устима наших људи који су говорили турски. По обичају који се обично, како у ког народа, теже или лакше савлађава, гласовна система матерњега језика надвлађује сваку другу с којом се сукоби, ако се не употреби нарочито напрезање. Тако је било и у Босни од вајкада, и то је начинило особити *босански идијом турскога језика* и ако га је мало људи говорило, па и то често веома помијешано са словенским. Не тиче се то самих ријечи него цјелокупнога изговарања. Ту су закони турске гласовне системе узмакли испред закона словенских, и о овоме у примјерима говори г. Блау

с филолошком тачношћу од стр. 18 до 45 служећи се овуда цитатима из рукописа који су му при руци били. У исти мах је ту говорио и о особеностима које се налазе у у турској словној системи кад је она употребљена за писање словенских ријечи.

Изложивши овако у кратко шта се дознаје из књиге г. Блау-а о међусобном односају језика и писмености турске са матерњим словенским језиком потурчењака босанских, имамо погледати на старање босанских зналаца турске писмености, како ће Бошњаци који не знају друкчије него српски научити турски. Разумије се да то није могло бити другчије него преко граматика (па какве су, такве су) и рјечника, и ми се доиста сусретамо с тијем књигама као књигама без којих се није ни могла мислити турска школа или управа у Босни. Ту је дакле поље, на коме се прво мораде сусрести српски језик с турским, и за то и узимамо преда се одмах оно што г. Блау говори о граматикама, ако се тијем именом послужити смијемо за „Потур-шахидије," које спомиње и г. Хиљфердинг. Али је г. Блау изучио ствар озбиљније и показао (види стр. 49 и 52) довољним доказима како је књига та писана 1637 год. Писац је поменуте књижице *Ускуфи*, т. ј. *Скопљанин*, из варошице Скопља на Врбасу која се турски зове Вакуп. Из предговора поменутој књизи види се, да је много путовао, да је у Цариграду боравио и припадао реду улема турских. Кад се „Потур-шахидије" по тумачењу г. Блау-а на српски преводе излази „Потурица по начину Шахидину" т. ј. наук за учење турскога језика по Шахидину начину.

Враћајући се к писцу додајемо још да је живио за султана Мурата (1624—1640) и да је у оно вријеме

било Бошњака вјештих турској писмености који се спомињу у литерарним аналима турским. Тако се спомиње *Мула Салих Босневи* († у Цариграду 1626) и *Хозрев паша Босневи* којега и сад памте у Босни († 1623) као најчувенијега, па се и за нашега Скопљанина налази у литерарним аналима, да му је једна књига допрла до султана, о којој се до данас ништа није сазнало. Што ми ове ове послове налазимо овако далеко од наших времена узрок је оно што смо мало више на једном мјесту споменули, како историја Турака у Јевропи са сваке стране ништа друго није него процес поплаве, која се послије није могла утврдити, чињеница силе која је сувише далеко посегла, па је послије огрезла у тајање и венуће које је из године у годину замашало све дубље и шире. Прије 250 година још су и писменошћу могли за собом повући по некога од потурчених и потиштених — а касније је с падањем државе и војничке моћи падала и моћ уплива писменога, јер је заједно са силом и знање турско тонуло.[1]

У своме „Потур-шахидији" хтио је Скопљанин да истумачи турским језиком најобичније српске ријечи, наро-

---

[1] Ово је питање вриједно пажње, и тога ради ми мећемо овдје шта веле у прилог њему два знатна aукторитета: Чувени Џ. У. Дрепер у својој „Историји умнога развића у Јевропи" вели ово за Мухамеда II. који је Цариград освојио: „Може се рећи да је Мухамед II био учен човјек, он је говорио пет различитих језика, био је вјешт математици нарочито практички примијењеној на инџинирство, особито је уважавао лијепе умјетности, и раскошно је обдаривао талијанске живописце. Међу пророковим пошљедницима у Малој Азији и у Шпанији владало је слободњачко мишљење у вјери. Увјеравали су да је султан на доколици и при доброј вољи често исмијавао религију свога народа као варалиштво." (Њемачки пријевод А. Бартелса II. стр. 95.) Много су знаменитије ријечи писца који је ближе к нама и који је ствар с истог нашег гледишта

чито имена. Напријед је приступ у коме он показује шта је рад, а на крају поговор, у коме се препоручује милости султанској и читалачкој. Свој рјечник подијелио је у тринаест комада који хватају између 12—60 стихова, како који. И ако границе нијесу тачно постављене, наш је Скопљанин подијелио то према садржини и ови би натписи могли поднијети његовим одсјецима: 1. Бог и човјек, 2. ствари с поља и села, 3 стихије природне, 4. сељачки живот, 5. појата и стобор, 6. љубав, 7. тијело и душа, 8. путовање и смрт, [1] 9. излаз у поље, 10. поље и кућа, 11. породица, 12. дивљач и шума и 13. бројеви и свачесово. На крају сваке главе има по једна српска пословица, показан размјер главе, и једна турска изрека. Таке су српске пословице на крајевима одсјека ово: Учи пиши, ради врло, да не будеш злочест!; Ти зла не чин', добро учин', силе не чин', зло поврз'; Теби је болан бојат' се Бога, ако у тебе памети има; Лијепу миловат' закон је давни; та ко годи добро чини, наћи ће итд. По томе се види у једно, да је овај рјечник у стиховима састављен, али су стихови само на слогове вјерни, јер се српски и турски

изучавао. П. Ј. Шафарик у чланку „О старословенским штампаријама" (Časopis českog muzea 1842, I. 94.) говори овако: „Турци XV и XVI в. нијесу били ови одрођени и кржљави Турци нашега вијека, већ су то били људи силни који су знали шта је ред и запт, који су пред собом имали господаре и вође одушевљене здравом политиком, политиком која је могла основати и одржати велику државу у једно грозну и страшну спрам странаца и непријатеља, а спрам домаћих и мирну и погодну. Обрушеност парави која се из Цариграда и истока почела ширити на запад била је наказила само вође и старјешине српске и бугарске и постала главни узрок што су пала оба краљевства, али та обрушеност није била допрла

[1] Ово двоје као да је дошло чудним удружењем мисли које онда могаше пробудити сигурност у путовању.

језик, тако измијешани, као што је Скопљанин спрам своје главне намјере морао учинити, не могоше довести у један размјер.

Књижицу ову скопљанинову издаје г. Блау цијелу према три рукописа који су му у рукама били, а спомиње како му је познато, да још два имају у Босни. У стихове састављени Скопљанинов наук турскога језика за потурице Бошњаке пробио је пут, те су се и други на њ угледали и састављали као додатак његовоме „Потур-шахидији“ рјечнике у обичноме смислу. Више оваких рјечника саставио је г. О. Блау у једно и наштампао их је у трећем одсеку своје књиге под насловом „Abdusselam D. i. Türkisch-Bosnische Glossarien. Nach Serajevoer Handshriften“. Као и Скопљанинов посао ови су рјечници требали с једне стране Турцима који су у Босну долазили да би се могли упознати с народним језиком, а с друге и Бошњацима да би што турски научили. Г. Блау је све стопио у једно и цјелина захвата код њега 197—312 стр. велике осмине у којој му је дјело наштампано.

Г. Блау се поглавито обзирао на потребе оријенталистике, вајкајући се што је веома мало упознат са југословенском науком о језику е да би знао показати какву важност имају ове ствари за нас. Али за нас ван курозума није за науку о језику ништа добивено. Умножени

до народа, те је здрави и силни народ држао се под туђим господарством и кад су му подсјекли врхове, држао се и избијао лишће и цвијеће. Али то све траје само до почетка 17-ог вијека: јер се тада озбиљност нарави и управа турска послије двјеста педесет година њихова становања у Јевропи поче са свим мијењати, сила им по мало поче падати, те тиме и старији односаји њихови према покореним народима, нарочито према Словенима, који су на сваки начин бољи били, дођоше до уништења и опадоше“.

су само још једним спомеником до сад познати извори којима смо у стању показати како нам је језик стајао у оно вријеме кад је Скопљанин свој наук писао. Остало готово све можемо ми да докучимо из поузданијих извора. Али да би за г. Блау-а боље било да је уложио још мало труда те се више упознао са стањем наше књижевности и језика, о томе нема сумње. И мени је то тијем жалије, што њему за то, види се, није требало никаква већега посла. По ономе што у својој књизи показује да зна, довољно му је било упознати се само са још неколико књига, па би своје знање изврсно попунио. Нама је чисто жао, што се из књиге види да не познаје ни Вукова рјечника, ни Вукове збирке народних пјесама, које би му обоје обилато и на радост платило труд. Исто тако су му мало позната наша књижевна тежења и добитци, и отуда је и могао штошта држати у сферама жеља, почетака и неодлучених питања, што је давно те сфере оставило.

С тијем се праштајући с овим лингвистичким одсјеком турско-босанске писмености, полазимо на одсјек у коме ће бити ријеч о књижевној страни њезиној.

4.

Оно што би се могло сматрати као књижевни почетак у овој чудноватој писмености г. О. Блау је метнуо у други одсјек своје књиге, обиљеживши га ријечима „Türkisch-Bosnische Gespräche, Spruche, Lieder nebst einem Droguenverzeichniss. Aus türkischen Handschriften“. Одсјек тај хвата у књизи г. О. Блау-а 93 до 134 стр. и дијели се на пет раздјелака, 1-во су разговори, 2-го Скопљанинове изрјеке, 3-ће пјесме, 4-то молбеница из Дувна и Хасана кадије писмо у стиховима и 5-то турско-босански

рјечник љековитога биља. И ми ћемо тијем редом о с а-ком од тијех раздјелака проговорити.

Разговоре, што су у 1-вом раздиоку нашао је г. Блау уз турске рјечнике који су придодати за учење језика. И они су подијељени по садржини, и за то ћемо овдје споменути главне наслове под које их је убиљежио г. О. Блау. Прво је сусрет, 2-го трг, 3-ће опет трг, 4-то сеоски радник, 5-то пут у град, 6-то у врту, 7-мо на-падај, 8-мо брод, 9-то вјера у Бога, 10-то наук тур-скога језика. Врло добро опажа г. О. Блау, да у овим разговорима нема оне увелости која се у таким стварима виђа у сувременијех граматика. У њима је копира́н жив народни језик. Ево нпр. којим редом иду ти разговори: Иди у чаршију. — Кака посла имаш? — Брашна узми. — Кога ћу узет'? — Класовна[1] брашна, хитро! — Колико ока? — Десет ока. Да иђем. — Узех; измјерих. — Ко-лико је? — Колико си рекао. — По што си узео? — По пет пара. — Јере тако скупо? — Ниже не дају. — Овако узима се. — Продаде. — Или да још за примјер изнесемо разговор о цвијећу: Цвијет усадих. — Омлади се. Хоћеш ли? Цвијет да ти дам. — Хоћу, мириши ли? — Мириши као ружица.

То тако од слова до слова пише у турском тексту, а ми овдје преписујемо по ономе што је г. О. Блау из тур-ских у латинска слова исписао.

У „Скопљаниновим изрекама“, нема ништа друго до оно што смо видјели да је Скопљанин писао на краје-вима глава свога наука турског језика и што смо ми већ навели у српском ориђиналу самога Скопљанина. Под

[1] Кукурузна, прохина.

поменутим насловом је наштампано то исто турским словима, и у њемачком пријеводу на стихове.

Што долази у трећем раздиоку око онога нам се ваља више забавити.

Како је Босна по богаству наше народне пјесме толико позната да се она у нас сматра готово као врело поезије народне, о томе је свакоме познато. Ми знамо даље и то, да потурчењаци напоредо са својом хришћанском браћом пјевају без мала једне исте пјесме, и по томе је право заједно са г. О. Блау очекивати, да ће турска писменост преко потурчених босанских Срба дотаћи се и ове стране језика нашега као што се осталих дотакла. И налази се доиста нешто, само што то није народна пјесма него *умјетна строфа на источни крој.* Ништа друго дакле него уплив источних „Ђулистана," антологија појетских, с којима су имали прилике да се упознаду наши потурчени сународници. Г. О. Блау спомиње да не би било бескорисно покупити пјесме које се пјевају у Босни на турском језику онако као што се чују. Остављајући то на страну, ми се прихватамо онога што је ту. Као некакав таман литерарни нагон спомиње г. Блау огледе босанских учених потурчењака који су кунили у зборнике таке босанско-турске пјесме. Један такав зборник имао је он сам у рукама, и оцјењује, да му има барем шездесет година. У томе се зборнику налазе двије пјесме с измијешаним турским и српским језиком, и по томе их он с правом ставља у босанске оригиналне умотворине. Те су пјесме вриједне и наше пажње. У првој, која је у китнастој источној строфи схваћена, долазе на српском језику тек неколико ријечи као рефрен, и за то ћемо дати овдје само садржину њену по њемачком пријеводу г Блау-а. Ево: „Вече дође и

зора зарудје, а лијепа Фата на сав глас плакаше. Мати збораше: Ућути море! Отац јој збораше: Чим те увриједих? Само братац збораше: Ја знам! Сусјед момче овуда промаче куцајући у тамбуру и попијевајући: Ах ти Фато, лијепа Фато! Зар нијеси вољна да у вотњак дођеш? Зар нијеси вољна да ми бијеле прси откријеш? Нијеси зар вољна шећерному шербету и сласти, ах ти Фато, ти лијепа Фато!" (стр 117.)

У другој пјесми је смјеса српскога са турским језиком така, да ја не могу на ино него је овде цијелу навести онако како ју је г. Блау латиницом исписао, да тако више њих могу видјети ову чудновату лангвистичку смјесу. Г. О. Блау наводи да је пјесми писац „El'Abd Mustafa el-Bosnevi". Пјесма гласи:

Ah moje milo, gidi si mi bilo?
Hajle zeman oldy k'örmedim seni
Bogame! si milo džandan zijade!
    Hajle zeman oldy k'örmedim seni

K'öњül, hasretlugyњ ček'erim bir zeman,
[Od] kad te nevidim, kylurum fygan.
Sèrce seni özler, ba-Allah, ynam!
    Hajle zeman oldy, öpmedim seni.

Sana derim: Moja draga dušice,
[Ti si] baš kakono stručak ružice.
Kačma benden, moje žarko sunašce!
    Hajle zeman oldy k'örmedim seni.

Ja vehnem, ko listak, dušo, za tobom,
Hasretind' akar k'özümden jašlarum,
Derdinden umrieh, benim Sultanum,
    Hajle zeman oldy kočmadum seni.

O tvoje lice ruža je rumena,
Resi ti cèrne sojike lahkoća;

Seni sevüp užice iš ola bања,
Hajle zeman oldy sarmadum seni.

Nekrise od mene, dušo, k'el imdi:
Ferkatyњle džan ček'erim bedenden!
Govori mi: Drago! kanda sen šimdi?
Hajle zeman oldy öpmedim seni.

Bања k'özetmezsin, ej jary kadîm,
Aglarem, za tobom žalostan hodim.
Kylarem ferjad, kad[a] te nevidim.
Hajle zeman oldy k'örmedim seni.

Bogme ja sam tvoja jedna sirota,
Dilerseu öldür[è], dilersen satà!
Ütè, heji bülbül, kanda sen, ütè!
Hajle zeman oldy k'örmedïm seni.

Оставивши оригиналне ријечи растављеним словима штампане и напоменувши да је моје оно што је обичним текстом, пријевод тога гласиће овако:

Ах моје мило гди (ли)[1] си ми било?
Које доба мину што те не видјех!
Бога ми си мила кано живот мени!
Које доба мину што те не видјех!

Од кад чезнем, срце, да те загрлим,
Од кад те не видим, вазда уздишем,
Срце ми те жуди, вјером ти се кунем,
Које доба мину што те не љубих!

Ја ти велим: Моја драга душице,
Ти си баш како но стручак ружице!
Не клон' ме се, моје жарко сунашце!
Које доба мину што те не видјех!

Ја венем к'о листак, душо, за тобом,
Потоцима сузе роним од чежње,

[1] Ради размјера он је од *гди* начинио *гиди*, а ми смо метнули *ли* у заграду.

Од туге умријех, душо госпођо,
Које доба мину, што те не здравих!

О твоје лице ружа је румена,
Реси те црне сојке лакоћа,
Који тебе љуби, ужиће му треба,
Које доба мину, што те не грлих!

Не криј се од мене, душо, ходи ван!
Иначе без тебе снаћи ће ме смрт!
Говори ми, драго! Гдје станујеш јако?
Које доба мину, што те не љубих!

Ти, душице, не знаш што су сузе горке,
Тужећ' кад за тобом жалостан ходим,
И јадујем горко када те не видим,
Које доба мину што те не видјех!

Богме ја сам твоја једна сирота
Убиј је, избави, како ти је драго!
Ти славују пјевни, гдје си да си јако,
Које доба мину што те не видјех!

Али и осим овијех шарених турско-српских умотворина нађе их г. Блау и са свијем српских, сукобивши се у томе с г. Хиљфердингом. Г. Хиљфердинг наводи једну пјесму, о којој вели, да је „то пјесма неких Бошњака који су становали у Дувну (у сјеверној Херцеговини.) Цијела пјесма има неколико четворостопних стихова, готово без свезе између себе и који често нијесу ништа друго него збир сличногласних ријечи српских и турских без смисла.“ За тијем наводи огледа ради неколико стихова, и оцјењује постанак пјесме на прије 50 година. Г. Блау који је очевидно ствар основније проучио одазива се боље од г. Хиљфердинга. Ријеч је о „Арзухалу из Дувна“ које је некакав уапшени ага из затвора у Дувну

писао турским словима а највише српским језиком својим пријатељима да га опросте затвора. Г. О. Блау вели: Das Schriftstück ist eines der populärsten und geschätztesten, und jedenfalls eines der merkwürdigsten Erzeugnisse dieser hybryden Litteratur, и он по неком запису на крају показује да је арзухал писан 1656 године. У њему се описује зло стање правице и судства турскога које је и данас онако, и то и може бити узрок што је geschätzt und populär. Г. Блау спомиње више пријеписа који су већином по разним зборницима турско-арапске писмености што се налазе у Босни. Он је нашао двије варијације, једну краћу из Ливна, а другу опширнију из Сарајева. Будући и он сматра ону прву за ближу првоме тексту, то ћемо ми њу овдје пештампати и држимо да бисмо без тога окрњили овај чланак. Ево дакле заједно с објашњењима турскога по тумачењу њемачкоме.

Ја ти пишем арзухал,[1]
Да ти кажем суи-хал,[2]
Пропаде нам вас мал[3]
Сиромасим, господо!

Љети чувам јапаге[4]
У планини Шуљаге,[5]
Скочи крава на ноге,[6]
Бре помагај господо!

У добри час бихага
Düšti bašum dagdandaga,[7]

---

[1] Молбеница.
[2] Своју невољу, зло стање.
[3] Имаће.
[4] Стража.
[5] Шуљага, планина међу Скопљем и Купресом.
[6] О. Блау је превео: Wo das Rind springt wo es mag.
[7] Али пролазих свакојако.

Брез обзира свакада,
Бре помагај, господо!

O sanmyšlar neferler,
K'idže ile k'iderler,[1]
Странпутице ашарлар,[2]
Утекоше без шалвар.

И то један по један,
А ја остах сам један:
Ако зовну на мејдан,
Не знам с ким ћу, господо!

Стјераше нас у Дувно,
Кано коње у гувно,
Нека знате уфано,
Погибосмо, господо!

Ни чаршије ни хана
Да купимо духана,
Већ пијемо смрдана,
Сламу из самара, господо!

Како нам је кадија!
Нити риба ни ор'о,
Већ смрди кано г....
Бре помагај, господо!

Како нам је капетан!
Нити тица ни доган,[3]
Већ угурсуз и поган!
Бре помагај, господо!

Ду̂вансќи̑ ајаније[4]
Кано овчар јагње
Глобе нас јабаније,[5]
Је ли право, господо!

---

[1] Као да је каква разбојничка чета довукоше се обноћ.
[2] Потајно.
[3] Јастреб т. ј. нити је рђав и прост ни ваљан.
[4] Ајани из Дувна.
[5] Странце, туђинце.

Уфате нас у с'јену
Туку нас као с'јено,[1]
Још ишћу и цијену,
    Је ли право, господо?

Додија ми туга,
Чувајући луга,
Да је каква руга
    У Жупањцу господо?

Ово туга говори,
Јер нам веће догори,
Наше срце изгори,
    Бре помагај, господо!

Ето вам шаљем чауш
Кано коса кара уш,
Немојте га ошпнут'
    Израда мене, господо!

Све се молим за једно:
Састан'те се на једно!
Проговор'те у једно!
    Рада имам, господо!

On sekiz bуњ erden
Gajri jokmi bizlerden?
Jaz u kyš seferden?
    Kurtulmadyk, господо![2]

Tezkeredži Effendi
Bilür hezar fendi,
Körsün derdumendī![3]
    Причајте му, Господо!

---

[1] У оним опширнијим пријеписима, мјесто ријечи сијено, стоји ријеч свињу, што се боље подудара.

[2] Зар би се између осамнаест хиљада слободних нашао ико други којега би као мене из године у годину нанадали, господо!

[3] Господин главни писар зна на пошљетку хиљадама сплетака и замака. само да зна јаде мојэ.

Ве тимарски Дефтердар,
Њему селам сад хезар —
Minnetümüz bi karar —[1]
Поздравите, господо!

Веле мени нефери,
Дајем јести шекери.
Sorarsenъiz haberi?[2]
То се знаде, господо!

Bir Duvnaja k'ittili
Taryhumuz: Bezbelli.
Zilkadenünъ evveli![3]
Фалимо вас, господо!

Овај текст који смо за то одабрали што је најкраћи и и што је у њему све што је главније, разрастао се у рукама преписивача из овијех 20 у 58 строфа у којима је још мање турскога језика него у овом а међу којима се често налази по гдјекоја строфа боље заокругљена. Пошто се све то пажљиво разгледа, не може се рећи да има право г. Хиљфердинг кад о овом огледу писмености каже да је гомила турских и српских ријечи без смисла.

Што г. Хиљфердингу није ни било познато јесте писмо Хасана кадије своме брату који је био послат у Козарац

---

[1] Тимарском тефдердару однесите сто хиљада поздрава — и моју непромјенљиву вјерност.

[2] Веле мени стражари, да бих им давао слаткиша, а ви ме питате како би ми било? — Овој страфи не ухватих смисла Блауов њемачки пријевод који се са српским у оријиналу не подудара најбоље, гласи:

Unsre Wache möchte schier,
Dass Douceur Ich gäbe ihr.
Wie 's mir ginge, fragtet ihr?
Nun, das weiss man, hohe Herrn!

[3] Нека добро запамтимо дан, у који смо морали у Дувно, а то је баш прве Зилкаде.

да измири некакву распру међу Турцима. Писано је некако око 1772 год. и тиче се поменуте распре. И оно је писано у стиховима, и ради поређења с онијем горе ево и од њега ако не све (види Блау стр. 145) а оно комадић.

Отиш'о си у Козарац,
Ти си мени драги братац.
Што си мени књигу слао,
Једва сам је разазнао,
Липо си ми књигу пис'о
Али си ништо плахо дис'о
Кан'да си се ражљутио,
У образу пожутио.
Хотио си свашта казат',
Мало своју ћуд показат',
Свашта си ми напоменуо,
Па си у крај ти побјегнуо:
Како хоће људи рећи,
Ниси хтио чисто рећи

— — — —

Пашалије прокасују
И с књигама докасују,
Козарчаним доказују,
Око аге опасују.
Рад бих био, да тог није,
Јер и мене кољу змије,
Да ти сидиш тамо с њима!

— — — —

Ако ваљаш тамо њима,
Не хране те, јазук њима!
Мене караш, ишћеш пара,
Ја сам и сам жељан пара.

— — — —

Пак си они облагаше,
Амо мени не дођоше,
Веће мене обружише,

Кадију ме не знадоше,
Ни у што ме не бројише;
Грају амо опремише,
А на страну окренуше,
Свашта мени отписаше
И по граји опремише,
Кан'да они паше бише
Мени када заповидише,
Послови им не ваљаше
Јер онако отписаше.

Од тога писма Хасана кадије и нема више него још толико. Из њега се види некаква врева унутрашња међу Бошњацима Турцима каквих је обилато било за времена њихове феудалне независности. У једно писмо свједочи чудновати укус кадије Бошњака из прошлог вијека, да писмо о такој политичкој ствари у стиховима пише. Карактеристично је, како је Хасан нашао за добро да и оваке реченице меће у своје писмо у стиховима:

Од њих муку отискујем,
Сваке лажи протискујем.
Јали ваља паши ићи,
Јал' на сриду паре врћи.
Отворај ти добро очи,
Мореш ли ми ти помоћи?
За њиха се ја инадим,
Мисецовах ја зијаним,
Ово сада иде Рецеб,
Хоће л' бити чудо у џеп?

Најпослије је говорио г. О Блау о турско-српском рјечнику љековитих биљака. Нашао је то у некаквом љекарском зборнику, у ком је било и љекарских претписа и који је морао бити својина некаква надри-љекара, каквих је и до сад пуно по Турској. Знатно је то за нас што му

турски наслов звони „Syrf dili üzze otlar bejandir“ т. ј. „Попис биљака на српском језику“, гдје придјев „српски“ једини пут нађосмо у овим писменим споменицима. У том попису има 205 ботаничких назива српских, тумачених турски, и хвата у г. Блау с његовим опширним и веома трудољубиво купљеним објашњењима стр. 151—174. Тим објашњењима својим г. Блау је доста прокрчио пут ономе ко би хтио научно употребити та имена. Попис је писан прије 80—90 година.

5.

И тако приспјесмо на крај разгледања свезе наших босанских потурчених сународника с писменошћу турском и преко ње персијском и арапском.

Све су то травке без сока и са сухе земље које су се одмах с почетка при самоме клицању сушиле изгледајући жуте и попијене. Жалостан пошљедак несугласности стихија које су их на свијет изводиле и неродности оних мисли и науке која их је донијела!

Данас већ нема ни тога. Јер и ови осамљени огледи одмакнути су толико од нас. Види се, да су они могли постати онда, кад ове земље и околина њихова спаваху мртвим сном спрам буђења осталога јевропског свијета, кад не познајући никакву просвјету ни по чувењу, могаху људи вјеровати и у моћ турске писмености, па се стараху да јој се примакну. Даље се види, да је то могло бити онда, кад је и у Турака било мало више мрва арапскога знања којега се међу њима налазило.

Али је данас све то потресено. Људи протиру очи и по најудаљенијим долинама забачених крајева и брује им уши од новости са свим необичнога и новога времена. Видјеће

још мало и најтврдоглавији, и онај који је силом сам себи стискао очи и печатио памет! Ако ага босански и не зна данас на чему је, јер му се старо подножје исклизило а ново још не стекло, он је изгубио вјеру у некадашње. Знају већ да им је за на вијек изгубљено оно чега ради су прије четири вијека промијенили отачку вјеру за мусломанство. Да ко спомене паметноме грађење турских рјечника и збиљско учење турскога језика, држим да би му се већ насмијао. У њих се сад још разорава — али послије сваког разоравања обично настаје зидање; кад се једни облици растворе, постају други.

Нека је дакле просто што смо се ми забавили око овога, што је један пут за свагда као чудна звијезда закачило нашу историју. А хвала и г. Блау на честитом труду што је своју вјештину и знање уложио у савјесно изучење чињеница, о којима смо и ми овдје могли говорити на основу његове књиге.

БИБЛИОГРАФИЈА СРПСКЕ И ХРВАТСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ.

С ДОДАТКОМ ОНОГА ШТО СУ СТРАНЦИ О НАМА ПИСАЛИ

ЗА 1868 ГОДИНУ.

Саставио Стојан Новаковић.

1. АЛЕКСИЋ Ј. М. Хајдучка колиба и похајдучени Миље. Од —— наредника и писара мин. војног. У Београду, штампарија Н. Стефановића 1868. На 16-ни 70 стр. 1

2. АМАНЕТ. Поздрав свјетлом господару Милану М. Обреновићу IV. књазу српском. Спевао Србин. У Београду, штампарија Николе Стефановића 1868. На 8-ни 7 стр. 2

3. ARKIV za povjestnicu jugoslovensku. Knjiga IX. Uredio Ivan Kukuljević Sakcinski. Troškom družtva za jug. slav. povjestnicu i starine. U Zagrebu, štamparna Drag. Albrechta 1868. На 8-ни 334. стр. 3

4. АРСЕНИЈЕВИЋ ВАСА. Како се може произвести светлост и топлота. Од дра К. Ф. Рамелсберга —— ——. 1868. у Београду у државној штампарији. На 8-ни 16 стр. 4
   Прештампано из „Виле“.

5. АРСЕНОВИЋ НИКОЛА. Основне црте за установ техно-поучног завода за виши степен образовања српско-хрватских занатлија. Од Николе Арсеновића кројача у Вуковару. У Новом Саду, Платонова штампарија 1368. На 3-ни 54 стр. 5

6. ATLAS za početnu obuku u zemljopisu. I. svezak. (9 zemljovida) 1. a) položaj zemlje, b) polutke (planiglobe) 2. politički pregled Evrope, 3. Azija, 4. Afrika, 5 Amerika, 6. Australija, 7. Srednja Evropa, 8. Ugarska, Hrvatska, Slavonija i Vojnička krajina. U Zagrebu 1868. U štamparni Dragutina Albrehta.

7. BABIĆ ŠK. MAT. Propovjedi svetkovne. Izdao Mat. Šk. Babić zagr. kanonik. Svezak III. U Zagrebu kod D. Albrechta. На 8-ни 293 стр.
Svezak IV. На 8-ни 270 стр.

8. БАЛУКЧИЋ ЈОВАН. Догађаји шведске грофице Г. од Геллер-а.Превео ——— ———. У Београду, у државној штампарији. На 32-ини 1. л, 174. стр.

9. БЕСЕДА којом је намесништво књажеског достојанства отворило уставни одбор 8. Декембра 1869. (У Београду у држ. штамп.) на фол. 2 стр.

10. БОГИШИЋ В. др. Прилози за хисторију. Од правога члана југослов. академије дра ——— (У Загребу) На 8-ни 26 стр.
Прештампано посебице из „Rada akademije jugoslovenske." Ти се прилози тичу црногорског Шћепана Малог.

11. БОДИ БОЖИДАР. Класичност у Грка. По А. Ранкави и другима. Израдио ———. ——— Београд, штампарија Николе Стефановића. 1868. На 16-ни 35 стр.

12. BRADAŠKA FR. Sravnjivajući zemljopis za više razrede srednjih učiona. Napisao ——— profesor na velikoj gimnaziji u Zagrebu. На 32 таб. у Загребу.

13. ВАЛЕНТА ЈОВАН. Поглед на београдску болницу, од ——— ———, местозаступника

управитеља београдске болнице. У Београду, државна штампарија 1868. На 8-ни 19 стр.

Прештампано из „Видова дана.“

14. VESELKO JOSIP. Poštanski rog ili listonošin dar za god. 1868. od Josipa Veselka. U Karlovcu brzotiskom Iv. Pretnera. На 16-ни 16 стр.

15. VIDAKOVIĆ MILOVAN. Istorija o prekrasnom Josifu, na stihove sastavljena od ——— ———. по drugi put izdao K. Mandrović u Beču 1868. стр. 47 на 16-ни.

Види прво издање у години 1805-ој.

16. ВИШНИЋ В. МИЛАН. Жалосни спѣв блаженопочившем князу србском Михаилу М. Обреновићу III. Трошком Оштрогледића. На 16-ни 4 л. (штампано у Ник. Стеф. у Београду.)

17. ВИШНИЋ В. МИЛАН. Поздрав кнезу србском Милану Обреновићу IV. на долазак у Београд 11. Јунија 1868 године. Трошком Оштрогледића. У Београду, штампарија Николе Стефановића 1868. На 16-ни 4 л.

18. VRAZ STANKO. Razlike pjesme. IV dio. Izdala Matica ilirska. Štamparnom Drag. Albrechta. На 8-ни 392 стр.

19. ВРЧЕВИЋ ВУК. Српске народне приповијетке понајвише кратке и шаљиве. Скупио ——— ———. На свијет издало „Српско учено друштво“ 1868. У државној штампарији у Биограду.

На продају у књижарници В. Валожића у Београду. На великој 8-ни 8 л. предговора од Ст. Новаковића и 243 стр.

20. ВРЧЕВИЋ ВУК. Српске народне игре које се забаве ради по састанцима играју. Покупио и описао ——— ———. На свијет издало „Српско учено друштво.“ 1868. У државној штампарији у Биограду. На продају у књижар-

ници В. Валожића у Биограду. На 8-ни 3 л. 81 стр.

21. ВУКИЋЕВИЋ Ђ. НИКОЛА. Библичне повѣсти новога завѣта у библичнимъ рѣчма за дѣцу. Написао ——— ——— приправничкій учитель и управитель србске главне народне школе сомборске. У Сомбору штампария А. Вагнера и другара.

„Даница“ 1868. 695. јавља да се ова књига ове године штампала у трећем издању.

22. ГАВРИЛО епископ. Разговори за образованѣ срца и душе. Од ——— ———. Помоћу родољубиви г. г. скупљача и уписника прештампао Андрия Станковић полиц. чинов. у пенз. Треће изданѣ. У Београду у штамп. Николе Стефановића 1868. 16-ни 34 стр. 2 л. уписника.

Прво издање год. 1845.

23. ГАВРИЛО ЕПИСКОП. Беседе светог Василија на шестоднев. Превео ——— ——— Издао Андрија Станковић полиц. чинов. у пензији. У Београду у штампарији Николе Стефановића 1868. На 8-ни 185 стр. и 3 л.

24. GAJ VELIMIR. Književna zabava hrvatsko-srbska. svezak I, II, III i IV. Spisao ——— ——— Zagreb. Tiskom i nakladom dra Ljud. Gaja. 1868 263. стр.

25. GENOVEVA, spis za mladež od Krist. Šmida. Izdao zbor duh. mlad. zagrebačke. U Zagrebu kod D. Albrechta.

Штампано у 3000 ком. са 3 слике.

26. GITANA. Roman de Montepina. Sv. IV 153—312 Sv. V.... Sv. VI.

То је у збирци „Poviedniku.“

27. ГЛАСНИК српског ученог друштва. Књига VI.

Свеска XXIII. старога реда. 1868. У Београду у државној штампарији. На 8-ни 9 л. 342 стр.

Књига VII. св. XXIV. На 8-ни 2 л. 338 стр.

28. ГЛАСНИК српског ученог друштва, 2-ги одељак. Грађа за новију српску историју. Књига прва. Протокол шабачког магистрата од 1806—1812 године. 1868. У државној штампарији у Београду. На 8-ни 6 л. 222 стр.

29. ГЛОГИЋ ФИЛИП. Тугопој на смрт Михаила М. Обреновића III. књаза српског падшег од разбојничке руке 29. Маја 1868 године у топчидерском кошутњаку. Спевао Ф. Г. Штампао А. Андрић трошком смедеревске општине. На 4-ни 2 л.

30. (ГЛОГИЋ ФИЛИП). Нова србско-народна химна (молитва). Од Ф. Гл. На 2 л. у 8-ни у Београду у државној штампарији наштампано.

31. ДАНИЛОВИЋ ЉУБОМИР. Југославенско помрачење или смрт кнеза Михајила. Написао ——— ———. У Београду, штампарија Николе Стефановића 1868. На 16-ни 76 стр.

32. ДАНИЧИЋ Ђ. Свето писмо старога и новога завјета. Превео стари завјет ——— Нови завјет превео Вук Стеф. Караџић. У Биограду издање британскога и иностранога библијскога друштва. 1868. На 8-ни у 2 ступца 770 стр.

Нови завјет је под особитом пагинацијом и гледај под Караџић Стеф. Вук.

33. DEŽELIĆ GJ. Krst na Savici. Epos dr. Franje Prešerna. Hrvatski od ——— ———. U Zagrebu kod Albrechta. На 16-ни 24 стр.

Најприје штампано у „Драгољубу."

34. DEŠELIČ STJ. GJ. Nova hrvatska kuharica ili pouka kako se gotove svakojaka jela. Sastavio

——— ——— ———. U Zagrebu 1868. Brzotiskom i troskom A. Jakića. На 8-ни 308 стр.

Спореди „Вилу“ 1868. стр. 48.

35. DEŽMAN IVAN. Poletar. Pjesme ——— ———. U Zagrebu. Nakladom Svetozara Galca 1868. На 16-ни 159 стр.

36. DEŽMAN IVAN. Liečnička izvješća (visa reperta) za praktičku porabu liečnikov. Napisao dr. ——— ——— U Zagrebu troskom i nakladom knjižare Svetozara Galca u štamparni Bokauovoj. На 8-ни 160 стр.

37. DEŽMAN IVAN. Rječnik liječničkoga nazivlja. Sastavio ——— ———, doktor liječnićtva i vidarstva, primalj, začastni fizik grada Zagreba itd. U Zagrebu 1863. Na prodaju u knjižarnici Fr. Župana (Albrehta i Fidlera). На 3-ни 142 стр.

38. ДЕМЕТРОВИЋ ЈОВАН. Аманет или срећа у пепелу. Позоришна игра у 4 радње с песмама. Написао ——— ———. У Тамишграду. Печатао Ернест Штегер. 1868. На 16-ни 136 стр.

39. ДЕСАНЧИЋ ПОЛИТ МИХ. Бранивој кнез захумски. Хисторијска драма у пет радња. Од ——— ——— ———. У Н. Саду, брзотиском Игњата Фукса 1868. На 16-ни 2 л. 180 стр.

На крају, почињући од 129 додата је новела „Вереница Црногорка“, која је била штампана у „Даници“ од 1863 године.

40. ДІОНИСІИ милости божијом Архијепископ сарајевски и митрополит босански, пречасни Јексарх цијеле Далмације. (Окружница од 18. Дек. 1868 год.) На фол. 2 л. У Сарајеву.

41. ДИОНИСИЈЕ сарајевски архиепископ и митрополит босански форма за синђелију поповску. На 1 л. фол.

42. DUBROVNIK. Zabavnik narodne štionice dubrovačke za godinu 1868. U Spljetu, brzotiskom Antuna Zannoni 1868. На 8-ни 312 стр. и 2 л.

43. ЂЕНДИЋ ДИМИТРИЈЕ. Искрена реч простоме народу. Написао —— —— економ. (прештампано из „Напредка.“) У Новом Саду 1868. Брзот. Игњ. Фукса стр. 34 и 1 л. на 16-ни.

44. ЖИВАНОВИЋ ТОМА. Духъ безсмртнога кнуза Михаила М. Обреновића III. на велику утѣху уцвелѣны срдца за светлимъ покойникомъ. Саставіо —— ——. На 8-ни 15 стр. (У Београду.)

45. ЖИВКОВИЋ ТЕОФАН. Писмо —— ——, бездинског архимандрита на браћу Србдѣ, у мешовитим оппштинама пред расправном комисиом. О Иваню дне 1868 у Тамишграду печатао К. Г. Ферк. 1868. На 8-ни 13 стр.

46. ЖИВКОВИЋ ТЕОФАН. Српска народна црква на канонично-историчном темељу свом, с едним словом у додатку: о побожности и народности. Написао —— —— бездински архимандрит. У Темишвару 1868. Тиском браће Мађара. На 8-ни 82 стр. 1 л.

—— ЗАБАВНА ЧИТАОНИЦА. Издаје В.Валожић. VI. Гледај М. Ј.

47. ЗБОРНИК закона и уредба изданих у књажеству Србији од почетка до краја 1868 године XXI. У Београду, у државној штампарији 1868. На 8-ни 1 л. 65 стр.

48. ЗВЕКИЋ ЂОРЂЕ. Јавна предавања за српски збор и за српску кућу. Издаје —— ——. 1 свеска. I. Лаж. У Пешти, штампарија Хорњанскога и Трегера 1868. На 8-ни 24 стр.

49. ——— ———. Расправа угарског сабора 1868. године о законском предлогу у ствари источно православне цркве. По саборском дневнику издао Ђуро Звекић члан уједињене омладине српске. У Будиму, штампарија кр. свеучилишта 1868. На 8-ни 163 стр. 4 л. имена претплатника.

50. ЗДРАВКОВИЋ Ј. СВЕТОЗАР. Вечити Јуда Евг. Сиа. У Београду у штампарији Николе Стефановића 1868.

Излазило је у табацима.

51. ИВАНОВИЋ ЉУБОМИР. Четовање или четничко ратовање. По нарочитој препоруци министра војног написао ——— ——— штабни капетан. У Београду у државној печатници 1868. На 16-ни 76 стр.

Издало министарство војно кнежевине Србије.

52. ИЗВЕШТАЈ министру просвете и црквених дела. На 16-ни 24 стр. Поднела га 29. Фебр. 1868 комисија одређена за пројект уређења основних школа. Потписани су: председник М. Спасић, члан и деловођа М. Ђ. Милићевић, чланови: С. Сретеновић, В. Вујић, Ст. Бошковић, Ст. Новаковић, др. Натошевић. Отштампано из „Србских новина“.

53. ИЗВЕШТАЈ управе београдске читаонице за 1867 год. главној скупштини читаонице 11. Фебруара 1868. (У штамп. Н. Стеф. у Беогр.) На 18-ни 14 стр.

54. ИЗВЕШТАЈ о фонду и радњи друштва за српско народно позориште у Новом Саду, платонова штампарија 1868. На 8-ни 72 стр.

55. Izvještaj o stanju Matice ilirske za godinu 1866 до 1867. На 4-ни у два ступца 12 стр. У Загребу.

56. (ИЛИЋ ЈОВАН.) Пастири Ј. И. У Биограду у државној штампарији 1868. На 16-ни 60 стр.

Неки комади штампани су још у „Седмици“ 1858 године.

57. IMENIK prautemeljitelja, utemeljitelja i član. zagreb. društva čovječnosti. U Zagrebu код D. Albrechta 1868. На 8-ни 17 стр.

58. JAKIĆ A. O financijalnoj hrvatskoj nagodbi s Ugarskom. Прештампано из „Novoga Pozora“ у Бечу.

59. ЈАКШИЋ Ђ. На гробу кнеза Михаила. Писао ——— У Београду у државној штампарији 1868. На 8-ни 8 стр.

60. —— —— Јелисавета кнегиња црногорска. Драма у пет делова. Написао ——— ——— 1868. У државној штампарији у Београду. На 16-ни 215 стр. Штампана су и имена претплатника на 5 стр.

61. ЈАНКОВИЋ Т. МИЛОВАН. Српски цар-Стјепане или смрт Душанова. Од М. Т. Јанковића. Друго прегледано издање. У Новом Саду, Платонова штампарија 1868. На 32-ни 44 стр.

Прво издање изашло 1858 и било је тада поздрављено многим критикама. Ово сад спомињао је Љ. Каравелов у својој критици у „Матици“ 1868 године.

62. (ЈОАНИКИЈЕ владика) Беседе говорене епископом ужичким Іоанникіемъ. У Београду, у правительственой кньигопечатньи 1868. На 8-ни 1 л. 380 стр. 2 л.

63. ЈОВАНОВИЋ ВАСИЛИЈЕ. Светолик и Лепосава. Романтична повест од времена Стефана Душана силног, цара србског. Списао ——— ——— учитель земунскій. Друго изданѣ. Трошком Антонія Живановића. У Београду, у штампаріи

Николе Стефановића 1868. На 8-ни 104 стр.

С једном сликом. Прво издање 1831 год. Види Српску библиографију Ст. Новаковића.

64. ЈОВАНОВИЋ ВЛАДИМИР. За слободу и народ. Покушаји ——— ——— члана уједињене омладине српске. У Новоме Саду. Платонова штампарија 1868. На 8-ни 2 л. 275 стр. 2 л.

65. ЈОВАНОВИЋ Ђ. ДИМ. Административне и судске власти. Неколике црте из путних бележака по Немачкој и Швајцарској. На 16-ни 131 стр. (Штампано у државној штампарији у Београду.)

Нема правог насловног листа.

66. ЈОВАНОВИЋ ДР. Беседа коју је говорио на парастосу пок. кн. Михаилу у Крагујевцу ——— ——— На 8-ни 4 л. У државној штампарији у Београду.

67. ЈОВАНОВИЋ А. ЛУКА. Хајдучка ђеца. Историчка новела од Карла Рајнера. Посрбио ——— ——— У Београду у штампарији Николе Стефановића 1868. На 8-ни 1 л. 63 стр.

Прештампано из календара за 1869 год. „Српског царића."

68. ЈОВАНОВИЋ МИЛАН. Мануал судског лекарства за правнике. Написао др. ——— ——— заступник професора судског лекарства у великој школи. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду, у државној штампарији 1868. На 8-ни 3 л. VI и 224 стр.

69. КАЛЕНДАРИ. РУЖИЦА. Календар за 1868. Година 41-ва. У Н. Саду код И. Фукса.

70. ——— ГОДИШЊАК. Великій календаръ за 1868 годину преступну изъ 366 дана. Година XIX. У Н. Саду, издае Платонова кньигопечатня. На 4-ни 8 л. 46 стр. 1 л. с 2 дрвореза.

71. —— ЛАСТА, мали календаръ за преступну 1868 годину. XIX година. У Новоме Саду, издае Платонова кньигопечатня. На 16-ни 46 стр.

62. —— СРПСКО-НАРОДНИ ВЕЛИКО-БЕЧКЕРЕЧКИ КАЛЕНДАР за преступну 1868. Уређује Л. Панић, парох. Година XI. Са четири дрвореза. У Великом Бечкереку. Штампа и издаје Франц Павле Плајц. На 8-ни 64 стр.

73. —— КАЛЕНДАРЪ СА ШЕМАТИЗМОМЪ княжества Србіе за преступну годину 1868. У Београду у државной штампаріи. На 8-ни 104 стр. и 4 л.

74. —— ЛѢТО. Србско-народный календаръ за преступну годину 1868. Издае кньижара А. Доброврвића. VIII година. У Београду у штампаріи Николе Стефановића. На 8-ни 1 таб. без икаква додатка.

75. —— ЛЮБИЋЪ. Србско-народный календаръ за преступну годину 1868. Издае Еремія Обрад. Караџић. Година V. У Београду у штампарии Ник. Стефановића. На 8-ни 1 таб. 32 стр.

76. —— ОРЛИЋ. Црногорски годишњак стари и нови, за преступну годину 1868. Уредио Ј. Сундечић. IV година. На Цетињу у кнежевској печатњи. На 8-ни 64 стр.

77. —— ТАКОВАЦЪ. Србско-народни календаръ за преступну годину 1868. Издае Еремія Обрад. Караџићъ. Година IV. У Београду у штампаріи Николе Стефановића. На 8-ни 4 л. 96 стр.

Добар, управо изврстан зборник разноврсне књижевне недоношчади.

78. —— СВЕТЦОСЛОВ. Дневник с календаром за преступну годину 1868. Издао Илија К. Анђелковић. У Београду у штампарији Николе Стефановића. 16-на стр. 24.

79. ——— ШУМАДИНАЦ. У Београду. Штампарија Николе Стефановића. Издање В. Валожића.

Овдје је само календар на ново наштампан, а мјесто садржине вежу се поред њега разне старе и нове непродате књиге истог формата те се тако продају.

80. ——— СРПСКИ ОМЛАДИНСКИ КАЛЕНДАР за преступну годину 1868. У Београду у државној штампарији. На 8-ни 12 л. 375 стр.

Реферати у „Србији" бр. 46-ти. Bosiljak 1868, пошљедњи бројеви.

81. ——— ИЛУСТРОВАНИ КАЛЕНДАР за преступну годину 1868. Издаје и уређује М. Миловук. У Београду. Државна штампармја. На 4-ни XX и 76 стр. на два ступца.

У овоме календару имају 22 слике. У разноврсном садржају имају две оригиналне новелице, од' којих је једна из црногорског живота.

82. ——— ВОСТОКЪ. Србско-народни календар за преступну годину 1868. (Потребан свакоме и у свакоме стању). Уредио Венцеслав Нѣмец. Година I. У Београду. Издала књижара А. Добровојевића. На 8-ни 100 стр.

Са сликом словенских гостију у Москви о збору 1867. год.

83. ——— МАЛИ БЕОГРАЂАНИНЪ. Народни календаръ за преступну годину 1868. У Београду у штампаріи Николе Стефановића 1 таб. без икаква додатка.

84. ——— ЗВЕЗДАР. Календар за1868. У Н. Саду код И. Фукса. Има 4 илустрације и нешто ситница за читање.

85. ——— БЕОГРАДСКИ НАРОДНИ КАЛЕНДАРЪ, за годину 1868. Издање књижаре Валожића.

С додатком онаким какав је́ Шумадинцу.

86. —— ВЕНАЦЪ-НАГРАДЕ. Календар за преступну годину 1868. Уредіо и издао Милошъ Милисавлѣвићъ пензіон. казначей округа подринскогъ. У Београду. Штампарија Николе Стефановића. На 16-ни 87 стр.

87. —— СРПСКО-НАРОДНИ ДОМАЋИ КАЛЕНДАР. У Н. Саду код И. Фукса.

88. —— САМОКАЗЪ, календаръ за преступну годину 1868. (Своина Ј. Филиповића). У Београду државна штампарія. На 16-ни 16 л.

Особити начин календара, са знацима, удешаван за просте људе.

89. —— СРЕМСКИ КАЛЕНДАР. Издаје књижара Вагнерова у Вуковару. На 8-ни.

90. —— DRAGOLJUB. Hrvatski kalendar za god. 1868. Uredio Gj. Stj. Deželić Tečaj III. U Zagrebu.

91. —— KATOLIČKI KALENDAR s mnogimi slikami štampan troškom A. Bučanskog u Pešti.

92. —— NOVI HARTMANOV ŠOŠTAR. Sa god. 1868. U Zagrebu.

Има додатак забаван и економски.

93. —— STARI ŽUPANOV ŠOŠTAR. Za god. 1868. U Zagrebu.

Има додатак забаван и економски.

94. —— BUNJEVAČKI KALENDAR za prestupnu godinu 1868, koja ima 366 dana. I. god. U Subotici, tiskano kod Karola Bittermana. На 8-ни 32 стр.

95. —— КАРАЂОРЂЕВИЋ А. П. О слободи од Џона Стуарта Миља. Посрбио кнежевић —— —— У Бечу у штампарији јерменскога манастира 1868. На 8-ни XIII. 2 л. 145 стр.

96. —— КАРАЏИЋ СТЕФ. ВУК. Нови завјет господа нашег Исуса Христа. Превео —— —— —— У Биограду. Издање британ-

скога и иностранога библијскога друштва. 1868. На великој 8-ни у два ступца 2 л. и 242 стр.
Повезано заједно са старим завјетом.

97. KATEKIZAM za III. razr. glavnih učiona. U Beču nakladom školskih knjiga 1868.

98. KATOLIČKI KATEKIZAM s kratkom poviestnicom vjerozakona od stvorenja svieta do danas. Za realne, preperandialne i ine višje učevne zavode. (Po Regenburžkom katekismu). U Beču, nakladom škols. knjiga 1868. На 8-ни 304 стр.

99. KVATERNIK EUGENIJ. Istočno pitanje i Hrvati. Historična pravna rasprava. Spisao —— ——. U Zagrebu u štamparni Drag. Albrechta 1868. На 8-ни 151 стр.
Strana druga. На 8-ни 192 стр.
Види „Вилу“ од 1868. стр. 552.

100. KIRINSKI S. S. Izvadak iz službovnika c. kr. pješačtva. Ponašio S. S. —— U Zagrebu, brzotiskom A. Jakića. На 16-ни 230 стр.

101. KLAIĆ FRANJO. Čitanka za gradske produžne učione u kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji. Sastavio ———— ravnatelji kr. učiteljstva i gradskih glav. učiona. U Beču nakl. šk. knjiga 1868. На 8-ни 218 стр.

102. KLARIĆ GJURO. Našinke Pjesme —— —— II. U Zagrebu kod Gaja 1868. На 16-ни 64 стр.

103. KLARIĆ GJURO. Uzdasi domovini ili rodoljubni molitvenik od —— ——. U Karlovcu kod Pretnera. На 16-ни 24 стр.
У књизи су патриjотичне пјесме.

104. KNJIGA ČUDESA. Sv. zavještanija i prostonarodna skazanija sa 150 čudesa i toliko slika. U Pesti kod Bučanskoga.

105. КРАЉЕВСКА УРЕДБА од 10 Августа 1868-ме, 87
коiом се заключци србског народног конгреса

од год. 1865. о уређењу црквених, школских и овамо односећих се фундаціоналних дѣла грчко-источне србске митрополіе потврђую. (Печат кр. угарске университетске штампарије.) Єдино званично изданіе за Угарску. У Будиму Типографија краљев. угар. свеучилишта 1868. На вел. 8-ни 1 л. 38 страна. Прилог а. к §-у 7. и 13. I. Разрешење свештенства, стр. 1—16. Прилог б. к §-фу 9. I. Протопресвитерати стр. 1—8. Прилог в. к П. §. 40 сл. I. Кратко наставленѣ за рачуноводе црквено-просвѣтних имовина у црквеним општинама. 2. л.

106. (Кујунџић Милан) АБЕРДАР. Први јек. Ова је књига награђена из књиж. фонда И. М. Коларца. У Београду у држ. штампарији 1868. На 16-ни 4 л. 136 стр. 12. л. уписника.

Критика у Матици 1868 од Љ. Каравелова стр. 302 итд. и у „Даници“ исте год. од некога непозната с тенденцијом противнѐ писцу политичне партије, стр. 571.

107. КУЈУНЏИЋ МИЛАН. Философија у Срба. Прво доба. Практични правац. Изложио ——. У Београду у државној штампарији 1868. На 8-ни 5 л. 87 стр.

— KUKULJEVIĆ SAKCINSKI IVAN, гледај Arkiv za povjestnicu итд.

108. KURELAC FRAN. Stope Hristove, što ih je nekad napisao na jeziku latinskom Toma Hammerken, koludar S. Augustina; a sad ih na hrvatskí jezik preveo ——— ——— Starinom Ogulinac a rodom iz Bruvna u Krbavi. U Zagrebu 1868. Slovi Dragutina Albrechta. На 16-ни XXII стр. 1 л. 375 и 7 VII и 4 л.

109. KURELAB FRAN. Runje i pahuljice Pjesni porugljive i pastirske ponajveć Dubrovačke. Skupio ih iz rukopisov starijih i novljih te ih kdekud

i tumačio Fran Kurelac starinom Ogulinac a rodom iz Bruvna u Krbavi. Umetnula se u pripomenak i povjest o ratovima Uskočkom i Mantovanskom. Troškom Njegove Svetlosti viteza Zmajića Svet. Ivanjskoga. U Zagrebu 1866—68. Pismeni Dragutina Albrechta. На 8-ни 3 л. LXI. и 130 стр.

У додатку гдјекојих књига имају још Pjesni Paše Primoevića od Fioke i Pješan од дометака које су за фијоку јер су веома руњаве.

110. KURELAC FRAN. Placere ili kako je tu misal izgovarao narod slovinski na jugu vsimi vjekovi knjige mu i života. Trudak —— —— Uzeto iz rada akademie jugoslov. Pismeni Albrechta 1868. На 8-ни 24 стр.

111. ЛЕОНИД АРХИМАНДРИТ. Хиландарски типик или устав св. Саве. По рукопису XIII. в. који су писали ученици св. Саве исписао —— —— член. москов. обит. ист. и државн. росс. Са снимцима по фотографији. Из „Гласника српског ученог друштва" књиге XXIV. 1868. У Београду у државној штампарији На 8-ни 1 л. 65 стр. фотографисаних факсимила.

112. ЛЕОНИД АРХИМАНДРИТ. Стара српска пѝсма из руског манастира св. Пантелеимона у Светој Гори. Прилог архим. Леонида. Из „Гласника српског ученог друштва" књиге XXIV. 1868. У Београду у државној штампарији. На 8-ни л. 1 стр. 65.

113. LISTINE o odnošajih izmedju južnoga slovenstva i mletačke republike. Skupio Sime Ljubić pravi član jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. itd. knjiga I. od godine 960 do 1335. Na sviet izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1868 u knjižarnici Fr.

Županа (Albrehta i Fidlera) na prodaju. (Monumenta spectantia historiam Slavorum merdionanalium. Edidit Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium. Volumen primum. Zagra biae 1868 Apud Fr. Župann. (Albrechtt et Fiedler). На 8-ни 2 л. XL. 466.

114. LJ. K. i J. S. Ručna knjiga za obćinske upravitelje i perovodje. Uredili S. J. i K. Lj. U Zadru u tiskarni „Nar. lista.“

Издала „Матица Далматинска“.

115. М. Ј. Ускок. Написала Жорж Сан. Превео ——— Издаје књижара Велимира Валожића. У Београду у штампарији Николе Стефановића. 1868. На 8-ни 84 стр.

На крају „Самоубица“ новела од Д. Т. Чини шесту свеску „Забавне читаонице“.

116. (МАКСИМОВИЋ М. М.) Јужни Словени и источно питање. (У Београду, у штамп. Ник. Стеф.) На 8-ни 37 стр.

117. МАКСИМОВИЋ Ђ. МИЛЕНКО. Милош Обреновић војвода руднички, или страдање Срба у Србији од 1813—1815 год. Историјска драма у 5 раздела. Написао ——— ———, адвокат. У Београду, државна штампарија 1868. На 8-ни 142 стр.

118. МАЛЕТИЋ Ђ. Теорија поезије. По најновијим писцима написао ——— Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду у држ. књигопечатњи 1869. На 8-ни XVI и 347 стр. 2 л.

Управо друго прегледано и измењено издање од онога што је изашло 1854 године. Критика од М. Кујунџића у „Матици“ 1869. бр. 36.

119. MANASTERIOTI IV. Slavomila, pripovijedka. ——— ———, U Zagrebu, brzotiskom Dragutina Bokaua, 1868. На 8-ни 80 стр.

120. MARIK ZABOJ VJENCESLAV. Zemljopis austrijskih zemalja za mladež narodnih učiona. Sastavio ——— ——— U Zagrebu kod D. Albrechta. На малој 8-ни 56 стр.

121. MARIK ZABOJ VJENC. Basne. Sabrao ih ——— Tiskom Drag. Albrechta u Zagrebu 1868. На 78 стр.

122. MARKOVIĆ FRANJO. Kohan i Vlasta Pjesan ——— ———. U Osieku 1868. На 16-ни 76 стр.

Опширну критику од Јамбречака донио је „Dragoljub" исте године.

123. МАТИЋ ДИМИТРИЈЕ. Васпитање одрасле деце и омладине и разне школе. Разложио ——— ——— Трећи део. У Београду у државној штампарији 1868. На 8ни 4 л. 164 стр.

Ово је трећи део „науке о васпитању" истога писца.

124. MATKOVIĆ PETAR. Opis carevine austrijanske. Za male gimnazije i male realke sastavio Lud. vitez Heuffler, preradio prof. dr. Pet. Matković. U Beču nakl. škol. knjiga. На 8-ни 327 стр.

125. МЕДАКОВИЋ Д. М. В. Црна гора и нека обясняваня о ньой. Написао ———. У Београду 1868 год. У Новом Саду Платонова княигопечатня 1868. На 8-ни 1 л. 62 стр.

Ова је књижица написана поводом руске књиге „Задунайскіе и Адріатическіе Славяне Викентія Макушева" која је изашла 1867 у Ст. Петербургу.

126. МИЈАТОВИЋ АКСЕНТИЈЕ. Криминална библиотека знатних кривичних дела из свију европских народности. Од дра права Х. Темме. С немачког превео ——— ——— прав. на

универс. у Минхену. У Београду у штампарији Николе Стефановића 1868.

I св. на 8-ни 1 л. 69 стр.
II св. на 8-ни 64—128 стр.
III св. на 8-ни 129—192 „
IV св. на 8-ни 193—274 „
V св. на 8-ни 277—392 „
VI св. на 8-ни 343—422 „

Прва свеска изашла је у другом издању..

127. МИЈАТОВИЋКА ЕЛОДИЈА. Погреб кнеза Михаила М. Обреновића III. (У државној штампарији). На 8-ни 4 л. на српском и инглиском језику.

128. МИЈАТОВИЋ Ч. Путовање по словенским земљама Турске у Европи. Од гђца Г. Мјур Макензијеве и А. П. Ирбијеве. С енглеског превео - ———. У Београду у државној штамп. 1868. На 8-ни 4 л. XV и 515 стр. Са две карте.

129. (МИЈАТОВИЋ ЧЕД.) Поглед на десетогодишњу радњу трговачког одбора. Извештај одбора тргов. министру финансије. (Прештампано из „Срп. Новина 1868".) У Београду у држ. штампарији. На 16-ни 1 л. 50 стр.

130. МИЛЕТИЋ СВЕТОЗАР. Беседа дра ——— ———, земаљског заступника говорена 14 Нов. 1868 на угарском сабору о питању народности. У Новоме Саду, платонова штампарија 1868. На 8-ни 45 стр.

131. МИЛИСАВЉЕВИЋ МИЛОШ. Воеванѣ Сардиніе за ослобођенѣ Италіе 1859. Написао ——— ——— пензіонир. казначей окр. подринскогъ. У Београду, у штампаріи Николе Стефановића 1868. На 16-ни 35 стр. и 1 л. уписника.

132. МИЛИСАВЉЕВИЋ МИЛОШ. Ратованѣ Руса и Турака у спѣву. Написао ——— ——— пензіонирани казначей. У Београду, у штампарији Николе Стефановића 1868. На 16-ни 94 стр. 3 л.

Уз књигу је рђава дрворезна слика цара Петра великог.

133. МИЛИСАВЉЕВИЋ МИЛОШ. Погибія Цветка Павловића Србина изъ Београда и Николе Войводова Бугарина на лађи Германіи подъ Рушчукомъ одъ Турака 8. Августа 1867. Спевао ——— ——— пензіонираный казначей окр. подринскогъ. Друго изданіе умножено. Печатня А. Андрића у Београду 1868. На 16-ни 23 стр.

134. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Персијска писма од Монтескија. Друга свеска. Превео с француског ——— ——— I кл. секретар у министарству просвете и црквених дела, редовни члан српског ученог друштва. У Београду у државној штампарији 1868. На 8-ни 2 л. 180 стр.

Прва свеска у години пред овом.

135. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Путничка писма с разних страна Србије о Србији. Написао ——— ——— I секретар у министарству просвете и црквених дела, редовни члан Српск. ученог друштва. Друго умножено издање. У Београду у држ. штамп. 1868. На 16-ни 2 л. 11 и 354 стр.

Први пут су излазила у „Вили“ и неки дио је отуда био прештампан одвојено. О њима има оцјена од П. Ровинског у „Вѣстнику Европы Ноябрь“ 1868 (види Матицу 1869 бр. 20) и у „Зори“ 1869 бр. 16 од Ј.

136. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Школе у Србији од почетка овога века до краја школске 1867. године. Написао ——— ——— секретар у министарству просвете и црквених дела, редовни члан српског

ученог друштва. (Прештампано из Гласника XXIV.) У Београду у државној штампарији 1868. На 8-ни 2 л. 135 стр.

137. MILIĆFVIĆ M. FR. Perivoj darova nebeskih. Molitvenjak од о. . . . . .. — U Zagrebu u Svet. Galca. На 16-ни 267 стр.

138. MISNA KNJIŽICA. Molitvena mala knjižicà sa slikami.

139. МИХАИЛО митрополит. Беседа кою є говоріо архіепископъ београдскій и митрополитъ србскій ——— на парастосу княза Михаила Обреновића III. 8. Юнія 1868 године, у саборной београдской цркви. У Београду у државной штампаріи 1868. На 8-ни 2 л.

140. МИХАИЛО митрополит. Беседа кою є говоріо архіепископъ београдскій и митрополитъ србскій Михаилъ на опелу княза Михаила Обреновића III. 3. Юнія 1868 године у саборной београдской цркви. У Београду у државной штампаріи 1868. На 8-ни 4 л.

141. МИХАИЛО митрополит. Беседа говорена 30. Мая у Вознесенској цркви на опелу убієне г-ђе Анке. (У Београду.) На 8-ни 1 л.

142. МИХАИЛО митрополит. Чинъ помазанія светымъ миромъ княза сербскогъ Милана М. Обреновића IV. Бѣлградъ, державна кньигопечатня, 1868. На 8-ни 24 стр.

На крају су двије бесједе говорене прије и послије миропомазања.

143. МИХАИЛО митрополит. Беседа коју је говорио у саборно-београдској цркви архијепископ београдски и митрополит српски ——— на погодишњем парастосу кнеза Михаила Обреновића III, 21. Новембра 1868 год. Београд. штампарија Ник. Стефановића 1868. На 8-ни 4 стр.

144. MIŠKATOVIĆ JOV. Prkonjica i tri susreta. Pripovijedke od Iv. Turgenjeva. Preveo ——— U Beču.

Чини ми се из подлиска „Nov. Pozora“ за се отштампано.

145. МУСУЛИН Н. ГОМИРАЦ. Наше покајнице виле на гробу кнеза Михаила, погинувшег 29. Маја 1868. Спевао ——— ———, учитељ IV разр. школе В. Градишке. На 8-ни 15 стр.

146. NARODNE PISANKE HRVATSKE. Nakladom Lav. Hartmana u Zagrebu. На 4-ни Са сликом наших знатних људи и мјеста.

147. НЕДЕЉКОВИЋ НИКОЛА. Изворна драматска ——— ———, члана српског народног позоришта. Књига I. Дејан, жупан требињски. Драма у 5 делова с песмама. У Новоме Саду, Платонова књигопечатња 1868. На 16-ни 2 л. 131 стр.

Књига II. Краљ Милутин. На 16-ни 148 стр.

148. НЕКОЛИКО НАРОДНИХ ПЕСАМА ЗА НА ИЗУСТ УЧЕЊЕ. Сав чист приход од књижица припада фонду учитељских сирота. У Новоме Саду платонова штампарија 1868. На 16-ни 100 стр.

Једно од честих прештампавања.

149. NOVA VELIKA GATALICA O ZVIEZDAH pomičnih i nebesnih znamenijih, zatim čini vilenjakovi. U Zagrebu kod D. Albrechta. На 8-ни 93.

150. **НОВИНЕ**. СРБСКЕ НОВИНЕ. Званичан лист. Издаје државна штампарија у Београду. Година XXXIV. Излази у Београду три пута на недељу in folio. У Београду у државној штампарији 1868.

Уређивао Јован Балаицки.

151. ——— НАПРЕДАК. Политичан лист. Власник, издавалац и одговорни уредник Ђорђе Поповић. Година XXI. „Напредак“ је излазио до 1 Јула

два пута а од тога времена три пута на недељу in folio. У Новоме Саду 1868. Брзотиском Игњата Фукса.

152. — СВЕТОВИДЪ. Политичанъ листъ. Издае и уређуе А. Андрићъ. Година XVII. Излази у Београду три пута на недељу, један пут на целом, други пут на по табака in folio. У књигоп. А. Андрића.

153. —— ШКОЛСКИ ЛИСТ. Година XI. Излази у Сомбору два пут на месец. Издаје и уређује Никола Ђ. Вукићевић. Штампарија Андрије Вагнера 1868. На таб. вел. 8-не.

154. —— ДАНИЦА. Лист за забаву и књижевност. Издаје и уређује Ђорђе Поповић. Година IX. Излази у Новом Саду три пут на месец на табаку и по, и сваког месеца доноси по једну бојадисану модну слику. На вел. 8-ни у Игњата Фукса штампарији.

155. —— ВИДОВ ДАН. Политичан лист. Издаје и уређује Милош Поповић. Година VIII. Излази у Београду сваки дан осим недеље и празника на по табака in folio. У држ. штамп.

156. —— СЕЉАК. Уређивао и издао др. Ђ. Радић. У Н. Саду.

Само неколико бројева.

157. —— КОМАРАЦ. Уређује дружина Комарчева, а публици за правац и власти за лист одговара Јован Грујић властник Комарца. На 4-ни 3 пут на месец.

Излазио је и пређе. Види „Српску библиографију“.

158. —— ВОЈИН. Лист за војне науке вештине и новости. Издаје и уређује Драгашевић официр. V година. Излази у Београду три пута на месец на табаку на 8-ни, у држ. штамп.

159. —— ЗМАЈ, лист за шалу и сатиру, издаје и уређује Јован Јовановић. Год. V. Излази 1 и 15 св. м. на 4-ни на табаку. Штампарија Хор њанскога у Пешти.

160. —— ВИЛА. Лист за забаву, књижевност и науку. Издаје и уређује Стојан Новаковић. Година IV. Излази у Београду три пут на месец на табаку и по вел. 8-не. Штампано у држав. штампарији.

161. —— РУЖА. Шаљиви листъ. Издаје и уређује Мииило Ђ. Ћелешевићъ. IV. година. Излази у Београду 1. путъ на недељу на по табака на 4-ни. У држ. штамп.

162. —— МАТИЦА. Лист за књижевност и забаву. Издаје Матица Српска. Уређује А. Хаџић. Година III. Излази у Новом Саду три пут на месец на табаку и по вел. 8-не. У Платоновој штампарији.

163. —— ЗАСТАВА. Лист за политику и народну привреду. Од 1 Јануара до 1 Јула 1868 г. био властник издавалац и уредник „Застави“ др. Стеван Павловић, а од 1 Јула 1868 издавао је „Заставу“ др. Светозар Милетић. Година III. У Новом Саду, два нут у недјељи in folio. У платоновој штампарији.

164. —— БОСНА. Политичне званичне новине. III. година. Излази у Сарајеву у недељи један пут на табаку великог кола српски и турски.

165. —— СРБИЈА. Политично економски лист. Издаје и уређује Љубомир Каљевић. Година II. Излази у Београду три пута на недељу. У државној штампарији у Београду.

Три нут је на недјељу почео излазити од 1. Јула.

166. —— ЗЕМУНСКИ ГЛАСНИК, недељни лист, излази недељом у јутру. Издаје и уређује га И. К. Сопрон и штампа се у његовој печатњи у Земуну г. 1868. Један пут на недељу на 4-ни 2 л. Година II.

До пред јесен радио је код уредништва г. Сима Поповић.

167. —— ЗИМЗЕЛЕНЪ. Листъ за умне забавне и матеріялне интересе. Издае и уређуе А. Андрићъ (Прилогъ Световиду) На 4-ни 2 л. Излази у Београду у неодређено време у штампарији А. Андрића 1868.

168. —— БЕСЕДА, лист за црквене, школске и народне потребе. Год. I. За издав. и уред. одговарали су неко време, Андрија Монашевић, онда Јован Поповић свештеници. Излази у Новом Саду, у штампарији Платоновој сваких 10 дана на 1 табаку вел. 8-не доносећи уза сваки број по један табак „Духовнога зборника.“

169. —— ДАНГУБА. Лист за забаву и шалу. Излази у Београду један пут на недељу на 4 л. на 8-ни. Издаје и уређује Јован Балукчић. У Београду у држ. штампарији 1868.

Престао излазити Јула мјесеца.

170. —— ЗАДРУГА. Лист за пољску привреду. Издаје и уређује уредништво „Србије“. Излази у Београду, сваких 15 дана на 4-ни на 2 л. Штампа се у држ. штамп.

Изашло само 7 бројева.

171. —— ЈЕДИНСТВО. Лист за политику и књижевност. Издаје и уређује Стојан Бошковић. Година I. Излази у Београду четири пута на недељу in folio у држ. штамп.

Почело излазити 6 Дек. 1869.

172. —— ЛИСТ ЗА НАРОДНЕ УЧИТЕЉЕ. Издаје мађарско министарство у Пешти.

Од њега је излазило још једно издање латиницом за школе у Хрватској.

173. —— НЕДѢЛНИ ЛИСТЪ. Уређивао Јов. Бѣоградац. Излази у Новом Саду. На 4-ни 2 л. Послије прве четврти престао излазити.

174. —— ПАСТИР. I година. Лист за науку и књижевност духовног садржаја. Издаје и уређује ректор богословије прота Никола Поповић. Излазио најприје сваке недјеље, на табаку, а послије три пута на мјесец на табаку и по на 8-ни. У Београду у штампарији Николе Стефановића.

175. —— ШКОЛА. Лист за учитеље родитеље и децу. Прва година. Уредио и издао Милан Ђ. Милићевић. У Београду у државној штампарији 1868. На 8-ни на табаку три пут на месец.

Почела излазити од 1 Септембра.

176. —— ДОМИШЉАН г. Свет. Стојадиновића чини ми се да је мало излазио и ове године.

Даница 1868.

177. —— NARODNE NOVINE. XXXIV god. Izlazile osim nedjelje i praznika svaki dan u Zagrebu u knjigopečatnji dra Ljudevita Gaja. Na fol. 1 tab.

178. —— KATOLIČKI LIST. Izlazi u Zagrebu на 4-ни на 4 л. сваке недјеље један пут. уред. Шимун Биленовић. Година XIX.

179. —— GOSPODARSKI LIST. Izdaje ga hrvatsko-slavonško gospodarsko društvo. U Zagrebu. Uredjuje Petar Zoričić, на 4-ни 2 л. XVI год.

180. —— NAPREDAK. Školski list. U Zagrebu. На 1 таб. у 8-ни, 3 пут на недељу. Уредник Шкендер Фапковић. Година VIII.

181. —— NARODNI LIST u Zadru. Izlazi na 1 l. u folio svake nedjelje kao dodatak talijanskom listu „Il. Nazionalo“ VIII година.

182. —— BOSILJAK. List za omladinu. Izdaje knjižarna Lavoslava Hertmana, uredjuje Iv. Filipović. На 8-ни на табаку сваких 15 дана. Godína IV.

183. —— SIDRO Časopis za trgovinu i narodno gospodarstvo. Izdavao A. Jakić. U Zagrebu.

У пролеће престао излазити.

184. —— DRAGOLJUB. Zabavan i poučan tjednik. Urednik i nakladnik Gjuragj Stj. Deželič. Drugi tečaj. U Zagrebu. Štamparna Dragutina Albrechta. На 8-ни 1 таб. сваке недјеље.

185. —— NOVI POZOR. I god. Političan list. Islazio u Beču svaki dan osim nedjelje i praznika in folio.

Наставак „Позора“ који је у 1867 излазио VI. годину.

186. —— PUČKI PRIJATELJ. Izlazi svake sedmice jedan put na 2 l. u 4-ni, uredjuje Bartol Frencelj. U Varaždinu, I. god.

187. —— ŠKOLSKI PRIJATELJ. Fr. Klaić I. god. Izlazi svakih 15 dana na tabaku u 8-ни.

188. —— СЛАВЈАНСКИ ЈУГ. (Slavjanski jug. Slovenski jug). Год I 1868. Свез. 1. (Godina I. 1868. Svez. i. — Leto I. 1868. Zvez. 1.) Zabavno-poučna knjiga sa slikami. Izdaje i uredjuje Gjuro Klarić u Karlovcu. Tisak Dragutina Bokau-a u Zagrebu. На 4-ни 36 стр.

Св. II. 36—76 стр.

Изашло свега 4 свеске.

О другој свесци погледај „Вилу“ 1868., 262.

189. —— HRVATSKE NOVINE I god. Izlazile u Zagrebu svaki dan osim nedjelje i praznika.

Издржавала их мађаронско-бановска партаја
Na vol. na 2 l.

190. —— LIST ZA NARODNE UČITELJE. U Pešti Izdaje magjarsko ministarstvo narodne prosvjete. I godina.

191. —— HERVAT politički časopis. I sv. Izdaje i uredjuje Dr. Matok. Slovi Drag. Albrechta u Zagrebu. На 8-ни 48 стр.
Орган старчевићевске мађаронске фракције у Загребу, од кога чини ми се осим ове свеске није више ништа изашло.

192. NOVOTNI STJ. Gojitba i obuka. Nakladom školskih knjiga u Beču.

193. ОБРЕНОВИЋИ И СРБИЈА. На 8-ни 14 стр.
Политичка брошира штампана у Београду у државној штампарији.

194. ОКРУЖНИЦА митрополита Сарајевског учитељима босанским од 25 Маја 1868. На 4-ни 1 л. у Сарајеву.

195. ОКРУЖНИЦА митрополита Сарајевског свештенству и општинарима у Босни од 25 Маја 1868. На 4-ни на 2. л. у Сарајеву.

196. ОКРУЖНИЦА митрополита Сарајевског свештеницима у Босни од 25 Маја 1869. На фол. на 2 л. у Сарајеву.

197. ОСТРОЖИНСКИ УТЈЕШЕНОВИЋ ОГ. Псалми Давидови Попут српскијех народнијех пјесама спјевао их по светоме писму ——— ——— ———. У Бечу 1868. Из тискарне А. Сомера. На 8-ни XII. 1. 324 стр. Уз књигу имају разјашњења, имена предбројника и кључ за читање ћирилице ради читалаца који су више обикли латиници.

198. ОТМИЦА или ослобода Крушевца. Драмска песма у три дела. Написао један Крушевљанин. У

Београду штампарија Ник. Стеф. 1868. На 16-ни 47 стр.

199. ПАВЛОВИЋ ЂОРЂЕ. Хипотекарно право у кнежевини Србији, или: теорично и практично објашњење уредбе о интабулацији од 19 Новембра 1854 у свези са §§. 316—330, 766 и 776 грађ. законика; 393—397 грађ. поступка, и осталим законим наређењима, која се на овај предмет односе. Од ——— проф. вел. школе. Прегледала и одобрила школска комисија. У држ. штампарији 1868. На 8-ни 8 л. 262 стр.

200. PACEL VINKO. Filozofijska propedevtika, t. j. mudroslovje za gimnazije u trojednoj kraljevini. I deo Logika. (Misloslovje) Napisao ——— ———. Zagreb 1868. Narodna Tiskarna dra Ljudevita Gaja. На 8-ни.

201. ПАВЛОВИЋ ДАМЈАН. Физика за мање гимназијске школе и за сваког пријатеља природних наука. Написао ——— ———. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду у државној штампарији 1868. На 8-ни 2 л. 177 стр. 131. дрворезна слика у тексту.

202. ПАНТЕЛИЋ Р. Ђ. Једна реч о правним средствима и нашој касацијоној власти: Написао Ђ. Р. Пантелић, I секр. минист. правде, члан срп. ученог друштва. У Београду у држ. штам. 1867. На 8-ни 78 стр.

203. ПАНТЕЛИЋ Р. СТЕВАН. Практично упућење у хемијској анализи барута, топовског метала и њихових саставних делова као и неких ватрометских смеса. Саставио ——— ———, управитељ лабораторије, капетан, редовни члан Српског ученог друштва. У Београду у државној штампарији 1868. На 8-ни 4 стр. 112 стр.

Ово је издање војничког министарства у Србији.

204. ПАНЧИЋ ЈОСИФ др. Ботаника. По Шлајдену. Написао ——— ——— ———. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду у државној штампарији 1868. Други наслов: Јестаственица за ученике велике школе. Део други Ботаника. На 8-ни 1 л. V и 402 стр. 1 л.

205. PEKSIDER IVAN. Dra Ant. Majera Fizika za male gimnazije i realke. S českog pohrvatio ——— ——— Zagreb, 1868. Narodna tiskarna dra Lj. Gaja.

206. PEKSIDER IV. Mieřstvo za male gimnazije od Iv. Drižhala. Pohrvatio ——— ———, profesor na gimnaziji zagrebačkoj II dio. Tiskom Drag. Albrechta u Zagrebu. На 8-ни 114 стр.

207. (ПЕЛАГИЋ ВАСИЛИЈЕ) Југословенски календар за преступну год. 1868. Издао Радојко Побратимовић. У Београду у штампарији Николе Стефановића. На 8-ни.

Садржај од патријотских пјесама, намијењен поглавито да се шири по Босни.

208. ПЕСМАРИЦА. Издао Х. А. О. П. У Београду, штампарија Николе Стефановића 1868. На 16-ни 92 стр. 2 л.

Пјесме новијих пјесника за најширу публику штампане.

209. ПЕТРАНОВИЋ БОГОЉУБ ЈЕР. Свечаност при дочеку преосвештеног митрополита босанског господина Дионисије, у Сарајеву на Спасовдан 1868. Списао ——— ———. У Сарајеву, у босанско-вилајетској штампарији. 1868. 1 л. и 42 стр. на 8-ни.

210. ПЕТРАНОВИЋ ГЕРАСИМ. Србско-далматински магазин любитель просвѣте и народног єзика, за годину 1868. Издао на свѣт ——— Конзисторијални и М. Драговића архи-

мандрит. У Задру. Печатња Народнога листа. На 8-ни 1 л. 184 стр.

211. ПЕТРОВИЋ ФИЛАРЕТ. Првенац. Бог и дела његове премудрости и силе. Написао ——— ———. У Београду у штам. А. Андрића 1868. На 16-ни 100 стр. и 1 стр. штамп. погрешака.

212. PISMOVNIK. Uputa u sastavljanje različitih listova i poslovnik sastavaka. Za IV razred glavnih učiona. U Beču 1868. На 8-ни 185 стр.

213. PLOHL HERDIGOV FERDINAND RIKARDO. Hrvatske narodne pjesme i pripovjedke. U Vrbovcu sakupio i rodu i svietu predao ——— ———. I. U Varaždin. Brzotiskom Platzera i sina. 1868. На 16-ни 145 стр. и 6 л. садржаја и уписника.

214. П-НАЦ Ђ. М. Вилино коло или смрт кнеза Михајла М. Обреновића III. Написао ——— У Београду (у Ник. Стефановића штампарији). На 8-ни 12 стр.

——— POVIEDNIK. Zbirka romana: Гледај: Gitana.

215. ПОДГРАДСКИ ЈОСИФ. Философично-педагогична расправа о политично-народном васпитању. Написао ——— ——— професор. У Новоме Саду. Платонова књигопечатња 1868. На 8-ни 83 стр. 1 стр. претплатника.

216. ПОДГРАДСКИ ЈОСИФ Милетић и терзитизам. У Н. Саду. Брошира политичке садржине.

217. POZDRAV MARIJI. Hrvatski molitvenik po groflci Flavinji. 596 стр.

218. ПОПОВИЋ ДИМИТРИЈЕ. Ракијска куга. Жалосна повест на опомену и науку богатима и сиромасима, старима и младима. С немачког од Хенрика Чока превео ——— ———. (Die Brantweinpest.) Сомбор 1868 године. У штампарији Фердинанда Битермана. На 8-ни 2 л. и 156 стр.

219. ПОПОВИЋ ДИМИТРИЈЕ. Ма́лаѧ катава́сїа содержа́щаѧ въ себѣ̀ разли́чнаѧ пѣ́нїѧ и̑ пѣ́сни дꙋ̑хѡ́вныѧ пра́здникѡвъ Хрїсто́выхъ, богоро́дичныхъ, а҄ггелѡвъ, проро́кѡвъ, апо́столѡвъ, свати́телей, мꙋ̑ченикѡвъ и̑ преподо́бныхъ, во ꙋ̑потребле́нїе ю̑ности се́рбскїѧ, а҄коже и̑ про́чихъ благоче́стивыхъ хрїстїа́нѡвъ, и́зъ сватыхъ церко́вныхъ кни́гъ собра́нна и Дими́трїемъ По́повичьемъ, на́мѣстникомъ и̑ пароъхомъ Со́мборскимъ консїсторїа́лнымъ присѣда́телемъ, и̑ предꙋ̑гото́вническагѡ заведе́нїѧ се́рбскагѡ катихи́тою ꙋ̑строе́ннаѧ. Въ Сомворь 1868 года. Въ тѵпогра́фїи. А. Вагнера. 8-на страна 128. —

220. ПОПОВИЋ ДИМИТРИЈЕ. Беседа коју је говорио ——— ——— свештеник ковиљачки на парастосу кназа Михаила Обреновића III. 8. Јунија 1868 године у цркви лозничкој. На 8-ни 2 л. (у држ. штамп. у Београду.)

221. ПОПОВИЋ САВА. Кринъ или морална поученя изложена у 20 писама од мудраца Сенеке. Превео с немачког на српски езикъ ——— ——— бивши чиновник судски. Друго издање. Прештампао Андрия Станковић, писар полиціе у пензіи. Цена е 4 гр. ч. У Београду у штампаріи Николе Стефановића 1868. На 16-ни 62 стр. и III стр. уписника.

Прво издање године 1842.

222. ПОПОВИЋ СИМА. Индијске приповетке. Епопеје из „Махабарате.“ Превео ——— ——— У Београду, штампано у држ. штампарији 1868. На 16-ни 1 л. 183 стр.

223. ПОСЛОВНИ РЕД. За скупштине мађистрата и представништва сл. краљ. вароши Новога Сада. Нови Сад 1868. Платонова штампарија. На 8-ни 12 стр.

224. ПОСЛОВНИ РЕД за главну скупштину друштва за српско-народно позориште у Новоме Саду. Платонова штампарија 1868. На 8-ни 11 стр.

225. ПОСЛОВНИ РЕД за главну скупштину „Матице Српске". У Новоме Саду Платонова штампарија 1868. На 8-ни 8 стр.

226. ПОСТАНАК фондова школа србски у Руми. У Новоме Саду. Платонова књигопечатња 1868. На 8-ни 51 стр.

227. PRAVILA obstojećega od g. 1846 sada preustrojenoga zagrebačkoga društva čovječnosti. U Zagrebu kod Albrechta 1868. На 8-ни 18 стр.

228. PRAVILA hrvatsko-slavonske escomptne banke. Nakladom utemeljiteljnoga odbora. U Zagrebu.
Заједно с њемачким пријеводом.

229. PRAVILA društva sv. Jeronima za izdavanje i širenje pučkih spisa u Zagrebu. Štamparna Drag. Albrechta. На 8-ни 8 стр.

230. ПРАВИЛА о домаћем реду апсанског заведења у Пожаревцу од 7. Октобра бр. 3590. (Штампано у Биограду у државној штампарији као државно издање; без правог насловног листа.) На 8-ни 16 стр.

231. PRVA SLIKOVNICA sa malu dječicu. U Zagrebu nakladom knjižarne S. Hartmanove.

232. ПРВИ ПРОГРАМ велике гимназие србске православне обштине у Новоме Саду 186⁷⁄₈. Садржай: 1. Кратко извѣстие о постанку и животу гимназие србске новосадске православне обштине. 2. Школске вести за год. 186⁷⁄₈. У Новоме Саду. Платонова печатня 1868. На 8-ни 9 л. 39 стр.
Историју гимназије написао је др. Ј. Хаџић.

233. ПРВО СРПСКО АКЦИОНАРСКО ДРУШТВО (Позив на уписку.) На фол. 1 л. (У Београду у држ. штампарији.) Име му је „Кондота." Потписани су: Тома Андрејевић, С. Радичевић, К. Антула, Ј. Штајнлехнер, Љ. Каљевић. Разаслан је као прилог „Србији."

234. ПРЕГЛЕД фонда Матице Српске као и других фондова који се под управом њеном находе при свршетку године 1867 и преглед стања свију тих фондова за год. 186⁷/₈. У Новом Саду, Платонова штампарија 1868. На 8-ни 21 стр.

235. ПРЕГЛЕД радње и стања Српског ученог друштва у години 1867., Прочитао секретар на скупштини Српског ученог друштва 21. Јануара 1868. На фол. 2 л.

236. ПРЕДЛОГ за скуп Српског ученог друштва. I. Уређење. II. Пословник „Српскога ученог друштва." Штампарија Николе Стефановића. У Београду. На 8-ни 20 стр.

Од комисије једне одабране скупом од 21. Јануара исте године, у којој су били чланови г.г. др. Ј. Шафарик, М. Кујунџић, М. Миловук, Јован Бошковић, Јосимовић, Чед. Мијатовић.

237. ПРОТОКОЛИ народне редовне скупштине држане о Миолю-дне 1867 године у Крагујевцу. У Београду у државной штампаріи 1868. На 8-ни 1 л. 302 стр.

238. ПРОТОКОЛИ ВЕЛИКЕ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ, која је држана у Топчидеру после мучко крвничкога убиства кназа Михаила М. Обреновића III. у четвртак 20. Јунија 1868. У Београду у државној штампарији. На 8-ни 36 стр.

— ПРОТОКОЛИ шабачког магистрата, види Гласник српског ученог друштва.

——— Drugo izdanje. Kod D. Albrechta. На 8-ни 79 стр.

За прво издање не знам кад је изашло.

264. СТОЈАКОВИЋ АЛЕКСАНДАР. Питање велико: кикиндског диштрикта са државоправног гледишта, повластице, које ту служе за основ, и историчко-правничка расправа о питању одкупа његови такозвани иберландски земаља и регални права. Списао и издао ——— У Будиму из печатње кр. угар. свеучилишта 1868. На 8-ни 111 стр.

265. СУБОТИЋ ЈОВАН. Дѣла Іована Субботића. Књига V. Пѣсне драмске. Звонимир. Прехвала. У Новом Саду, у штампарији Игњата Фукса. 1868. На 8-ни 2 л. 196 стр. 1 л.

266. СУБОТИЋ ЈОВАН др. Дѣла ——— ———. Књига VI. Пѣсне драмске. Милош Обилић. Бодин. У Новом Саду. у штампарији Игњата Фукса 1868. На 3 л. и 310 стр. у 16-ни.

267. СУБОТИЋ Ј. др. Наше црквене и школске ствари. На 16-ни 59 стр. У Н. Саду 1868. „Вила“ 143.

268. СУБОТИЋ Ј. др. Говор др-а ——— ——— држан у сазваном сабору краљевине Хрватске и Славоније дана 3 јануарија 1868. Прештампано из „Напретка“. У Н. Саду, штампарија Иг. Фукса. 1868. На 4-ни на 2 л.

269. СУД УБИЦАМА КНЕЗА МИХАИЛА. I. Стенографски извештај прештампан из „Видова дана“. У Београду у државној штампарији 1868. На 8-ни 219 стр.

270. СУНДЕЧИЋ ЈОВ. Спомену српског кнеза Михајла М. Обреновића III. (Прештампано засебице из „Виле“ у Београду у држ. штампарији).

На 8-ни 2 л. Трошком народног заступника Лазара Трипковића.

271. ТАКТИКА за официре учевнога батаљона. Написао М. Драгомиров, професор у николајевској академији ђенералнога штаба. Друго поправљено издање. Превела три српска официра. Београд у државној печатници 1868. На 8-ни 2 л. VI. и 395 стр.

272. ТВРДИЦА. По Х. Консіенси. Из Чокея. Издано у користь цркве Ружице у граду. У Београду, у државной књигопечатньи 1868. На 8-ни 1 л. 95 стр.

273. (ТЕНКОВИЋ МИХАИЛ.) Кобни данци и српска узданица. Спјевао М. Т-ћ. Садржај: 1. Милош. 2. Таково. 3. Александер. 4. Кнез Милош. 5. Кнез Михаило и Србија. 6. Паклене стреле. 7. Српска нада. Штампано у штамп. Ник. Стефановића у Београду. На 8-ни 15 стр.

274. ТОМАНОВИЋ А. Л. О крсном имену предавање ——— ——— (У Задру у тиск. Нар. Листа). На 8-ни 16 стр.

Прештампано из „Српско-далматинског магазина“.

275. TOMIĆ JANKO. Hrvati, to jest crtice iz hrvatske povjesti. Hrvatskoj mladeži priredio ——— ———, učitelj glavne škole u Karlovcu. U Karlovcu, Tiskom Ivana Nep. Pretnera 1868. На 8-ни 4 л. 166 стр. 1 л.

276. ТОМИЋ ЈОВАН. Шта спасава наш народ? Јавно предавање. Написао ——— ———, второлетни приправник. На свет издао Никола Томић. Сомбор. Штампарија А. Вагнера. На 8-ни 17 стр.

277. TORBAR J. Prirodopiš životinstva, bilinstva i rudstva. Za zreliju mladež napisao ———. Sa

251 bojadisanom slikom i 29 drvoreza. U Zagrebu, nakladom knjižarne L. Hartmana На 8-ни 124 стр.

278. (TRNSKI IVAN). Pjesma o zvonu. Po Šileru ponašio I. T. Preštampano iz „Bosiljka“ IV tečaja br. 6. 1868. Naklada Lav. Hartmána. На 32-ни 26 стр. (У Загребу.)

Ваља имати на уму и пријевод Предрага (С. Павишевића) у Седмици од 1858. године.

279. TRNSKI IVAN. Perivojkinje. Ekloga. Uzoritomu, preuzvišenomu i prečastnomu gospodinu Jurju Hauliku Váráljskomu. Sv. z. c. stožerniku kod sv. Kvirita i Judite, božjom i apostolske stolice milošću prvostolne crkve zagrebačke nadbiskupu itd. na imendan 23. travnja 1868 posvećuje ——— ———. U Zagrebu 1868. Štamparna Dragutina Albrechta. На вел. 8-ни 19.

280. ТУМИНСКИ ТОМАЈ ДРАГУТИН. Славенски разговори у главним славенским језицима, руски, пољски, чешки, пољски и српско-хрватски (ћирилицом и латиницом). Саставио ——— ——— ———. Slavenski razgovori u glavnim slavenskim jezicima, ruski, poljski, česki, bugarski, i srpsko-hrvatski (ćirilicom i latinicom) Sastavio ——— ——— ———. У Београду књигопечатњом Александра Андрића 1868. На 8-ни 145 стр.

281. ТУМИНСКИ ТОМАЈ ДРАГУТИН. Значај чешконародног позоришта. Беседа што је изговорио 4/16 Маја на београдској словенској беседи у корист чешком народном позоришту ——— ———. У Београду у књигопечатњи Александра Андрића 1868. На 8-ни стр. 11.

282. УСТАВ за српску читаоницу у Карловцима. У Новоме Саду, Платонова штампарија 1868. На 8-ни 10 стр.

283. УСТАВ изборне православне србске црквене општине старокерске. Штампано у Новом Саду у Платоновој штампарији. На 8-ни 7 стр.

284. УСТАВ за прву бачку трговачку и прометну банку у Новоме Саду, У Н. Саду платонова штампарија. 1868. На 8-ни 42 стр.

285. ФИЛИПОВИЋ СИМА. Отворено писмо господину П. Г. (Павлу Грчићу). У Вуковару, брзотиском Игњата Медершицког.

286. FILIPOVIĆ FERDO. Nauk katoličke vjere. Napisao – ——— ——— svećenik biskupije djakovačke. Svezak prvi. U Zagrebu 1868. Naručbena naklada Lavoslava Hartmana. На 8-ни VI. и 238 стр.

287. FIAMIN IVAN. Mladić upućen na dobrotu, nauk i rad. Prvom talijanski spisao Cezar Cantù, a pohrvatio ——— —— ———. Na Rieci u tiskarnom zavodu Emidija Mohovića.

288. HRVATSKE ZADAĆE o skladnji latinskoga jezika. II. dio (o vremenih i načinih). U Zagrebu 1868 kod Albrechta у вел. 8-ни на 161 стр.

289. HRVATSKO-NJEMAČKA BESJEDOVNICA. Metodička uputa za praktičko naučenje hrvatskoga i njemačkog družtvenog jezika. Kroatisch-deutsche Conversations-Sprache. Eine metodische Anleitung zur praktischen Erlernung der kroatischen und der deutschen Umgangs-sprache. U Zagrebu 1868. Naručbena naklada knjižare Lav. Hartmana. Comissions-Verlag von Leop. Hartmans Buchandlung in Agram. На 16-ни VIII и 428 стр.

290. ČAČIĆ IVAN. Dra Franje Močnika Pouka u računicu za malu gimnaziju I razr. Preveo ——— ——— U Beču nakladom školski knjiga. На 8-ни 280 стр.

291. ЧВАРКОВИЋ А. Немачка граматика за младеж учећу се у гимназијама кнежевине српске. Професором немачког језика у великој гимназији београдској ——— ———. Друго издање. Прегледала и одобрила школска комисија. Цена је 8 гр. чарш. У Београду у државној штампарији 1868. На 8-ни 1 л. 384 стр.
Прво издање у години 1854.

292. ЧЕТИРИ поучне приповедке за српску младеж. С немачкога по Еберсбергу. У Новом Саду код Иг. Фукса 1868 На 16-ни 50 стр.

293. ЧЕСТИТКА на нову годину 1868 од писмоноше. Штампарија Иг. Фукса у Н. Саду. 16-на 16 стр.

294. ČAČIĆ. Dvije rasprave: Slovinski S. Jeronim u Rimu i Rieka; i Drugo je Senj, a drugo Segni. Hapisao i na svietlo dao dr. ——— ——— U Trstu. kod Weissa.

295. ШАРИЋ ЈОВАН. Дјела славних људи. Укратко написао за српску младеж ——— ———, свештеник. У Београду у штампарији Николе Стефановића 1868. На 16-ни 2 л. IV и 56 стр.
Види „Вилу“ 1868. 456 стр.

296. ШЕВИЋ ТОДОР. Нацрт за родитеље, учитеље и старатеље у опште дечијега блага. О васпитању деце, и поправљање у главном вредоносних мана. Из књига неколико славних немачких педагога, целисходно посрбио на корист српства у духу садањег времена. ——— ——— У В. Кикинди. Штампано у Темишвару код К. Г. Ферка. На 16 37-ни стр.

297. ŠIC FR. Razgovor s Bogom. Nakladom knjižarne Lav. Hartmana u Zagrebu. На 500 стр.
Молитвеник за цркве.

298. Š. F. Bože moje milje i omilje. Molitvenik za diecu od dra Ant. Jarića. Prev. ——— U Zagrebu kod D. Albrechta. На 16-ни 192 стр.

299. ŠLOSER KRASOSLAV JOV. DR. Pripravna radnja za geografiju bilja u trojednoj kraljevini Napisao — ——— ——— vit. Klekovski. U Zagrebu 1868. Štamparna Drag. Albrechta. На 8-ни 95 стр.

300. ŠLOSER DR. Jamnica, alkalinska kiselica u Hrvatskoj. U tiskarni Ljudev. Gaja, troškom namiest. vieća. На 8-ни 8 стр. У Загребу.

301. ŠULEK BOGOSLAV DR. Naše pravice. Izbor zakona poveljah i spisah, znamenitih za državno pravo kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske od 1202—1868. Sastavio ——— ——— U Zagrebu 1868. Tiskom Drag. Albrechta. На 12-ни LI—496—CLII стр. и 4 л. садр.

Белешке о ономе што су странци о нама писали у 1868-oj години.

---

1. БЕМ ЛЕОНХАРД. Böhm. Dél-Magyarország, vagy az ugynevezett Bánság külön története. (Посебна историја јужне Угарске или тако званога Баната) у два тома у Пешти код Емиха. Даница 1868 71.

2. BERGGESETZ für das Fürstenthum Serbien von 15. April 1868. (Извађен из Zeitschrift für Bergrecht 9-ter Jahrgang 1. Heft. Berlin 1868) 8-o.

3. BLAU O, DR. Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler gesammelt, gesichtet und herausgegeben von Dr. Otto Blau Norddeutsehem Consul in Bosnien, Ritter mehrerer Orden, Mitglied gelehrten Gesellschaften etc. Inhalt: Allgemeine Einleitung. I Abtheilung: Uskufi's Potur Šahidije, II. Abtheilung: Bosnisch-türkische Gesprache, Sprüche u. Lieder. III. Abtheilung: Abdusselam d. i. Türkisch-bosnische Glossarien. Leipzig, 1868, in Commissinn bei A. Brockhaus. На 8-ни 3 л. и 316 стр.

   Чини пету свеску № 2. Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes herausgegeben von der deutschen morgenländischen Gesellschaft.

4. BOLTZ AUGUST DR. Beiträge zur Völkerkunde aus Wort und Lied. 1868.

   Имају двије три народне и књижевничке пјесме.

5. БРАНКОВИЋ ЂУРАЂ. Чланак „Der Banus Graf und Despot der Serben und Raitzen Georg Branković als Bewohner von Eger“ штампан je у овогодишњем

програму државне велике гимназије у чешком граду Хебу.

6. ВЕРКОВИЋ СТЕФАН. Описаніе быта Болгаръ населяющихъ Македонію. Сочиненіе Стефана Верковича. Москва 1868. На 8-ни 46 стр.

7. GUNDULICZ JAN i poemat jego „Osman“ przez Adama Rzonżewskiego. На 8-ни 1 л. 26 стр. У Варшави.

8. ДАМАЛА М. НИКОЛА штампао је у Лондону грчким језиком расправу „О односају англиканске цркве к православној.“ Даница 1868, 744.

9. D' AVRIL ADOLPHE. La bataille de Kossovo. Rhapsodie serbe tirée des chants populaires et traduites en français par Adolphe D' Avril Agent et Consul général de France en Roumanie. Paris, librairie de Luxembourg. 1868. 8-на 2 л. 64 стр. с једним снимком.

Опширан реферат од Ст. Новаковића има у „Вили“ исте године стр. 612.

10. ЂОРЂЕВИЋ ВЛ. „Правда“ русински часопис који је излазио у Лавову почевши у 31 броју донијела је пријевод „Хајдукове мајке“ приповијетке Владана Ђорђевића.

11. ÉTUDES religieuses, historiques et littéraires par des pères de la compagnie de Jésus које излазе у Паризу донијеше у свом 8-ом свеску за Август чланак о нашим народним нарочито косовским песмама, поводом књиге г. D' Аврила, — и то од Мартинова.

12. ИГЊАТОВИЋ ЈАКОВ. — „Фeвароши Лапок“ доносили су у мацарском пријеводу роман Милана Наранџића од Јакова Игњатовића, и Даница 1868, 358 хвали пријевод да је добар.

—— ИРБИЈЕВА, гледај Макензијева.

13. КАНИЦ. SERBIEN. Historisch-etnographische Reisestudien aus den Jahren 1859—1868. Mti 40 Illustrationen im Texte, 20 Tafeln und einer Karte von F. Kanitz. Leipzig. Verlagsbuchhandlung von Herman Fries. 1868. На вел. 8-ни XXIV и 744 стр.

Оцјене у Radu akademije jugoslov. VI од дра П. Матковића, у „Србији“ мјесеца Јула, у Вѣстнику Европы 1868 Ноябрь, у Revue critique de l' histoire et de littérature за 1868 од Л. Лежера итд.

14. КАНИЦ. Reise in Süd-Serbien und Nord-Bulgarien. Ausgeführt im Jahre 1764 von F. Kanitz. (Mit 5 Tafeln und 1 Karte.) Vorgelegt in der Sitzung der philosophisch-historischen Classe am 18 Jänner 1866. Wien. Aus der k. k. Hof, und Staatsdruckerei. In Commission bei Karl Gerold's Sohn, Buchhändler der kais. Akademie des Wissenschaften 1868. На 4-ни 66 стр.

Објавио подужим рефератом А. Сандић у „Даници“ исте године бр. 10 и 11.

15. КАПЕР С. др. штампао је у Квјетима пријеводе српских народних љубавних пјесама.

16. М. Н. КАПУСТИН држао је предавање „О међународним одношајима Црне Горе“ на трећем литерарном вечеру који је дао словенски комитет у Москви.

17. КАРОВЕЛОВ Љ. Южно-славянская библіографія за 1867 год. мање и веће биљешке о неколиким важнијим дјелима нашим из те године. Журн. мин. народн. просвѣщ. 1868 Јун.

18. KVĚTY илустровани чешки лист донијели су у сликама доста ствари с наших страна у више својих бројева.

19. KLAIĆ FRANJO. Praktisch-theoretishher Lehrgang der kroatlschen Sprache. Nach der natürlichen Sprachmethode, verfasst von Franz Klaić. II. Theil.

Додатак: Aufgaben-Schlüssel у особитој књизи. Ту је граматику дворска канцеларија препоручила за школску књигу у школама с њемачким или хрватским и њемачким језиком предавања.

20. KLUCRYCKI S. написао је у „Polskom Przeglondu“ чланак о источном питању и источној цркви.“

21. ЛАВЛ'ЛЕЈ ЕМИЛ. Revue de deux mondes у чланцима Емила Лав'леја који носе наслов L' Allemagne depuis la guerre de 1866 донео је у свесци од 1. Августа чланак под насловом Les nationalités en Hongrie et les Slaves du sud (Yougo-Slaves).

22. ЛАЗАРЕВИЋ РАДМИО. Русинска „Правда“ што у Лавову излази у своме 30-ом броју донела је превод „Јагоде црте из народнога живота од Радмила Лазаревића“ која је изашла у „Вили“ 1866 год.

23. ЛЕЖАН Етнографія европске Турске изашла је у Ст. Петербургу у руском пријеводу.

24. LEGER LOUIS. Cyrille et Méthode. Étude historique sur la conversion des Slaves au christianisme par ——— docteur ès lettres, membre corespondant de la société de linguistique, membre de la société d' histoire et de littérature polonaise de Paris. Paris. Librairie A. Franck, 67, rue de Richelieu 1868. На 8-ни XXXV и 230 стр.

Оглашено у „Вили“ исте године, стр. 549.

25. LEGER L. Les Slaves en 1867. Agram et les Croates. Par Louis Leger. Paris. Extrait de la „Revue moderne“, livraizon du 24 avril 1868. На 8-ни 29 стр.

Изашао је пријевод у „Novoga Pozora“ подлиску од исте године.

26. L. LEGER. У „Revue critique d' histoire et de littérature.“ реферати о Radu akademije jugoslovenske, о збирци народних пјесама из Босне и Херцеговине које је издало Српско учено друштво.

У „Revue des cours littéraires de la France et de l' Etranger". „Le mouvement intellectuel en Serbie".

27. ЛЕОНИД архимандрит. Историческое описаніе сербской царской лавры Хилендаря и ея отношенія къ царствамъ сербскому и рускому. Сочиненіе архимандрита Леонида. Москва. Въ университетской типографіи (Катковъ и комп.) на страстном булеварѣ 1868. На 8-ни 1 л. 138 стр.

Отштампано из четврте књиге друштва за историју и старине руске у Москви.

28. ЛЕОНИД архимандрит. Сербская иноческая община въ Палестинѣ. Од архимандрита Леонида. У Москви.

Отштампано из треће књиге „Чтенія" московског друштва за руске старине и историју.

29. ЛЕОНТОВИЋ И. Т. „Журнал министерства народнаго просвѣщенія" у декембарској књизи од прошле године донио је опширан посао од Т. И. Леонтовића „Государственое устройство стараго Дубровника". То је превео В. Јагић у „Dragoljubu" исте године.

30. „ЛУЖИЧАН" лужичко-српски књижевни лист донио је у 4 бр. преведену једну нашу народну песму из Вукове I књ. стр. 728.

31. МАКЕНЗИЈЕВА И ИРБИЈЕВА. Travels in the Slavonic provinces of Turkey-in-Europe, by G. Muir Mackenzie and A. P. Irby. London. На вел. 8-ни стр. XXXII и 687. Са 19 слика и 4 земљописне карте. 1867 године.

У 1868 години српски пријевод од Ч. Мијатовића

32. МАКУШЕВ В. В. Писма о литературном и политическом состоянію хорватскаго королевства В. В. Макушева. Журналъ Мин. нар. просвѣщенія. 1868. Прво писмо у септембарској, а друго и треће у Октобарској књизи.

33. МАСОН МОРИЦ. Мудрость народня въ пословицахъ у Нѣмцевъ, Русскихъ, Французовъ и др. Морица Массона С. Петербургъ 1868.

Има и српских пословица. „Жур. мин. народ. просвѣщ въ Россіи“ Август 1869.

34. MEMOIRE sulla Dalmazie. Издаје у Млецима Val. Lago. Хронологички и статистични подаци.

Dragoljub 1868, 384.

35. МИКЛОШИЋ ФР. др. Der propositionslose Vocal in den slavischen Sprachen. Прештампано из „Sitzungberichte“ бечке царске академије.

36. DER ORIENT und seine culturgeschichtliche Bedeutung Von August Wilhelm Ritter v Zerboni di Sposetti Pest. Wien. Leipzig. A. Hartleben's Verlag 1868. На 8-ни 192 стр.

37. PARČIĆ CARLO. Vocabulario Italiano-Slavo (Illirico) compilato per cura di P. Carlo A. Parcić del Slovinski (Hrvatski) U Zadru, tiskom braće Battara 1868. На 12-ни 1146 стр.

Српско-талијански је изашао 1858.

38. ПЈЕЊКОВСКИ КАРОЛ. Czarnagòra pod wzgledem geograficznim, statisticznym i historicznym. Skreslil K. P. Z karta geograficzna. Lwow 1869. Nakladem autora. На 8-ни 116 стр.

Види у „Вили“ 1869 стр. 807 одзив од Ст. Новаковића.

39. ПОПОВ АНДРЕЈ. Обзоръ хронографовъ русской редакціи Андрея Попова. Выпускъ первый 1866, а выпускъ вторый 1869 у Москви. 1-ви 226 стр. а други 287 на 8-ни.

У другом се выпуску говори о југословенским и руским изворима прве руске редакције хронографа.

40. ПОПОВЪ АНДРЕЙ. Изборникъ славянскихъ и русскихъ сочиненій и статей, внесенныхъ въ хронографы русской редакціи. Собралъ и издалъ Андрей

Поповъ. Приложеніе къ Обзору хронографовъ русской редакціи. Москва 1869—541 стр. на вел. 8-ни.

У њему има између осталога о Србима још знатан чланак „Житіе и жизнь присноспоминаемаго словущаго благочестиваго господина деспота Стефана. Списано повелѣніемъ и понужденіемъ святѣйшаго патриарха земли тоа серпьскіа киръ Никона и полатныхъ начелникъ и видѣніем же трисвятымъ явленіемъ самому тезоименитому прославляющю сія быти. По списку библїотеки Троицкой Сергіевой лаври бр. 686, въ малый листъ полууставом, второй половины XV вѣка."

Рукопис је тај бугарске рецензије, само што се не зна је ли од философа Константина. Заузима у наведеној књизи 93—131 стране.

41. Н. А. ПОПОВ држао је предавање „О унутрашњим немирима у Србији од год. 1535—1838" на трећем литерарном вечеру који је дао словенски комитет у Москви.

42. РАДИЧЕВИЋ БРАНКО. У русинск. листу „Правда" који излази у Лавову изашао је пријевод пјесме Бр. Радичевића „Ноћ па ноћ" од Ст. Рудањскога.

43. РАЗУМОВСКАГО ДИМ. професора моск. консерваторіи Церковное пѣніе въ Россіи Выйускъ I, II, III. Москва 1867, 1868, 1869. стр. 362 на 8-ни.

44. (РАЈИЋ БРАНКО.) Fünfter Jahresbericht über die keiserl. königl. Oberrealschule in der Militärgrenz-Communität Pančova für das Studienjahr 1858 донео је српски чланак „Доситије Обрадовић и Вук Ст. Караџић у српској књижевности. Јавно популарно предавање у дворани вел. реалке у Панчеву 17 Марта 1868 говорио Бранко Рајић."

45. П. А. РОВИНСКИ. У Вѣстнику Европи новембарској свесци чланак „Два мѣсяца въ Сербіи" у ком поглавито говори о етнографској књижевности о Србији.

46. ROSKIEVIĆ JOV. Studien über Bosnien und die Herzegovina von Johann Roskiewicz k. k. Major im Generalstabe. Leipzig und Wien Brockhaus 1868.

Види „Вилу“ 1868, стр. 142, гдје има реферат.

47. САКЦИНСКИ КУКУЉЕВИЋ ИВАН Leben südslavischer Künstler v. Ivan Kukuljević Sakcinski. (Iz „Slovnika umjetniha jugoslovjenskih“ u izvadku preveo J. B—h.) Zagreb. 1868.

48. СРЕЗНЕВСКИ И. И. „Записки императорској академіи наукъ“ том XII кнь. 2 имају од г. И. И. Срежњевског чланак „Труды югославянской академіи наукъ и художествъ“.

Тај чланак је наштампан и посебице.

49. СТАНКОВИЋ КОРНЕЛ „Лужичан“ 5 број донео је живот Корнелија Станковића од Фидлера.

50. СУБОТИЋ ЈОВ. ДР. Květy у 28-ом броју донијели су слику и кратак живот нашега књижевника и пјесника дра Јов. Суботића.

51. ХАН. Übersichtskarte der projectirten Eisenbahnlinie zwischen der Donau und Saloniki (Solun) nach dem vom k. k. Generalconsul J. G. v. Hahn gelieferten Material entworfen von H. Kiepert. Wien 1868.

Slav. Centralblatt, донио је о овом дјелу зналачку критику од нашег официра А. Алексића.

52. ХИЉФЕРДИНГ А. Собраніе сочиненій Гильфердинга. С. Петербургъ. Печатня В. Головина, у Владимірской церкви д. № 15 1867. На 8-ни.

Том I. 3 л. 440 стр. и 1 л.

Том II. 3 л. 492 стр. и 3 л.

У првој су „Історія Сербовъ и Болгаръ,“ и „Кириллъ и Методій,“ а у другој „Статьи по славянскимъ вопросамъ.“

53. ГИЛЬФЕРДИНГ А. Старинный сборникъ сербскихъ пословицъ. ——— ——— С. Петербургъ. Типографія Майкова, въ домѣ министерства финансовъ,

на Дворц. площ. 1868. На 8-ни Из записокъ имп. рускаго географич. общества 1868 томъ II. На 8-ни 112 стр.

По једном дубровачком рукопису од пре 150 год.

54. А. Т. ГИЛЬФЕРДИНГА чланци „Древнѣйшій періодъ исторіи Славянъ. У Вѣстнику Европы 1868 отштампано и посебице.

55. Г. ХУБЕ, професор права у Варшави написао је књигу: О значењу права римско-византинскога код словенских народа чему је послужио за повод закон Душанов.

Подлистак „Novoga Pozora" почео је доносити пријевод овога дјела, а Rad jugoslov. академіе V. донио је оцјену од дра В. Богишића.

56. ZEITSCHIFT FÜR BERGRECHT донио је у немачком пријеводу наш рударски закон од 15. Априла 1866 године.

57. ШПИЛЕВСКАГО СЕРГѢЯ. Семейныя власти у Древнихъ Славянъ и Германцевъ. Казань. Въ университетской типографіи 1869. На 8-ни 387 стр. и IX стр. садржаја.

Није с горега споменути овде, да је од истога писца изашла 1866 у Казану књига „Союзъ родственой защиты у древныхъ Германцевъ и Славянъ."